ISSN 2411-2054

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

59’2025

Фахове наукове видання

КАТЕГОРІЯ «Б»

ДО 160-РІЧЧЯ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

CONSTITUTIONAL STATE

59'2025

SCIENTIFIC JOURNAL

Published 4 times a year

Founded in February, 1999

Odesa
Feniks
2025

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у лютому 1999 р.

Одеса
Фенікс
2025

Засновник – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія
О. І. Миколенко – головний редактор,
О. В. Гаран, О. М. Миколенко, С. В. Саяпін, Т. В. Степанова,
М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Л. М. Токарчук,
В. І. Труба, Н. В. Хендель, О. А. Чуваков

Відповідальний секретар
Н. В. Ільєва

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial board
O. I. Mykolenko – Editor-in-Chief,
O. V. Haran, O. M. Mykolenko, S. V. Saiapyn, T. V. Stepanova,
M. O. Stefanchuk, R. O. Stefanchuk, L. M.Tokarchuk,
V. I. Truba, N. V. Khendel, O. A. Chuvakov

Executive Secretary
N. V. Ilieva

Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. науковий журнал «Правова держава» внесено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України у галузі **«Юридичні науки»** за спеціальністю **081 – Право**.

Згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований як друковане медіа і внесений до **Реєстру суб'єктів у сфері медіа** з ідентифікатором **R30-02960**.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 2 від 23 вересня 2025 р.)

Індексація наукометричними базами даних:
Index Copernicus
Індексація іншими базами даних:
Електронний архів-репозитарій ОНУ імені І. І. Мечникова, Google Scholar, Scientific Periodicals of Ukraine of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Advanced Sciences Index, Ulrich's Periodicals Directory, CiteFactor

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2025

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

А. В. Боксгорн
ЕВРИСТИКА БАЛАНСУ МІЖ ДИСКРЕЦІЙНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ІМПЕРАТИВОМ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ДОГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ 11

Г. Ю. Гулєвська, Н. В. Ільєва
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЕТИКИ В НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ 19

В. В. Коваленко
ЩОДО ЗМІСТУ ТА СУТНІСНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ 30

О. І. Миколенко, О. М. Миколенко
ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНІВ «НЕДБАЛІСТЬ», «ГРУБА НЕДБАЛІСТЬ» ТА «УМИСЕЛ» В ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДИСЦИПЛІНАРНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ 40

В. І. Палько
ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ 49

В. В. Юрченко
ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЯК ПІДҐРУНТЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ 59

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

В. В. Борщенко
ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ ВИНЕСЕННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОГО СУДОВОГО АКТУ 70

С. М. Клейменова
ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ .. 78

В. В. Криворучко
ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ РЕКЛАМИ (ПЕРІОД ІЗ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ДО XIX СТОЛІТТЯ) 84

Н. Г. Печерова
ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ

УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ 91

А. Л. Святошнюк
ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ 104

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

О. С. Гаджук
УГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ МІЖГАЛУЗЕВИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ 112

О. Г. Колб, Л. М. Дучимінська
ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ПРИЙНЯТТЮ ПРОТИПРАВНИХ РІШЕНЬ ОРГАНАМИ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ 129

К. Д. Кулик
ГРОМАДСЬКИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ 136

СІМЕЙНЕ ПРАВО

В. І. Труба, С. Є. Морозова
ФЕНОМЕН ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ 145

СУДОУСТРІЙ

М. М. Стефанчук, О. В. Саленко
ЮРИСДИКЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ АКТИВІВ ПІДСАНКЦІЙНИХ ОСІБ 155

МОРСЬКЕ ПРАВО

Б. М. Орловський, Д. О. Зозулянський
КІБЕРБЕЗПЕКА МОРСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО СУДНА: ПОНЯТТЯ, СКЛАДОВІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ 166

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Я. В. Петруненко
ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ НОРМОПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО ACQUIS ЄС 176

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

В. О. Єфіменко
ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ЗОВНІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНІ 190

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 201

CONTENT

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

A. V. Bokshorn
HEURISTICS OF THE BALANCE BETWEEN DISCRETIONARY POWERS OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES AND THE IMPERATIVE OF LEGAL CERTAINTY: A THEORETICAL DOGMATIC ANALYSIS IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL MODELING 11

H. Yu. Hulievska, N. V. Ilieva
INTERNATIONAL STANDARDS OF ETHICS IN NOTARIAL ACTIVITIES AND THEIR IMPLEMENTATION INTO THE NATIONAL LEGAL SYSTEM..... 19

V. V. Kovalenko
REGARDING THE CONTENT AND ESSENTIAL ORIENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS RELATING TO THE REGULATION OF THE STATE POLICY OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT..... 30

O. I. Mykolenko, O. M. Mykolenko
ON THE USE OF THE TERMS “NEGLIGENCE”, “GROSS NEGLIGENCE” AND “INTENT” IN THE CURRENT LEGISLATION ON THE DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES 40

V. I. Palko
LEGAL LIABILITY OF INDIVIDUALS FOR ILLEGAL BORDER CROSSING: CURRENT STATE AND APPLICATION PROBLEMS 49

V. V. Yurchenko
THE HUMAN-CENTRIC CONCEPT AS A BASIS FOR THE APPLICATION OF SPECIAL-LEGAL METHODS IN THE STUDY OF PUBLIC ADMINISTRATION INSTRUMENTS..... 59

CIVIL LAW AND PROCESS

V. V. Borshchenko
THE INTEGRITY OF JUDGES AS A PROCEDURAL GUARANTEE OF DELIVERING AN UNBIASED JUDICIAL ACT 70

S. M. Kleimenova
ON THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL SERVICES..... 78

V. V. Kryvoruchko
TO THE QUESTION OF THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF ADVERTISING (THE PERIOD FROM THE ANCIENT WORLD TO THE 19TH CENTURY)..... 84

N. H. Pecherova
PECULIARITIES OF CIVIL LEGAL PROTECTION OF RIGHTS AND INTERESTS OF SUBJECTS OF RELATED RIGHTS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS..... 91

A. L. Sviatoshniuk
ABOUT CLASSIFICATION OF ELECTRONIC SERVICES 104

CRIMINAL LAW AND PROCESS

O. S. Hadzhuk
PLEA AGREEMENTS IN CRIMINAL PROCEEDING AS A COMPLEX INTERBRANCH LAW INSTITUTE 112

O. G. Kolb, L. M. Duchyminska
SOME DETERMINANTS THAT CONTRIBUTE TO THE ADOPTION OF UNLAWFUL DECISIONS BY THE BODIES OF THE PENSION FUND OF UKRAINE..... 129

K. D. Kulyk
CIVIL ANTI-CORRUPTION MONITORING AS AN IMPORTANT ELEMENT OF CORRUPTION PREVENTION IN UKRAINE..... 136

FAMILY LAW

V. I. Truba, S. E. Morozova
THE PHENOMENON OF THE MARRIAGE CONTRACT 145

JUDICATURE

M. M. Stefanchuk, O. V. Salenko
JURISDICTIONAL CONCEPT OF CONFISCATION OF ASSETS OF SANCTIONED PERSONS TO THE STATE INCOME 155

MARITIME LAW

B. M. Orlovskyi, D. O. Zozulianskyi
CYBERSECURITY OF MERCHANT SHIPS: CONCEPT, COMPONENTS AND INTERNATIONAL LEGAL REGULATION..... 166

INTERNATIONAL LAW

Ia. V. Petrunenko
IMPROVEMENTS TO THE PRINCIPLES OF STATE REGULATORY POLICY IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF ADAPTATION RULEMAKING ACTIVITY TO THE EU ACQUIS 176

FINANCIAL LAW

V. O. Yefimenko
FEATURES OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC EXTERNAL FINANCIAL CONTROL IN POLAND AND GERMANY 190

INFORMATION FOR AUTHORS 201

ДО 160-РІЧЧЯ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова від дня свого створення 13 травня 1865 року займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти, у розвитку наукових досліджень і культури в Україні. Він є одним з найстаріших університетів України і фактично визначає стан і перспективи розвитку освіти, науки і культури в мережі освіти нашої країни. ОНУ імені І. І. Мечникова – всесвітньо відомий університет з високим міжнародним авторитетом, у світовому рейтингу займає почесне місце серед кращих університетів світу.

Історія вищої освіти на півдні України почалася в 1865 року з установи Імператорського Новоросійського університету та подальший її розвиток нерозривно пов'язаний з діяльністю ОНУ імені І. І. Мечникова. Загальнонаціональний вплив ОНУ на освіту полягає в тому, що значна частина вищих навчальних закладів на півдні України створена на базі факультетів університету (Національний університет «Одеська юридична академія», Одеський національний економічний університет, Одеський національний медичний університет).

Одну з яскравих сторінок в історію Одеського університету вписав вчений-біолог, лауреат Нобелівської премії І. І. Мечников, який викладав тут упродовж двадцяти п'яти років. У зв'язку з епохою реформ та експериментів радянської влади у вищій школі в Україні у 1920 році Новоросійський університет було ліквідовано. Замість нього з'явилися нові інститути: медичний, фізико-математичний і гуманітарно-суспільний, перетворений в Інститут народного господарства, сільськогосподарський, політехнічний. У 1930 році було реорганізовано й сам Інститут народного господарства, замість нього створили три інші інститути: соціального виховання, професійної освіти та фізико-хіміко-математичний. Ім'я Іллі Ілліча Мечникова університету було надано у 1945 р.

Першим ректором ще до офіційного відкриття університету був призначений професор І. Д. Соколов. В даний час ректором Одеського національного університету імені І. І. Мечникова є доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Вячеслав Іванович Труба.

Слід зазначити, що троє із дев'яти президентів Академії наук України працювали професорами ОНУ імені І. І. Мечникова: академіки Д. К. Заболотний, В. І. Ліпський, О. О. Богомолець. Зараз в ОНУ імені І. І. Мечникова працюють лауреати державних премій, відмінники освіти, заслужені працівники освіти, діячі науки і техніки, заслужені юристи України.

Основна мета університету – підготовка кваліфікованих кадрів для забезпечення потреб різних галузей господарства та виробництва у фахівцях освіти, науки, історії, хімії, фізики, астрономії, математатики, економіки, права, географії, туризму, біології, мікробіології та вірусології, гідрометеорології, екології, психології, філософії, політології, комп'ютерних систем та мереж, перекладу, філології, прикладної лінгвістики, журналістики, видавничої справи та редагування, менеджменту, обліку та аудиту, міжнародних відносин тощо.

ОНУ імені І. І. Мечникова є загальновизнаним провідним вищим навчальним закладом у групі класичних університетів, національним, науковим і культурним центром України. Міжнародне визнання ОНУ імені І. І. Мечникова як

одного з лідерів національної освітньої мережі підтверджується також тим, що майже 100 відомих університетів світу, співпрацюють з університетом у рамках довгострокових угод, у тому числі по проектам TEMPUS-TACIS, чисельним програмам INTAS, НОУ-ХАУ, СКОР та ін. В 2024 році ОНУ імені І. І. Мечникова вперше потрапив до престижного рейтингу «Times Higher Education World University Rankings-2025».

ОНУ імені І. І. Мечникова – має міжнародний авторитет у світі наукового видання. Він є членом і бере активну участь у діяльності професійної асоціації CrossRef та займає перші місця в рейтингу вищих навчальних закладів України за показниками наукометричної бази даних Scopus.

Редакційна колегія журналу

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340298
УДК 342.9:004.023(477)

А. В. Боксгорн, доктор філософії, доцент
Міжнародний гуманітарний університет
Кафедра державно-правових дисциплін
вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса, 65021, Україна
e-mail: avbokshorn@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0787-1717

ЕВРИСТИКА БАЛАНСУ МІЖ ДИСКРЕЦІЙНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ІМПЕРАТИВОМ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ДОГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Стаття присвячена проблемі визначення меж дискреційних повноважень органів публічної влади, яка в сучасних умовах трансформації системи публічного управління в Україні, набуває особливої актуальності. Дискреційні повноваження виступають необхідним правовим інструментом, який дозволяє адміністративним органам приймати рішення у складних, часто непередбачуваних обставинах, коли закон не передбачає єдиного чіткого варіанту дій. Однак надмірна свобода адміністративного розсуду може призвести до зловживань, свавілля, корупційних ризиків, порушення принципу рівності та прав людини. Водночас надмірне обмеження дискреції знижує ефективність і гнучкість державного управління. Таким чином, досягнення належного балансу між адміністративним розсудом та правовою визначеністю є одним із центральних завдань сучасного адміністративного права. Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення правових механізмів реалізації дискреційних повноважень органів публічного адміністрування із дотриманням принципу правової визначеності. У дослідженні проведено аналіз наукових підходів до поняття адміністративного розсуду та дискреційних повноважень, їх відмежування та співвідношення. Зокрема, дискреційні повноваження розглядаються як юридично визначена свобода вибору дій у межах закону, в той час як адміністративний розсуд – як інтелектуально-аналітична діяльність суб'єкта публічного адміністрування при ухваленні рішення в межах наданих повноважень. Особливу увагу приділено дослідженню існуючих ризиків застосування розсуду в умовах відсутності чітких критеріїв, що може створити передумови для вибіркового правозастосування, дискримінації та порушення принципу верховенства права. На основі аналізу європейських стандартів, позицій Європейського суду з прав людини, практики Конституційного Суду України та наукових джерел обґрунтовано, що гарантії правової визначеності мають включати чіткість правових норм, передбачуваність наслідків, стабільність правового регулювання та доступність права для його адресатів. У статті запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання дискреції: встановлення чітких меж та критеріїв застосування адміністративного розсуду в законодавстві; розвиток адміністративної доктрини; забезпечення обов'язкового мотивування адміністративних

© А. В. Боксгорн, 2025

рішень; посилення судового контролю над застосуванням дискреції з метою запобігання зловживанням владою; формування єдиної судової практики. Зазначено, що тільки за умов комплексної реформи правозастосування, розвитку адміністративної юстиції та посилення ролі принципу належного врядування можливим є досягнення належного балансу між ефективністю адміністративної діяльності та дотриманням принципу правової визначеності.

Ключові слова: адміністративний розсуд, дискреційні повноваження, публічна адміністрація, межі адміністративного розсуду, правова визначеність, захист прав людини, принцип верховенства права, обґрунтування рішень адміністративних органів, дискреційні повноваження, правова визначеність, публічно-правовий спір.

Постановка проблеми. У системі публічного управління дискреційні повноваження виступають важливим правовим інструментом, що забезпечує органам публічної адміністрації можливість приймати рішення у ситуаціях, коли закон не встановлює єдиного чіткого варіанту поведінки. У сучасних умовах трансформації державного управління та розвитку концепції верховенства права особливої ваги набуває проблема визначення меж адміністративного розсуду, а також забезпечення правової визначеності у діяльності органів виконавчої влади. Остання, виступаючи складовою принципу верховенства права, вимагає чіткого формулювання норм права, стабільності правового регулювання та передбачуваності рішень суб'єктів владних повноважень. Водночас надмірне обмеження дискреційних повноважень може знизити ефективність адміністративної діяльності, позбавити її необхідної гнучкості та адаптивності. Відтак, проблема балансу між адміністративним розсудом і правовою визначеністю є однією з ключових у сучасному адміністративному праві.

Метою статті є надання рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів для досягнення належного балансу між дискреційними повноваженнями та правовою визначеністю в контексті адміністративно-правового моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти та актуальність дослідження проблем теорії та практики реалізації дискреційних повноважень зустрічались у роботах: В. Б. Авер'янова, Н. А. Бааджи, Ю. Г. Барабаша, В. М. Бевзенко, М. І. Бойчука, В. М. Венгера, О. В. Ільницького, В. А. Колесник, А. Є. Краковської, Д. А. Красовської та ін. Однак, питання балансу між дискреційними повноваженнями та правовою визначеністю в контексті адміністративно-правового моделювання й досі є актуальним.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення сформульованої мети розглянемо перш за все підходи до розуміння вищезгаданих категорій. В контексті дослідження дискреційних повноважень вважаємо за необхідне відразу відмежувати їх від категорії "адіміністративний розсуд". Адміністративний розсуд і дискреційні повноваження — це близькі, але не абсолютно тотожні поняття. Їх часто використовують як синоніми в юридичній літературі та практиці, проте між ними є деякі нюанси: адміністративний розсуд визначається як право (можливість) органу влади обрати один із кількох законних варіантів рішення у межах наданих повноважень. Йдеться про ситуації, коли закон надає вибір: наприклад, «може застосувати санкцію», а не «зобов'язаний застосувати». Клю-

човим тут є те, що адміністративний розсуд — це процес прийняття рішення в умовах вибору, коли від суб'єкта залежить оцінка обставин. На нашу думку, заслуговують на увагу наступні теоретичні підходи до визначення сутності розсуду. Н. А. Бааджи визначає адміністративний розсуд як дозволену законом інтелектуально-вольову діяльність компетентного суб'єкту, змістом якої є здійснення вибору одного з декількох варіантів рішення, встановленого правовою нормою для забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності адміністративного регулювання з метою ухвалення оптимального рішення у справі, максимально повно забезпечуючи досягнення встановлених правом цілей [1, с. 141]. О. М. Семеній, у свою чергу, розкриває адміністративний розсуд як владу суб'єктів публічної адміністрації здійснювати аналітичну, інтелектуальну, творчу діяльність у межах і спосіб, встановлені законодавством, через оцінювання фактичних обставин справи на виконання законної мети з дотриманням принципів верховенства права, справедливості, розсудливості, оперативності, з подальшим вибором оптимального рішення в конкретній адміністративній справі [2, с. 137]. В той же час варто відзначити, що неврегульованість критеріїв такого розсуду, наявність підґрунтя для його застосування у вигляді оціночних категорій, може стати причиною зловживань, вибіркового підходу до правозастосування, дискримінації чи порушення принципу рівності перед законом. Що ж до дискреційних повноважень - то це вид повноважень, які надають органу публічної влади можливість діяти на власний розсуд у певних межах, встановлених законом. Тобто це юридична можливість мати варіантність у діях. Ключовим є те, що дискреційні повноваження – це форма надання повноважень, яка передбачає свободу вибору. Відтак, дискреційні повноваження виступають юридичною основою, що дозволяє адміністративний розсуд, а останній визначається їх реалізацією на практиці. Тому це не зовсім одне й те саме, але дуже тісно пов'язані поняття. Обсяг можливостей органів публічної адміністрації обмежується законодавчими нормами, так, відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Вбачається, що такий розсуд не є свавільним, оскільки він реалізується відповідно до цілей правового регулювання, принципів адміністративного права та загальновизнаних стандартів прав людини. Розмитість, неконкретність та неясність меж адміністративного розсуду призводить до недопустимих наслідків, що підриває авторитет і ефективність державної влади, такими явищами як корупція, свавілля чи підміна інтересів тощо. ц

Юридичний словник визначає поняття «дискреційна влада» (від франц. discretionnaire – той, що залежить від власного розсуду) як надання вищим органам виконавчої влади, судам та іншим органам повноважень діяти на власний розсуд залежно від обставин як у рамках закону, так і поза ними. Взагалі, за радянських часів вважалось, що теорія дискреції заснована на концепції превалювання доцільності над законністю за умови надзвичайного стану чи особливих обставин, коли досягнення поставленої мети може бути здійснено будь-якими засобами [3, с. 65].

Крім того, розглядаючи межі адміністративного розсуду, варто звернути увагу на Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 11.03.1980 р. No R (80) 2, де зазначено, що адміністративний орган влади, приймаючи конкретне рішення, має прагнути досягнення мети, задля якої його наділено відповідними повноваженнями; дотримуватися принципу об'єктивності й безсторонності, враховуючи лише ті фактори, які мають відношення до цієї конкретної справи; дотримуватися принципу рівності перед законом, не допускати несправедливої дискримінації; забезпечувати належну рівновагу (пропорційність) між метою рішення та його негативними наслідками для прав, свобод чи інтересів осіб; приймати рішення в межах розумного строку з урахуванням характеру справи; послідовно та узгоджено застосовувати загальні адміністративні приписи, враховуючи конкретні обставини кожної справи [4].

Що ж до правової визначеності, то вона є одним із фундаментальних принципів правової держави та складовою принципу верховенства права. Це визначено п. 41 Доповіді No 512/2009 Венеціанської комісії. В ньому зазначено, що елементами верховенства права разом із юридичною визначеністю виступають: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [5].

Сама ж юридична визначеність включає, зокрема: чіткість правових норм; передбачуваність правових наслідків; стабільність правового регулювання; і доступність норм для розуміння особами, на яких вони поширюються. Відзначимо, що доктрина українського права здебільшого одностайна у твердженні, що правова визначеність набуває дедалі більшого значення як фактор, що впливає на сучасний правотворчий та правозастосовчий процес в державі та суспільстві [6, с. 48]. Європейський Суд з прав людини неодноразово зазначав, що право повинне бути сформульоване з достатньою чіткістю, щоб особа могла – у разі потреби, за допомогою консультацій – передбачити, до якої міри та з якими наслідками може бути застосоване конкретне нормативне положення (справа Sunday Times v. United Kingdom, 1979). У контексті адміністративного розсуду це означає, що межі дискреції мають бути достатньо окреслені в законі, а практика її застосування послідовною та обґрунтованою. Взаємодія між принципом правової визначеності та наявністю дискреційних повноважень створює правову дилему. З одного боку, гнучкість адміністративного управління є необхідною для реагування на змінні умови, комплексні ситуації, потреби оперативного втручання. З іншого боку, надмірна свобода у прийнятті рішень може створити передумови для суб'єктивізму та порушення законних інтересів громадян. У практиці Конституційного Суду України відзначається, що реалізація дискреційних повноважень не повинна порушувати засад справедливості, пропорційності, рівності та правової визначеності. Вказане свідчить про необхідність обмеження дискреції за допомогою правових, процедурних та судових механізмів. Прикладом такої позиції є Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності)

абзацу сьомого частини дев›ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім›ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини) [7]. Нам імпонує позиція О. Харенко (через призму поділу адміністративного розсуду на 3 види) [8], який зазначає, що застосування диспозитивного виду, який передбачає надмірну свободу дій, обмежену, лише принципами адміністративного права, є неприйнятним, оскільки така невизначеність створює ризики зловживання дискреційними повноваженнями, формує корупціогенні фактори та сприяє прояв адміністративного свавілля. Що ж до інтерпретаційного розсуду, то ідеальним є його застосування виключно судами – для тлумачення оціночних і нечітко сформульованих понять, а також задля забезпечення єдності судової та адміністративної практики [9, с. 114]. На його думку інтерпретаційний розсуд може здійснюватися виключно в межах судової влади, а не органами публічного адміністрування. Лише так інтерпретаційний розсуд може бути дійсно у правових рамках. В той же час унеможливлення застосування адміністративного розсуду може призвести до наявності ускладнень в реалізації механізму захисту прав людини в принципі. Тут варто відзначити, що судовий контроль за дискреційними рішеннями адміністративних органів є ключовим фактором у забезпеченні дотримання принципу правової визначеності. Суди не повинні підмінювати собою орган адміністративної влади, але мають перевіряти: чи не вийшов орган за межі наданих законом повноважень; чи була дотримана процедура прийняття рішення; чи є рішення обґрунтованим, пропорційним та відповідним публічному інтересу; чи були належним чином враховані права та інтереси особи.

Сьогодні в українському адміністративному праві спостерігається низка проблем у сфері реалізації та контролю дискреційних повноважень. Зокрема: відсутність чітких критеріїв для реалізації дискреції у нормативно-правових актах; низький рівень обґрунтування рішень адміністративних органів; нерозвиненість інституційного механізму внутрішнього контролю; недостатня кількість судової практики, що встановлює стандарти застосування дискреції. Це ускладнює забезпечення правової визначеності та зменшує рівень довіри громадян до органів державної влади.

Висновки і пропозиції. Дискреційні повноваження є необхідним інструментом адміністративного управління, що дозволяє забезпечити адаптивність і ефективність публічної влади. Водночас їх реалізація повинна бути підконтрольною та обмеженою у спосіб, що відповідає принципу правової визначеності, захищає права людини та виключає можливість свавілля. Досягнення балансу між адміністративним розсудом і правовою визначеністю є одним із ключових завдань сучасного адміністративного права України. Для цього необхідна комплексна реформа як нормативної бази, так і практики застосування права, включаючи активну роль судової влади та розвиток адміністративної доктрини. Підсумовуючи вищевикладене для досягнення належного балансу між дискреційними повноваженнями та правовою визначеністю в адміністративному праві України, на нашу думку, доцільно реалізувати такі кроки: забезпечити вдосконалення нормативного регулювання - передбачити в законодавстві чіткі рамки та підстави для використання дискреції, критерії прийняття рішень, а також межі втручання в права громадян; забезпечити подальший розвиток

доктрини адміністративного розсуду через призму формування правових стандартів та концепцій, які можуть бути орієнтиром як для практиків, так і для науковців; забезпечити підвищення прозорості адміністративних рішень: обов'язкове обґрунтування рішень із зазначенням мотивів, фактів, норм права та оцінки обставин; забезпечити посилення ролі адміністративного судочинства шляхом створення сталої практики оцінки реалізації дискреційних повноважень, включаючи визнання зловживання розсудом як підстави для скасування рішення; сприяти покращенню застосування принципу належного врядування в діяльності державних органів.

Список використаної літератури

1. Бааджи Н. А. Гарантії законності застосування адміністративного розсуду в діяльності органів публічної адміністрації. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 1. С. 140-143.
2. Семеній О. М. Ознаки адміністративного розсуду в діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 6. С. 136-139.
3. Сінєльнік Р. В. Дискреційні повноваження Президента України в контексті проведення конституційної реформи. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2009. № 1. С. 62-68.
4. Про здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень : Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи від 11 березня 1980 року No R (80) 2. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/573/7873/Dyskretsiyini_Povnovazhennia.pdf
5. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf
6. Погребняк С. П. Вимоги до нормативно-правових актів, які випливають з принципу правової визначеності. Вісник АПНУ. 2005. № 3 (42). С. 42-53.
7. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев›ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім›ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-16#Text
8. Загальне адміністративне право: підручник / за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер. 2017. 568 с.
9. Харенко О. В. Адміністративний розсуд у діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Часопис Київського університету права. 2018. № 3. С. 113-116.

References

1. Baadzhi N. A. (2016). Guarantees of the legality of the application of administrative discretion in the activities of public administration bodies. South Ukrainian Legal Journal. No. 1. P. 140-143 [in Ukrainian].
2. Semenii O. M. (2017). Signs of administrative discretion in the activities of public administration entities. Entrepreneurship, Economy and Law. No. 6. P. 136-139 [in Ukrainian].
3. Sinelnik R. V. (2009). Discretionary powers of the President of Ukraine in the context of constitutional reform. Bulletin of the Zaporizhia National University. Legal Sciences. No. 1. P. 62-68 [in Ukrainian].
4. On the exercise of discretionary powers by administrative authorities: Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe of 11 March 1980 No R (80) 2. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/573/7873/Dyskretsiyini_Povnovazhennia.pdf [in Ukrainian].
5. Rule of Law. Report adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf [in Ukrainian].

6. Pogrebnyak S. P. (2005). Requirements for regulatory legal acts arising from the principle of legal certainty. Bulletin of the Ukrainian Academy of Sciences. No. 3 (42). P. 42-53 [in Ukrainian].
7. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph seven of part nine of Article 11 of the Law of Ukraine «On State Assistance to Families with Children» (case on the termination of the payment of assistance upon the birth of a child). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-16#Text [in Ukrainian].
8. General administrative law: textbook / ed. I. S. Hrytsenko. Kyiv: Yurinkom Inter. 2017. 568 p. [in Ukrainian].
9. Kharenko O. V. (2018). Administrative discretion in the activities of public administration entities. Journal of the Kyiv University of Law. No. 3. P. 113-116.

Стаття надійшла 04.09.2025 р.

A. V. Bokshorn, Doctor of Philosophy, Associate Professor
International Humanitarian University
the Department of State and Legal Disciplines
33 Fontanska Rd, Odesa, 65021, Ukraine
e-mail: avbokshorn@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0787-1717

HEURISTICS OF THE BALANCE BETWEEN DISCRETIONARY POWERS OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES AND THE IMPERATIVE OF LEGAL CERTAINTY: A THEORETICAL DOGMATIC ANALYSIS IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL MODELING

Summary

The article is devoted to the problem of determining the limits of discretionary powers of public authorities, which in the current conditions of the transformation of the public administration system in Ukraine, is becoming particularly relevant. Discretionary powers are a necessary legal tool that allows administrative bodies to make decisions in complex, often unpredictable circumstances where the law does not provide a single clear course of action. However, excessive freedom of administrative discretion can lead to abuse, arbitrariness, corruption risks, and violations of the principle of equality and human rights. At the same time, excessive restrictions on discretion reduce the efficiency and flexibility of public administration. Thus, achieving the right balance between administrative discretion and legal certainty is one of the central tasks of modern administrative law. The purpose of this article is to develop practical recommendations for improving the legal mechanisms for the exercise of discretionary powers by public administration bodies in accordance with the principle of legal certainty. The study analyzes scientific approaches to the concept of administrative discretion and discretionary powers, their distinction and relationship. In particular, discretionary powers are considered as a legally defined freedom to choose actions within the limits of the law, while administrative discretion is considered as the intellectual and analytical activity of a public administration entity when making decisions within the limits of its powers. Particular attention is paid to the study of existing risks of applying discretion in the absence of clear criteria, which may create conditions for selective law enforcement, discrimination, and violation of the principle of the rule of law. Based on an analysis of European standards, the positions of the European Court of Human Rights, the practice of the Constitutional Court of Ukraine, and scientific sources, it is argued that guarantees of legal certainty should include clarity of

legal norms, predictability of consequences, stability of legal regulation, and accessibility of law for its addressees. The article proposes ways to improve the legal regulation of discretion: establishing clear limits and criteria for the application of administrative discretion in legislation; developing administrative doctrine; ensuring mandatory reasoning of administrative decisions; strengthening judicial control over the application of discretion in order to prevent abuse of power; and forming a uniform judicial practice. It is noted that only through comprehensive reform of law enforcement, the development of administrative justice, and the strengthening of the principle of good governance is it possible to achieve the right balance between the effectiveness of administrative activities and compliance with the principle of legal certainty.

Keywords: administrative discretion, discretionary powers, public administration, limits of administrative discretion, legal certainty, protection of human rights, principle of the rule of law, justification of decisions of administrative bodies, discretionary powers, legal certainty, public-legal dispute.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340299
УДК 342.2.1

Г. Ю. Гулєвська, канд. юрид. наук, доцент, завідувачка кафедри
Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій
Кафедра права та публічного управління
вул. Кияшка, 16-Б, Запоріжжя, 69041, Україна
e-mail: gulevanna@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7643-8162

Н. В. Ільєва, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: nv-ilieva@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-5710-1318

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЕТИКИ В НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародних етичних стандартів, зокрема розроблених у межах Європейського Союзу та Міжнародним союзом нотаріату (UINL) і дослідженню процесу їх імплементації у національному законодавстві. Підкреслюється, що нотаріальна діяльність, з огляду на її публічно-правову складову, що відображає покладену на неї державою функцію «превентивного правосуддя», спрямована на забезпечення правової достовірності, стабільності та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, потребує дотримання високих етичних стандартів, що відповідають високому рівню очікувань суспільства від професії нотаріуса. Визначено, що етичні норми нотаріату, які історично ґрунтуються на принципах публічної довіри та неупередженості, кодифіковані у низці міжнародних актів, серед яких особливого значення набувають Європейський кодекс нотаріальної етики та Кодекс нотаріальної етики Міжнародного союзу нотаріату. Ці стандарти охоплюють як традиційні етичні цінності (законність, неупередженість, незалежність, превентивна правова безпека, підготовка та безперервне підвищення кваліфікації, професійна таємниця та конфіденційність) так і правила, встановлення яких зумовлено трендами сучасного глобалізованого світу (захист прав людини та споживача, сталий економічний розвиток та захист довкілля, протидії та запобігання відмиванню доходів, розвиток технологій, активізація міжнародно-правових відносин). Україна, як член Міжнародного союзу нотаріату та кандидат на членство у Європейському Союзі впроваджує міжнародні етичні стандарти професії нотаріуса у свою національну правову систему. Їх імплементація відбувається на законодавчому рівні (Закон України «Про нотаріат») та деталізується у підзаконних актах, а також актах професійного самоврядування нотаріусів (Кодекс правил професійної етики нотаріусів України). Прийняття нових Правил професійної етики нотаріусів України у 2021 році стало важливим кроком у напрямку гармонізації вітчизняних етичних стандартів з міжнародними вимогами. У статті зазначається, що поряд із позитивними тенденціями усвідомлення значущості етичних засад професії нотаріуса та імплементації міжнародних етичних стандартів

© Г. Ю. Гулєвська, Н. В. Ільєва, 2025

у національну правову систему, існують виклики, пов'язані з впливом технологій на етичні рішення та необхідністю пошуку балансу між ефективністю цифровізації та запобіганню дегуманізації нотаріальних послуг. Визначено, що подальше вдосконалення системи контролю за дотриманням етичних норм, розробка детальних роз'яснень для практичних ситуацій, підвищення кваліфікації та обмін міжнародним досвідом у цій сфері є важливими для збереження авторитету професії нотаріуса.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, етика, національна правова система, міжнародні стандарти етики, нотаріус, правила професійної етики нотаріуса, імплементація міжнародних етичних стандартів, авторитет професії нотаріуса.

Постановка проблеми. Нотаріальна діяльність, з огляду на її публічно-правову складову, що відображає покладену на неї державою функцію «превентивного правосуддя», спрямовану на забезпечення правової достовірності, стабільності та захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, потребує дотримання високих етичних стандартів, що відповідають високому рівню очікувань суспільства від професії нотаріуса.

Етика в нотаріальній діяльності – це не просто додатковий компонент, а радше фундаментальний стовп, на якому ґрунтується довіра до правової системи. Нотаріуси відповідають за засвідчення документів та юридичних актів, що передбачає високий ступінь відповідальності. Коли нотаріуси діють етично, вони не лише виконують свій професійний обов›язок, але й захищають права та інтереси сторін, сприяючи культурі довіри до правових інституцій. Важливість етики в нотаріаті виходить за межі індивідуальної сфери, вона безпосередньо впливає на сприйняття суспільством правової системи в цілому. У середовищі, де легко можуть виникнути порушення, тверда етична відданість нотаріусів може служити протиотрутою проти шахрайства та зловживань. Ця відданість не лише зміцнює легітимність нотаріальної дії, але й сприяє побудові більш справедливого та рівноправного суспільства. Тому вкрай важливо, щоб нотаріуси підтримували високі етичні стандарти, щоб протистояти сучасним викликам та зберігати повагу до своєї професії та до самого права [1].

Особливої виразності тенденція підвищення значення етики в правничій діяльності набуває в контексті триваючих нині процесів євроінтеграції. Невипадково, у схваленій в травні 2025 року Кабінетом Міністрів України Дорожній карті з питань верховенства права (яка є всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС), серед заходів з реформи правничої освіти (розділ 1.5.) передбачено необхідність «уніфікації стандартів для здобувачів юридичної (правничої) освіти та перегляд програми ЄДКІ на основі нових уніфікованих стандартів з акцентом на викладання права ЄС, етику та професійну відповідальність правників» [2].

Активізація міжнародних економічних та соціальних зв'язків, а також входження України до європейського правового простору, зумовлюють необхідність гармонізації національних стандартів нотаріальної діяльності, зокрема і етичних, з міжнародними вимогами задля забезпечення взаємного визнання та довіри до нотаріальних актів та дій у різних юрисдикціях. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження міжнародних стандартів

етики нотаріальної діяльності та їх відображення у внутрішньому законодавстві та практиці його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що найчастіше проблематика професійної етики нотаріуса в цілому та зокрема її міжнародних стандартів розглядається як частина більш широкої тематики вимог до діяльності нотаріуса або у контексті його правового статусу. Предметом уваги науковців та нотаріусів-практиків різні аспекти етики нотаріальної діяльності стали у працях Ю. Желіховської [3], І. Митрофанова [4], Ю. Шешуряка [5], М. Мироненко [6], О. Тимощук [7], безпосередньо до аналізу міжнародних етичних стандартів професії нотаріуса у своїх статтях звернулись С. Мирза [8], І. Невзорова [9], Н. Маслак [10] та інші. Питання, які були порушені у зазначених роботах свідчать як про актуальність, так і про необхідність подальшого розвитку наукових положень обраної тематики.

Мета цієї статті полягає у комплексному аналізі міжнародних етичних стандартів нотаріальної діяльності та стану їх впровадження та реалізації у національній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Етичні норми в професії нотаріуса складаються по мірі розвитку інституту нотаріату та отримують своє завершення оформленням в спеціальних актах, які приймаються самим нотаріальним суспільством [3, с. 195]. Можна сказати, що латинський вираз «a communi observantia non est recedendum» («не можна відступати від того, що прийнято всіма» або «не можна нехтувати загальноприйнятим») найкраще підкреслює повагу до колективного досвіду та важливість дотримання традицій та правил, вироблених самою професійною спільнотою.

Це підтверджує і фундаментальна роль у формуванні інституційних міжнародних етичних стандартів нотаріальної професії Міжнародного союзу нотаріату (UINL), створеного у 1948 році. В основі цього процесу - історично сформовані принципи латинського нотаріату: принцип публічної довіри (legitimacy), пов'язаний з тим, що нотаріальні акти мали публічний характер та офіційне визнання, що вимагало від нотаріуса високої моральної чесності і відповідальності та принцип неупередженості (impartiality), що зумовлює необхідність врахування інтересів обох сторін правочинів.

Україна є членом Міжнародного союзу латинського нотаріату з 08 жовтня 2013 року, коли Нотаріальна палата України (НПУ) отримала офіційне членство на Асамблеї нотаріатів-членів Міжнародного союзу нотаріату у Перу. Це стало можливим після створення НПУ та прийняття Правил професійної етики нотаріусів, що відповідає вимогам міжнародної спільноти для приєднання до латинського нотаріату і підкреслює особливе значення етичних стандартів у нотаріальній діяльності.

Стандарти нотаріальної діяльності є зразком діяльності нотаріусів, яким повинна відповідати їхня поведінка. Сьогодні стандарти – це концентрований вираз суспільних уявлень про місце і роль нотаріату в суспільному житті [9, с. 86]. Одним із перших міжнародних актів, які кодифікували етичні вимоги до професії нотаріуса можна назвати Європейський кодекс нотаріальної етики (Code Europeen de Deontologie Notariate), ухвалений Конференцією нотаріусів Європейського Союзу 3-4 лютого 1995 р. із подальшими змінами у 1995, 2000 та

2005 роках. Він містив наступні стандарти: лояльність і високі моральні якості при здійсненні діяльності; неупередженість та незалежність; довіра та професійна таємниця; правова та технічна компетенція (мається на увазі можливість постійного підвищення кваліфікації, що повинна забезпечуватися професійними об'єднаннями нотаріусів); реклама нотаріальних послуг як «загальна інформація на службі громадян» та вимоги до діяльності нотаріуса, пов'язані із позначенням професії; відмови від участі в операціях, пов'язаних з підозрою у злочинних діях та повідомлення компетентних органів; особливості користування веб-сайтами та електронними підписами [11].

В подальші роки (особливо у 2009 р.) відбуваються суттєві оновлення Європейського кодексу нотаріальної етики, зумовлені змінами у європейському законодавстві та практиці правозастосування, бурхливим розвитком технологій та необхідністю адаптації та деталізації прийнятих стандартів. Наприклад, закріплений раніше принцип незалежності та неупередженості дістав розширення в частині регламентації балансу між інтересами клієнтів та положень щодо конфлікту інтересів, зокрема заборони тісних економічних зв'язків з однією і тією ж клієнтурою, що можуть викликати сумніви в неупередженості нотаріуса. Було розвинуто правила в частині недобросовісної конкуренції, відносин з третіми сторонами (банками, ріелторами тощо) та рекламою нотаріальних послуг у напрямі відповідності публічній складовій статусу нотаріуса. Через посилення боротьби з відмиванням коштів та фінансовими правопорушеннями доповнення також торкнулись сфери прозорості та підзвітності діяльності нотаріуса, і в етичні стандарти було імплементовано вимоги due diligence. Нарешті, розвиток інформаційних технологій суттєво вплинув на зміст етичних аспектів впровадження електронного нотаріату, збереження та захисту даних. Ще одним важливим чинником змін та доповнень до Європейського кодексу нотаріальної етики була потреба врахування прийнятих етичних стандартів, схвалених Міжнародним союзом нотаріату (UINL).

Одним із перших документів, присвячених етиці нотаріальної діяльності, прийнятих Міжнародним союзом нотаріату, були «Принципи нотаріальної етики», які затверджені Асамблеєю нотаріатів - членів Міжнародного союзу нотаріату (UINL) в Мехіко-Сіті 17 жовтня 2004 року та мають програмний, рамковий характер. Вказаний акт містить положення щодо відповідної професійної підготовки, організації належного функціонування нотаріальної контори, відносин з колегами та професійними органами, заборони реклами, дотримання професійної таємниці тощо [12]. Не можна не згадати також «Фундаментальні принципи системи латинського нотаріату», затверджені Асамблеєю нотаріатів – членів Міжнародного союзу нотаріату в Римі (Італія) 08 листопада 2005 року, які визначають правовий статус нотаріуса, його незалежність, публічний характер функції та неупередженість. Останній розділ цього документу має назву «Нотаріальна деонтологія» та містить наступні положення: закон кожної країни визначає дисциплінарний режим нотаріусів під постійним контролем державної влади та колегіальних органів; нотаріус зобов›язаний бути лояльним і чесним по відношенню до тих, хто звернувся за його послугами, до держави і колег по професії; нотаріус, відповідно до публічного характеру своєї функції, повинен дотримуватися професійної таємниці; неупередженість нотаріуса також

висловлюється наданням належної допомоги тій стороні, яка знаходиться в менш вигідному становищі стосовно іншої сторони; вибір нотаріуса здійснюється виключно сторонами; нотаріус зобов›язаний дотримуватися правил професійної деонтології як на національному, так і на міжнародному рівні [13]. Отже, хоча «Фундаментальні принципи системи латинського нотаріату» і не присвячені безпосередньо етиці нотаріуса, вони є основоположними для етичних стандартів діяльності нотаріуса, оскільки останні тісно пов›язані з природою його публічної функції.

Оновлюючи та розвиваючи зазначені вище міжнародні стандарти, Міжнародний союз нотаріату в 2013 році приймає документ «Етика та правила організації нотаріату», який ще відомий як «Кодекс нотаріальної етики Міжнародного союзу нотаріату» (надалі – Кодекс) та є універсальним набором правових та етичних норм для визначення напрямків діяльності нотаріатів, що входять до складу Міжнародного союзу нотаріату. Наразі він є найбільш всеохоплюючим та глибоким зводом міжнародно визнаних етичних принципів і правил поведінки, які слугують орієнтиром для нотаріусів багатьох країн світу. У тексті Кодексу він визначається як «Єдиний / Уніфікований закон», який може слугувати в якості моделі керівництва для нотаріусів, як в організації та виконанні публічної функції, так і організації та втіленні в життя етичних принципів і норм». Як вказано у Кодексі, Комісія з нотаріальної етики Міжнародного союзу нотаріату розробила його, додавши до традиційних цінностей нотаріату (таких як законність, неупередженість, незалежність, превентивна правова безпека, підготовка та безперервне підвищення кваліфікації, професійна таємниця та конфіденційність) етичні цінності, які виникли з потреб, виявлених в наших нових всеосяжних і глобальних суспільствах, такі як: нотаріальне обслуговування та додаткова цінність його функцій із захисту прав людини, споживача та сторін, що потребують додаткової інформації, сталий економічний розвиток, захист довкілля, прозорість, запобігання відмиванню грошей, гнучкість міжнародно-правових відносин. Всі ці цінності та потреби були додані до обов'язків професії, оскільки це жива професія, що перебуває у безпосередньому контакті із суспільством, якому вона служить [14].

20 квітня 2018 року З›їзд нотаріусів України як найвищий орган Нотаріальної палати України затвердив Кодекс правил професійної етики нотаріусів України [15], який ґрунтується на міжнародних стандартах у цій сфері, зокрема і Кодексі нотаріальної етики Міжнародного союзу нотаріату 2013 року, встановлює стандарти етичної поведінки для нотаріусів України та спрямований на забезпечення високого рівня професійної діяльності, довіри суспільства до інституту нотаріату та захисту прав і законних інтересів громадян, суспільства і держави.

Імплементація міжнародних стандартів етики нотаріальної діяльності відбувається не тільки на рівні нормативних актів професійного самоврядування, а й впроваджується у національну правову систему на законодавчому рівні. Закон України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року № 3425-XII встановлює загальні принципи нотаріальної діяльності, серед яких особливе місце займають вимоги щодо дотримання етичних норм. Так, статті 8, 16 Закону України «Про нотаріат» визначають, що нотаріальна діяльність здійснюється на основі принципу дотри-

мання нотаріальної таємниці; професійне самоврядування нотаріусів функціонує на засадах законності, гласності, незалежності, демократичності, колегіальності, виборності, обов'язковості членства нотаріусів та виконання рішень органів професійного самоврядування, прийнятих відповідно до їх компетенції, забезпечення рівних можливостей доступу нотаріусів до участі в професійному самоврядуванні.

Ці принципи узгоджуються з міжнародними правилами етики нотаріальної професії. Конкретизація етичних вимог здійснена в Правилах професійної етики нотаріусів України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2021 року № 2039/5, що були прийняті на заміну попередніх Правил від 2007 року та враховують сучасні міжнародні стандарти професійної етики нотаріуса. Правила професійної етики 2021 року структурно складаються з розділів, що регулюють: загальні етичні принципи нотаріальної діяльності; взаємовідносини нотаріуса з клієнтами; взаємовідносини між нотаріусами; взаємовідносини нотаріуса з органами нотаріального самоврядування; відповідальність за порушення етичних норм [16].

Позитивним також є те, що, на відміну від попередніх Правил від 2007 року, чинні Правила професійної етики нотаріусів України, затверджені Міністерством юстиції України у 2021 році, як і Кодекс правил професійної етики нотаріусів України, прийнятий на З'їзді нотаріусів України у 2018 році, серед обов'язків нотаріуса зазначають і необхідність дотримання Основних заповідей Міжнародного союзу нотаріату. Хоча це не є формальним правовим актом, Десять Заповідей Латинського Нотаріату (Decalogue Notarial) є історичним та моральним своєрідним кодексом честі, який лежить в основі професійної поведінки та етики нотаріусів у багатьох країнах-членах Міжнародного союзу нотаріату і часто цитується у національних кодексах: Поважай своє Міністерство; Утримайся, навіть якщо найменший сумнів робить незрозумілими твої дії; Віддавай належне Правді; Дій обачно; Вивчай із пристрастю; Радься з Честю; Керуйся Справедливістю; Обмежуйся Законом; Працюй з Гідністю; Пам›ятай, що твоя місія полягає в тому, щоб не було суперечок між людьми.

Відсутність згадки про Decalogue Notarial у попередніх Правилах 2007 року було піддано критиці зі сторони науковців та нотаріусів. Слід погодитись із висловленою Н. Маслак з цього приводу думкою про те, що «втрата такого орієнтира діяльності, як справедливість та безспірність, невідворотно тягтиме девальвацію авторитету професії. Законодавство, яке постійно змінюється, відповідаючи інтересам різних політико-правових еліт, не може слугувати єдиним визначальним аргументом на користь вчинення чи відмови у вчиненні нотаріальних дій. Якщо забути про заповіді нотаріату, а керуватися лише чинними правилами професійної етики, в яких, до речі, немає й згадування про заповіді нотаріату (мова про Правила 2007 р.), а лише загалом про принципи, безспірність серед яких відсутня, може статися, що нотаріат справді легко можна замінити у деяких процедурах дієвими цифровими чи кіберфізичними процесами. Такі процеси чи алгоритми, очевидно, краще за живу людину зможуть обмежуватися законом, бути доступними, конфіденційними, публічними чи неупередженими. Тільки честь, гідність, совість людської особистості на шляху до втілення справедливості і безспірності відрізняють сучасного нотаріуса, який потрібен

суспільству. Справедливість та безспірність – ось ключовий, дієвий тисячі років аргумент до авторитету професії нотаріуса у сучасному українському соціумі» [10, с. 41].

Аналізуючи висловлені в юридичній літературі думки та пропозиції науковців та представників нотаріальної спільноти, а також враховуючи накопичену практику правозастосування у сфері реалізацій етичних правил та стандартів у нотаріальній діяльності слід констатувати, що поряд із позитивними тенденціями усвідомлення значущості етичних засад професії нотаріуса та імплементації міжнародних етичних стандартів у національну правову систему, існує потреба у подальшому вдосконаленні механізмів контролю за дотриманням етичних норм, зокрема розвитку системи моніторингу професійної діяльності нотаріусів, розробці більш детальних роз›яснень етичних норм для типових практичних ситуацій, що виникають у нотаріальній практиці, забезпечення постійного навчання нотаріусів з питань професійної етики та міжнародних стандартів та активізації міжнародного співробітництва у сфері нотаріальної етики та обміну кращими практиками.

Все більш актуальним стає пошук відповідей на такий виклик сучасності як вплив технологій на етичні рішення нотаріусів. Цифрові інструменти полегшили процеси, які раніше вимагали фізичної присутності, але вони також породили нові етичні дилеми. Нотаріуси повинні розглянути, як забезпечити безпеку та автентичність документів у цифровому середовищі, де зростає ризик шахрайства та маніпуляцій. Це включає не лише технічні знання про ці інструменти, але й етичне осмислення їх відповідального та прозорого використання. Крім того, автоматизація певних нотаріальних процесів може призвести до дегуманізації послуги, що є ще одним значним етичним викликом. Нотаріуси повинні знайти баланс між використанням технологічних переваг та дотриманням своїх зобов›язань перед клієнтами. Роблячи це, вони не лише забезпечують більш етичну практику у своїй щоденній діяльності, але й сприяють створенню середовища, де професійна доброчесність залишається пріоритетом у кожному прийнятому рішенні [1].

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження підтверджує засадниче значення етики в нотаріальній діяльності задля забезпечення суспільної довіри до інституту нотаріату. У контексті євроінтеграційних процесів та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, підвищення ролі етичної складової у правничих професіях є одним із пріоритетних напрямів. Система міжнародних етичних стандартів нотаріату ґрунтується на Європейському кодексі нотаріальної етики та актах Міжнародного союзу нотаріату (UINL), серед яких особливе місце належить Кодексу нотаріальної етики Міжнародного союзу нотаріату, який є найбільш всеохоплюючим та глибоким зводом міжнародно визнаних етичних принципів і правил поведінки, які слугують орієнтиром для нотаріусів багатьох країн світу. Ці стандарти, що ґрунтуються на історичних принципах латинського нотаріату - публічної довіри та неупередженості, охоплюють як традиційні етичні цінності (законність, неупередженість, незалежність, превентивна правова безпека, підготовка та безперервне підвищення кваліфікації, професійна таємниця та конфіденційність) так і правила, встановлення яких зумовлено трендами сучасного глобалізованого

світу (захист прав людини та споживача, сталий економічний розвиток та захист довкілля, протидії та запобігання відмиванню доходів, розвиток технологій, активізація міжнародно-правових відносин).

Імплементація міжнародних етичних стандартів нотаріальної діяльності в Україні відбувається як на законодавчому рівні (Закон України «Про нотаріат»), так і через акти професійного самоврядування (Кодекс правил професійної етики нотаріусів України (2018). Прийняття нових Правил професійної етики нотаріусів України у 2021 році стало важливим кроком у напрямку гармонізації вітчизняних етичних стандартів з міжнародними вимогами. Водночас системи етичного регулювання нотаріальної діяльності потребує розвитку та вдосконалення та має ґрунтуватися на поглибленні міжнародного співробітництва, вдосконаленні механізмів контролю та забезпеченні високого рівня професійної підготовки нотаріусів. Надзвичайно важливим є адаптація етичних вимог професії нотаріуса до технологічних викликів: забезпечення балансу між ефективністю цифрових інструментів (електронний нотаріат) та збереженням переваг особистого контакту, запобігання дегуманізації нотаріальних послуг, забезпечення довіри та неупередженості залишається значним етичним викликом сучасності. Вважаємо за доцільне визначити останні положення в якості перспектив подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Ethical challenges in contemporary notarial practice. URL: https://anuntico.com/en/blog/legal-aspects/notaries/ethical-challenges-in-contemporary-notarial-practice
2. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС" : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text
3. Желіховська Ю. В. Етика нотаріуса у сфері професійної діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право, 2013. Вип. 21. Т 1. Ч. 2. С. 194-198. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/60e16f6c-f62b-43b9-b189-c08b1af98875/content
4. Митрофанов І. І. Етика інтеракцій нотаріуса з клієнтами. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 164-167. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/36
5. Шешуряк Ю. Професійна етика нотаріуса: від моралі до моральності. Нотаріат України. 2019. № 2 (33). URL: https://journal.npu.ua/2019/etyka/
6. Мироненко М. О. Порівняльний аналіз професійної етики нотаріуса та медіатора. Нове українське право. 2025. Вип. № 2. С. 234-239. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.29
7. Тимощук О. Г. Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності нотаріуса. Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту: Інноваційні психолого-педагогічні, лінгвістичні та правові засади аграрної науки в умовах міжкультурної аграрної комунікації: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (БНАУ, 3 жовтня 2024 р.). Біла Церква, 2024. С. 64-66. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/12718/1/Profesiino_etych.pdf
8. Мирза С. Реалізація основоположних принципів латинського нотаріату в Україні: вітчизняний та зарубіжний досвід. Правова позиція. 2023. № 1 (38). С. 227-231. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/1/44.pdf
9. Невзорова І. В. Міжнародні деонтологічні стандарти діяльності нотаріату. Юридичний бюлетень. 2019. Вип. 11. Част. 1. С. 84-90. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/11/part_1/12.pdf
10. Маслак Н. В. Заповіді міжнародного союзу нотаріату та правила професійної етики

нотаріусів в Україні. Етика правника: збірка тез доповідей і повідомлень учасників круглого столу (21 листопада 2019 р.) / за ред. Т. Б. Вільчик, Я. О. Ковальової. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. 307 с. Європейський кодекс нотаріальної етики. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU95646
11. Європейський кодекс нотаріальної етики. URL: https://npu.ua/palata/uinl/
12. Принципи нотаріальної етики. URL: https://npu.ua/palata/uinl/
13. Фундаментальні принципи системи латинського нотаріату. URL: https://npu.ua/palata/uinl/
14. Deontology and Rules of Organization for Notariats. URL: https://uinl.org/fundamental-principles/deontology-and-rules-of-organization-for-notariats/\
15. Кодекс правил професійної етики нотаріусів України: Затверджено на З'їзді нотаріусів України 20 квітня 2018 року. URL: https://npu.ua/palata/etyka/
16. Правила професійної етики нотаріусів України: Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 7 червня 2021 року № 2039/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#n7

References

1. Ethical challenges in contemporary notarial practice. URL: https://anuntico.com/en/blog/legal-aspects/notaries/ethical-challenges-in-contemporary-notarial-practice
2. Some issues of ensuring the negotiation process on Ukraine's accession to the European Union under cluster 1 "Fundamentals of the EU accession process": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 14, 2025 No. 475-p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text [in Ukrainian].
3. Zhelikhovska Yu. V. (2013). Ethics of a notary in the field of professional activity. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University: Series: Law. Issue. 21. T 1. Part 2. P. 194-198. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/60e16f6c-f62b-43b9-b189-c08b1af98875/content [in Ukrainian].
4. Mitrofanov I. I. (2024). Ethics of Notary Interactions with Clients. Legal Scientific Electronic Journal. No. 3. P. 164-167. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/36 [in Ukrainian].
5. Sheshuryak Yu. (2019). Professional Ethics of a Notary: From Morality to Morality. Notary of Ukraine. No. 2 (33). URL: https://journal.npu.ua/2019/etyka/ [in Ukrainian].
6. Myronenko M. O. (2025). Comparative Analysis of the Professional Ethics of a Notary and a Mediator. New Ukrainian Law. Issue No. 2. P. 234-239. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.29 [in Ukrainian].
7. Tymoshchuk O. G. (2024). Professional-ethical and deontological principles of notary activity. Agrarian education and science: achievements, role, growth factors: Innovative psychological-pedagogical, linguistic and legal principles of agrarian science in the conditions of intercultural agrarian communication: Materials of the International Scientific-Practical Conference (BNAU, October 3, 2024). Bila Tserkva, P. 64-66. URL: https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/12718/1/Profesiino_etych.pdf [in Ukrainian].
8. Mirza S. (2023). Implementation of the fundamental principles of Latin notary in Ukraine: domestic and foreign experience. Legal position. No. 1 (38). P. 227-231. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/1/44.pdf [in Ukrainian].
9. Nevzorova I. V. (2019). International deontological standards of notarial activity. Legal Bulletin. Issue 11. Part 1. P. 84-90. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/11/part_1/12.pdf [in Ukrainian].
10. Maslak N. V. (2019). Commandments of the International Union of Notaries and Rules of Professional Ethics of Notaries in Ukraine. Ethics of a Lawyer: Collection of Abstracts of Reports and Reports of Round Table Participants (November 21, 2019) / edited by T. B. Vilchyk, Ya. O. Kovaleva. Kharkiv: Yaroslav the Wise National Law University. 307 p. European Code of Notarial Ethics. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU95646 [in Ukrainian].
11. European Code of Notarial Ethics. URL: https://npu.ua/palata/uinl/ [in Ukrainian].
12. Principles of Notarial Ethics. URL: https://npu.ua/palata/uinl/ [in Ukrainian].
13. Fundamental Principles of the Latin Notarial System. URL: https://npu.ua/palata/uinl/ [in Ukrainian].

14. Deontology and Rules of Organization for Notariats. URL: https://uinl.org/fundamental-principles/deontology-and-rules-of-organization-for-notariats/\
15. Code of Professional Ethics for Notaries of Ukraine: Approved at the Congress of Notaries of Ukraine on April 20, 2018. URL: https://npu.ua/palata/etyka/ [in Ukrainian].
16. Rules of Professional Ethics for Notaries of Ukraine: Approved by Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated June 7, 2021 No. 2039/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#n7 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

H. Yu. Hulievska, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Zaporizhzhia Institute of Economics and Information Technologies
Head of the Department of Law and Public Administration
16-b Kyiashka St, Zaporizhzhia, 69000, Ukraine
e-mail: gulevanna@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7643-8162

N. V. Ilieva, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: nv-ilieva@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-5710-1318

INTERNATIONAL STANDARDS OF ETHICS IN NOTARIAL ACTIVITIES AND THEIR IMPLEMENTATION INTO THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Summary

The article is devoted to a comprehensive analysis of international ethical standards, in particular those developed within the framework of the European Union and the International Union of Notaries (UINL) and to the study of the process of their implementation in national legislation. It is emphasized that notarial activity, given its public-law component, which reflects the function of "preventive justice" assigned to it by the state, is aimed at ensuring legal certainty, stability and protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities, and requires compliance with high ethical standards that meet the high level of expectations of society from the notary profession. It is determined that the ethical norms of notarial practice, which are historically based on the principles of public trust and impartiality, are codified in a number of international acts, among which the European Code of Notarial Ethics and the Code of Notarial Ethics of the International Union of Notaries are of particular importance. These standards cover both traditional ethical values (legality, impartiality, independence, preventive legal security, training and continuous professional development, professional secrecy and confidentiality) and rules, the establishment of which is due to the trends of the modern globalized world (protection of human and consumer rights, sustainable economic development and environmental protection, combating and preventing money laundering, development of technologies, activation of international legal relations). Ukraine, as a member of the International Union of Notaries and a candidate for membership in the European Union, implements international ethical standards of the notary profession into its national legal system. Their implementation takes place at the legislative level (the Law of Ukraine "On Notaries") and is detailed in subordinate legislation, as well as acts of professional self-government of notaries

(the Code of Rules of Professional Ethics of Notaries of Ukraine). The adoption of the new Rules of Professional Ethics of Notaries of Ukraine in 2021 was an important step towards harmonizing domestic ethical standards with international requirements. The article notes that along with positive trends in awareness of the significance of the ethical principles of the notary profession and the implementation of international ethical standards in the national legal system, there are challenges related to the impact of technology on ethical decisions and the need to find a balance between the effectiveness of digitalization and preventing the dehumanization of notary services. It is determined that further improvement of the system of monitoring compliance with ethical norms, development of detailed explanations for practical situations, advanced training and exchange of international experience in this area are important for maintaining the authority of the notary profession.

Keywords: notarial activities, ethics, national legal system, international ethical standards, notary, rules of professional ethics of a notary, implementation of international ethical standards, authority of the notary profession.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340300
УДК 342.95

В. В. Коваленко, канд. юрид. наук, докторант
Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Відділ проблем державного управління та адміністративного права
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: kovalenko.v.v@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0009-8283-9267

ЩОДО ЗМІСТУ ТА СУТНІСНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У даній науковій статті з'ясовано зміст та на підставі отриманих результатів дослідження сформульовано авторський варіант поняття «міжнародно-правові акти з питань регулювання та реалізації політики сталого розвитку економіки».

Здійснена також класифікація зазначених правових джерел за критерієм їх юридичної значущості для України на п'ять груп. При цьому констатовано, що всі такі групи мають відповідати вимогам ч. 2 ст. 9 Конституції України, а саме – укладання міжнародних договорів, які їй суперечать можливе лише після внесення відповідних змін до зазначеного Основного Закону, що є досить актуальним в умовах відкритої військової агресії росії проти нашої країни, основним завданням якої є посягання на національні інтереси та в цілому на національну безпеку України.

Виходячи з існуючих у зв'язку з цим проблем, які пов'язані з посяганням у тому числі на об'єкти правової охорони у галузі економіки, у цій роботі запропонована низка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму регулювання і реалізації державної політики сталого розвитку економіки України в умовах воєнного стану, з урахуванням при цьому загальновизнаних у світі міжнародних законодавчих і теоретико-доктринальних підходів.

Доведено, що необхідність видозміни чинного законодавства України, яке регулює питання економічної діяльності, обумовлена особливостями її функціонування в умовах воєнного стану та закріпленням у ньому з цього приводу спеціального правового інституту (зокрема, в ст. 64 Конституції України та у Законі України «Про правовий режим воєнного стану»).

Встановлено також, що правовий механізм зовнішньоекономічної діяльності України з міжнародними фінансовими організаціями (у першу чергу, з Міжнародним валютним фондом) не відповідає у сьогоденні національним інтересам нашої держави та виступає у зв'язку з цим однією з детермінант, що створює потенційні загрози для національної безпеки.

Ключові слова: міжнародний правовий акт; сталий розвиток економіки; державна політика; національне законодавство; класифікація; особливості економічної діяльності; правове регулювання; реалізація нормативно-правових актів; національні інтереси; національна безпека.

Постановка проблеми. Вибір нашою державою європейського, пов'язаного зі вступом у Європейський Союз, та Євроатлантичного, який стосується

© В. В. Коваленко, 2025

приєднання до НАТО, напрямів, а також правові прогалини та колізії у цілому норм міжнародного права і бездіяльність у зв'язку з цим відповідних суб'єктів та інститутів ООН, що проявляються в період відкритої збройної агресії росії проти України на протязі 2022-2025 рр., обумовлюють по-новому та більш критично оцінити потенційні можливості та реальний вплив міжнародно-правових актів на формування, розвиток і функціонування всіх, без винятку, суспільних відносин. Особливо актуальним і практично значущим це питання є для процесу правового регулювання та реалізації державної політики сталого розвитку економіки України. При цьому, якщо виходити з аналізу змісту, спрямованості та юридичної сили зазначених правових джерел, то їх можна класифікувати на такі групи, а саме це:

а) міжнародно-правові акти, які є частиною національного законодавства (ч. 1 ст. 9 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України»);

б) міжнародно-правові акти, які при підписанні, ратифікації, затвердженні та прийнятті Україною включені до національного законодавства зі внесеними нашою державою письмовими заявами та застереженнями, які не суперечать нормам міжнародного права (ст. 10 вказаного вище Закону);

в) міжнародно-правові акти, які не потребують ратифікації (ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України») та затверджуються, якщо вони передбачають вимогу щодо їх затвердження або встановлюють інші правила, ніж ті, які зазначені в нормативно-правових актах Президента України або Кабінету Міністрів України (ч. 1 ст. 12 вказаного Закону);

г) міжнародно-правові акти, до яких приєдналась Україна (ст. 13 зазначеного законодавчого акту);

ґ) міжнародно-правові акти, які носять факультативний (не обов'язковий) характер для України, але в силу «неписаних» у них принципів, що не суперечать Конституції України, мають братись до уваги при формуванні та видозміні національного законодавства.

У цілому, якщо узагальнити існуючі на всіх рівнях підходи відповідних фахівців (законодавчому, доктринальному, правоохоронному, правозастосовному, т. ін.), то під «міжнародно-правовими актами з питань регулювання та реалізації політики сталого розвитку економіки» слід розуміти такі зазначені правові джерела, що носять як обов'язковий, так і факультативний характер для виконання Україною, якщо вони не суперечать Конституції України та не посягають на її суверенність і незалежність, а також спрямовані на підвищення рівня ефективності діяльності у даній сфері суспільних відносин та на приведення її до кращих світових практик і забезпечення у зв'язку з цим соціальної, демократичної та правової природи її функціонування в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закріплення у преамбулі Конституції України положення про Європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу нашої країни, обумовлює необхідність по-новому підійти до сутності та змістовної спрямованості існуючих на сьогодні державних та суспільних інститутів її функціонування, включаючи й економіку.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають й положення резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. «Перетворення нашого світу: порядок

денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», у якій закріплено 17 цілей та 169 завдань щодо їх реалізації, більшість з яких пов'язані з удосконаленням світової та національних економік.

Проте, як свідчить практика, в Україні на цьому шляху виникла низка об'єктивних перешкод, які впливають на процес правового регулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення сталого розвитку її економіки.

У першу чергу, на ефективність зазначеної діяльності впливає розпочата у 2014 році як гібридна війна та продовжена у 2022 році у формі відкритої воєнної агресії рф проти України, у результаті якої наша держава не тільки втратила значну кількість людських ресурсів, але й контроль за майже 20% своєї території, включаючи й економічний потенціал (зокрема, на протязі 3-х років війни населення України скоротилось на 10 млн. осіб, а збитки від неї склали 170 млрд. доларів США). При цьому, згідно офіційних даних, на окупованих територіях нашої держави рф незаконно утримує 7,9 тис. осіб, а ще 2,8 тис. наших співвітчизників протиправно позбавлені волі безпосередньо у самій росії.

Щодо інших обставин (у виді детермінаційного комплексу причин і умов), які негативно впливають на ефективність правового регулювання і реалізації державної політики сталого розвитку економіки України, слід також віднести такі із них, як:

1) високий рівень злочинності у сфері господарської діяльності, включаючи й економічну її складову (ст. ст. 199-233 КК) (зокрема, якщо у 2013 році (напередодні гібридної війни рф проти України) було обліковано 11 тис. 104 зазначених правопорушень, що склало 2% у загальній структурі злочинності, то в подальші періоди, хоча їх кількість і зменшилась, але залишалась такою, що створювала потенційну та реальну загрозу для економічних відносин та їх сталого розвитку, а саме: у 2021 році мало місце 5 тис. 469 таких суспільно небезпечних і караних діянь (1,7%); 2022 р. – 3 тис. 414 (0,9%); 2023 р. – 4 тис. 840 (1%); 2024 р. – 5 тис. 139 (1%)). При цьому вказані оціночні показники злочинності суттєво не змінились й у 2025 році;

2) правові прогалини, що пов'язані з регулюванням кримінально-правових відносин у сфері господарської діяльності, а саме: якщо за вчинення кримінальних правопорушень проти власності та інших об'єктів захисту, що закріплені у чинному КК України, законодавець встановив таку кваліфікуючу ознаку, як «вчинення суспільно небезпечних діянь в умовах воєнного або надзвичайного стану», то щодо так званих «економічних злочинів» таких видозмін у зазначеному Кодексі не здійснив;

3) геополітичні процеси сьогодення, що стосуються у тому числі й галузі економічної діяльності в Україні, які мають безпосередній вплив на формування Державного бюджету та його видаткової частини з питань соціального та іншого забезпечення економіки та населення;

4) низький рівень правової свідомості та культури суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) та інших суб'єктів нормотворчості, які «продукують» неякісні, безсистемні та соціально вразливі нормативно-правові акти та детермінують таким чином розвиток та вплив економічної злочинності на правовий порядок в нашій державі;

5) інші негативні джерела впливу на процес правового забезпечення економічної

діяльності в Україні та знижують у зв'язку з цим рівень ефективності запобігання даному виду злочинності в Україні, зокрема у частині нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Отже, в наявності складна прикладна проблема, що потребує вирішення й на науковому рівні, особливо, в умовах воєнного стану та післявоєнний період правового регулювання та реалізації державної політики сталого розвитку економіки України.

Як показали результати вивчення наукової літератури, над розв'язанням даної проблематики працюють такі учені, як: О. Ф. Андрійко, Є. О. Алісов, П. Ю. Битяк, І. Л. Бородін, І. С. Грищенко, Ю. М. Дьомін, І. Б. Заверуха, С. В. Ківалов, В. В. Коваленко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Т. М. Кравцова, М. П. Кучерявенко, В. І. Курило, Є. В. Курінний, Т. А. Литковська, Д. М. Лук'янець, В. Я. Настюк, А. А. Олефір, О. П. Орлюк, О. І. Остапенко, П. С. Пацурківський, Г. О. Пономаренко, Д. В. Приймаченко, Н. Ю. Пришва, Т. О. Проценко, В. Й. Разводовський, О. П. Рябченко, Л. А. Савченко, Н. О. Саніахметова, О. Ю. Синявська, О. О. Теличкін, О. І. Харитонова, Х. П. Ярмакі та ін.

Поряд з цим варто зазначити, що у сенсі змісту предмета зазначеної наукової статті та з урахування умов воєнного стану в Україні, а також завдань післявоєнного періоду сталого розвитку її економіки комплексних наукових досліджень досі в нашій державі не проведено, що актуалізує необхідність їх здійснення у контексті існуючих у цій сфері суспільних відносин проблем.

Метою даної наукової статті є з'ясування змісту та сутнісної спрямованості міжнародно-правових актів щодо регулювання державної політики сталого розвитку економіки нашої держави, включаючи й період її функціонування в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, та формулювання на підставі отриманих результатів науково обґрунтованих шляхів удосконалення правового механізму з означених питань в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед низки міжнародно-правових актів, які стосуються змісту предмета цієї наукової статті, у першу чергу, звертає на себе увагу резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р., на підставі якої затверджено Сталий розвиток на період до 2030 року [1]. Саме з урахуванням її концептуальних положень в Україні у 2019 році були затверджені Цілі сталого розвитку нашої держави до 2030 року [2], а також інші законодавчі акти з означеного питання [3].

Проте, як встановлено в ході даного дослідження, ні в першому, ні в другому нормативно-правових актах жодної Цілі, яка б стосувалась особливостей забезпечення сталого розвитку будь-якої держави, у тому числі її економіки, в умовах воєнного стану та у післявоєнний період їх функціонування, не визначено, що слід віднести до правових прогалин зазначених джерел та до тих детермінант, які потребують нейтралізації, блокування, усунення тощо на національному рівні в Україні у сьогоденні. Зокрема, у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1190-р [4], яке змістовно спрямоване на забезпечення Цілей сталого розвитку нашої держави, не тільки не акцентована увага на особливостях їх реалізації в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, але й відсутній спеціальний розділ з означеної проблематики у контексті вирішення тих завдань,

які затверджені у вказаному рішенні Уряду України. Без сумніву, що у такій ситуації логічно було б державну програму, яка стосується Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, доповнити у частині першій абзацом такого змісту: «В умовах воєнного або надзвичайного стану реалізація Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року здійснюється за окремою державною програмою, що затверджується Кабінетом Міністрів України та в Законі України «Про Державний бюджет України», з урахуванням міжнародних джерел фінансування, кредитування та надання позик для нашої держави з боку відповідних суб'єктів міжнародної фінансової діяльності, яка має здійснюватись з дотриманням Конституції України».

У такому ж контексті варто видозмінити й зміст і спрямованість й частини другої вказаних Цілей, доповнивши її пунктом 2-1 наступного змісту: «Розробку та реалізацію Цілей сталого розвитку України за окремою державною програмою, що враховує особливості її функціонування в умовах воєнного стану та реальних асигнувань, які надаються у зв'язку з цим відповідними суб'єктами міжнародної фінансової діяльності».

Як видається, мають бути у певній мірі видозмінені й Завдання, які забезпечують сталий розвиток України на період до 2030 року [4].

Зокрема, пункт 1 розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1190-р [4] у кінці речення необхідно доповнити словосполученням «з урахуванням воєнного або надзвичайного стану в Україні та стану і рівня надання кредитів і позик з боку відповідних суб'єктів міжнародної фінансової діяльності» та викласти цей пункт державної програми у новій редакції.

Крім цього вказане розпорядження Уряду України можна було б у розділі Ціль 17 доповнити завданням 3 «Особливості забезпечення сталого розвитку України та партнерських відносин із суб'єктами фінансово-економічної діяльності національного та міжнародного характеру з урахуванням особливостей функціонування нашої держави в умовах воєнного або надзвичайного стану» та викласти його у такому змісті: «Забезпечення сталого розвитку України та партнерських відносин з національними та міжнародними суб'єктами фінансово-економічної діяльності в умовах воєнного стану здійснюється за окремою державною програмою, затвердженою на рівні Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України».

Необхідність такої видозміни змісту вказаних державних програм обумовлена також наступними обставинами, а саме:

1) Особливостями функціонування України в умовах відкритої військової агресії проти неї російської федерації [5] та тих реальних загроз як для національної безпеки зокрема так і для економіки, які існують у сьогоденні [6].

2) Наявністю у законодавчих актах України спеціального правового інституту, пов'язаного з особливостями діяльності держави в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України; Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»).

3) Специфічними (забюрократизованими) процедурами надання воєнної та іншої, пов'язаної з нею, видами допомоги для України з боку як країн-союзників, так й інших зарубіжних партнерів [7].

4) Постійним щорічним збільшенням дефіциту Державного бюджету України

та системними проблемами щодо його формування в умовах воєнного стану [8, с. 73-84].

5) Інші проблеми, що стосуються забезпечення сталого розвитку економіки України в умовах воєнного стану [9].

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, чимало запитань виникає і з приводу реалізації на території нашої держави й інших міжнародно-правових актів, які регулюють галузь економіки. Мова у даному випадку ведеться про співпрацю України з Міжнародним Валютним Фондом (МВФ), яка здійснюється на підставі, зокрема Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що:

а) у ньому відсутні будь-які ремарки (примітки, зауваження тощо) [10, с. 586], що стосувались би дотримання зазначеними суб'єктами міжнародно-правової діяльності норм Конституції Україні, яка була прийнята через чотири роки після затвердження вказаного вище Закону;

б) у зазначений Законодавчий акт до сьогодні, навіть з урахуванням особливостей і ризиків воєнного стану в Україні, не внесено жодних змін і доповнень;

в) розпочинаючи з часу прийняття даного Закону і до сьогодення, МВФ та інші зазначені суб'єкти міжнародної фінансової діяльності, надаючи кредити та позики для нашої держави, грубо порушують Конституцію України, посягаючи у певній мірі на державний суверенітет та незалежність України. При цьому Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та Президент України, як гарант додержання Основного Закону, не реагують на такі юридично значущі факти, що не тільки підриває авторитет нашої держави на зовнішній арені та в очах співвітчизників, але підвищує рівень реальних загроз, які посягають на основи національної безпеки.

Як приклад можна назвати ті вимоги, які пред'являє, зокрема МВФ для України при наданні кредитів, що носять не фінансово-економічний характер, а є політичними. Зокрема, у:

1) Меморандумах зазначеного суб'єкта міжнародних правовідносин постійно наголошується про видозміну змісту і сутності, а також організації формування та діяльності органів державної влади, що суперечить ст. 6 Конституції України (наприклад, що функціонування таких державних інституцій України, як НАБУ, САП, спеціального антикорупційного суду, т. ін.);

2) Меморандумах МВФ відсутні застереження про нецільове та неефективне використання наданих Україні кредитів, а, головне, про принципи юридичної відповідальності національних суб'єктів їх реалізації (наприклад, за розкрадання та інші тому подібні правопорушення, які вчиняються у зв'язку з наданням військової допомоги з боку США для України, кримінальна відповідальність наступає за законами даної держави);

3) Меморандумах відсутні норми про прозорість і публічність, а також про дотримання інших принципів економічної діяльності, пов'язаної з наданням кредитів для України, які є визначальними засадами діяльності МВФ, що закріплені у його статутних документах;

4) Меморандумах для України при наданні кредитів від МВФ висуваються й інші протиправні (з огляду норм Конституції України та міжнародного права) вимоги та обов'язки (про «замороження пенсій», підвищення тарифів на комунальні послуги, зменшення витрат на освіту і науку, т. ін.) [11].

Отже, виходячи з результатів проведеного аналізу діяльності МВФ в Україні, можна констатувати, що попри певні позитивні моменти співпраці зазначеного суб'єкту міжнародно-правових відносин, через низку правових прогалин і колізій у сьогоденні, враховуючи потенційні та реальні загрози, які посягають на національну безпеку України, мають бути якісно видозмінені ті законодавчі акти, що регулюють галузь економіки та впливають у зв'язку з цим на ефективність процесу правового забезпечення державної політики сталого розвитку економіки України в умовах воєнного стану та у післявоєнний період її функціонування.

Для удосконалення правового механізму з означеної проблематики, а також усунення, блокування, нейтралізації тощо детермінаційного комплексу причин і умов, що перешкоджають сталому розвитку вказаної сфери суспільних відносин та породжують випадки вчинення правопорушень економічного характеру, логічно було б Закон України, що стосується вступу нашої держави у МВФ та інші міжнародні фінансові організації [12], доповнити ст. 1-1 «Принципи співпраці України з відповідними міжнародними фінансовими організаціями» та викласти її у такій редакції: «Співпраця України з визначеними у цьому Законі міжнародними суб'єктами фінансової діяльності здійснюється на підстав норм Конституції України і ґрунтується на принципах верховенства права, законності, публічності та прозорості, а також інших керівних засадах, що визначені у загальновизнаних нормах міжнародного права і національних законодавчих актах, які регулюють дану сферу суспільних відносин. Забороняється укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України».

Крім цього, зазначений законодавчий акт слід доповнити ст. 9-1 «Юридична відповідальність за порушення міжнародно-правових зобов'язань України» та викласти її в наступній редакції: «Суб'єкти міжнародної фінансової діяльності, що визначені у цьому Законі, за порушення його норм і недотримання принципів співпраці притягаються до передбачених видів юридичної відповідальності. У порядку регресу та на підставі відповідних норм цивільно-господарського та фінансового законодавства України з винних осіб стягуються завдані у процесі співпраці з міжнародними фінансовими організаціями збитки та шкода».

Знову ж таки, враховуючи, що з часу прийняття Закону України з питань вступу нашої держави у МВФ та інші фінансові міжнародні структури пройшло більше 20-ти років [12], суттєві зміни у соціально-правовому житті нашої країни, які відбулись за цей тривалий історичний період (зокрема, прийняття нових Господарського, Бюджетного, Цивільного кодексів та інших базових систематизованих законодавчих актів у галузі економіки [13]), цілком логічно було б викласти вказаний нормативно-правовий акт у цілому в новій редакції.

Висновки і пропозиції. Такий законодавчий підхід не тільки створить один із елементів ефективного забезпечення правового регулювання і реалізації державної політики сталого розвитку економіки України в умовах воєнного стану та у післявоєнний період її функціонування, але й дасть можливість нейтралізувати, блокувати, усунути тощо негативний вплив на цей процес різноманітних

фонових явищ (використання офшорних зон, виплату зарплати у «конвертах», «переписування» доходів, отриманих злочинним шляхом, на близьких родичів, т. ін.) та економічної злочинності.

Список використаної літератури

1. Перетворення нашого світу: порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року: Відомості Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 р. URL: https://uk.wikwpedia.org.
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua.
3. Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 686-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua.
4. Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні: схвалені Кабінетом Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1190. URL: https://zakon.rada.gov.ua.
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua.
6. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни. Експертно-аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2024. 71 с.
7. Військова допомога для України – Федеральне міністерство закордонних справ. URL: https://Ukraine.diplo.de.
8. Касьяненко Л. М., Миколаєнко П. М., Підгородецький В. О. Правове регулювання дефіциту бюджету України в умовах воєнного стану. Ірпінський юридичний часопис. 2023. № 3(12). С. 73-84.
9. Щодо економічного становища в умовах воєнного стану та напрямів його покращення. URL: https://economics.org.ua.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
11. Як МВФ і ВТО управляють світом і руйнують країни. URL: https://yotu.be/formzxgjqw8?si.
12. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій: Закон України від 03.06.1992 р. № 2402-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 33. Ст. 474.
13. Загальна характеристика законодавства у сфері економіки. URL: https://bukit.net/books/27321.

References

1. Peretvorennia nashoho svitu: poriadok dennyi v haluzi staloho rozvytku na period do 2030 roku: Vidomosti Heneralnoi Asamblei OON vid 25.09.2015. URL: https://uk.wikwpedia.org [in Ukrainian].
2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
3. Pytannia zboru danykh dlia monitorynhu realizatsii tsilei staloho rozvytku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.08.2019 № 686-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
4. Deiaki pytannia zabezpechennia dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku v Ukraini: skhvaleni Kabinetom Ministriv Ukrainy vid 29.11.2024 № 1190. URL: https://zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
5. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
6. Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh dovhotryvaloi viiny. Ekspertno-analitychna dopovid. Kyiv: NISD, 2024. 71 s. [in Ukrainian].
7. Viiskova dopomoha dlia Ukrainy – Federalne ministerstvo zakordonnykh sprav. URL: https://Ukraine.diplo.de. [in Ukrainian].

8. Kasianenko L. M., Mykolaienko P. M., Pidhorodetskyi V. O. (2023). Pravove rehuliuvannia defitsytu biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Irpinskyi yurydychnyi chasopys. № 3(12). S. 73-84. [in Ukrainian].
9. Shchodo ekonomichnoho stanovyshcha v umovakh voiennoho stanu ta napriamiv yoho pokrashchennia. URL: https://economics.org.ua. [in Ukrainian].
10. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / ukl. O. Yeroshenko. Donetsk: TOV «Hloriia Treid», 2012. 864 s. [in Ukrainian].
11. Yak MVF i VTO upravliaiut svitom i ruinuiut krainy. URL: https://yotu.be/formzxgjqw8?si. [in Ukrainian].
12. Pro vstup Ukrainy do Mizhnarodnoho valiutnoho fondu, Mizhnarodnoho banku rekonstruktsii ta rozvytku, Mizhnarodnoi finansovoi korporatsii, Mizhnarodnoi asotsiatsii rozvytku ta Bahatostoronnoho ahentstva po harantiiakh investytsii: Zakon Ukrainy vid 03.06.1992 № 2402-KhII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 33. St. 474. [in Ukrainian].
13. Zahalna kharakterystyka zakonodavstva u sferi ekonomiky. URL: https://bukit.net/books/27321. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 19.08.2025 р.

V. V. Kovalenko, Candidate of Legal Sciences, Doctoral Student
National Academy of Sciences of Ukraine
V. M. Koretsky Institute of State and Law
the Department of Public Administration Problems and Administrative Law
4 Triochsviatytelska St, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: kovalenko.v.v@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0009-8283-9267

REGARDING THE CONTENT AND ESSENTIAL ORIENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS RELATING TO THE REGULATION OF THE STATE POLICY OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

This scientific article clarifies the content and, based on the results of the study, formulates the author's version of the concept of "international legal acts on the regulation and implementation of the policy of sustainable economic development".

The above-mentioned legal sources are also classified according to the criterion of their legal significance for Ukraine into five groups. At the same time, it is stated that all such groups must meet the requirements of Part 2 of Article 9 of the Constitution of Ukraine, namely, the conclusion of international treaties that contradict it is possible only after making appropriate amendments to the said Fundamental Law, which is quite relevant in the conditions of open military aggression by Russia against our country, the main task of which is to encroach on national interests and, in general, on the national security of Ukraine.

Based on the existing problems in this regard, which are associated with encroachment, including on objects of legal protection in the field of economics, this work proposes a number of scientifically substantiated measures aimed at improving the legal mechanism for regulating and implementing the state policy of sustainable development of the economy of Ukraine under martial law, taking into account the generally recognized international legislative and theoretical and doctrinal approaches.

It is proven that the need to amend the current legislation of Ukraine, which regulates economic activity, is due to the peculiarities of its functioning under martial law and the consolidation of a special legal institution in it on this matter (in particular, in Article 64 of the Constitution of Ukraine and in the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law").

It has also been established that the legal mechanism of Ukraine's foreign economic activity with international financial organizations (primarily with the International Monetary Fund) does not currently meet the national interests of our state and, in this regard, acts as one of the determinants that creates potential threats to national security.

Keywords: international legal act; sustainable economic development; state policy; national legislation; classification; features of economic activity; legal regulation; implementation of regulatory legal acts; national interests; national security.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340301
УДК 342.951

О. І. Миколенко, докт. юрид. наук, професор, завідувач кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра адміністративного та господарського права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9755-9454

О. М. Миколенко, докт. юрид. наук, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: mikolenkoalena@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2080-413X

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНІВ «НЕДБАЛІСТЬ», «ГРУБА НЕДБАЛІСТЬ» ТА «УМИСЕЛ» В ЧИННОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ДИСЦИПЛІНАРНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ

У статті здійснено аналіз чинного та перспективного законодавства на предмет доцільності використання в ньому термінів «недбалість», «груба недбалість» та «умисел» при характеристиці підстав дисциплінарної відповідальності суддів. Наголошено, що розвиток національного законодавства про дисциплінарну відповідальність потребує виважених та науково обґрунтованих пропозицій стосовно: 1) підстав притягнення публічних службовців до дисциплінарної відповідальності (особливо мова йде про законодавче формулювання складів дисциплінарного проступку); 2) порядку притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності (без стороннього політичного, адміністративного чи іншого публічно-владного втручання); 3) переліку дисциплінарних стягнень, які повинні відповідати ступеню суспільної шкідливості вчиненого проступку. Підкреслено, що поняття «недбалість» використовується не тільки у законодавстві про дисциплінарну відповідальність публічних службовців, а й в кримінальному і адміністративно-деліктному законодавствах. Власне науки кримінального та адміністративно-деліктного права пропонують загальні правила використання терміну «недбалість» в положеннях чинного законодавства. Доведено тезу, згідно з якою, якщо поняття «недбалість» використовується не як форма вини, а як ознака протиправного діяння, то в кожному конкретному випадку воно потребує детального розкриття змісту в нормативно-правових актах. Інакше, в сфері дисциплінарної відповідальності будуть створюватись можливості для вчинення свавілля з боку особи, що оцінює протиправність чи законність дій, наприклад, судді.

Ключові слова: публічна служба, публічний службовець, суддя, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарний проступок, дисциплінарне стягнення, підстави дисциплінарної відповідальності, перспективне законодавство, вина, форма вини, недбалість, груба недбалість, умисел.

Постановка проблеми. Розвиток національного законодавства про дисциплінарну відповідальність потребує виважених та науково обґрунтованих пропозицій стосовно:

© О. І. Миколенко, О. М. Миколенко, 2025

- підстав притягнення публічних службовців до дисциплінарної відповідальності (особливо мова йде про законодавче формулювання складів дисциплінарного проступку);

- порядку притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності (без стороннього політичного, адміністративного чи іншого публічно-владного втручання);

- переліку дисциплінарних стягнень, які повинні відповідати ступеню суспільної шкідливості вчиненого проступку.

У зв'язку із тим, що, по-перше, публічні службовці не однорідні за своїм правовим статусом, по-друге, вчинювані ними порушення службової дисципліни можуть набувати різних форм, чинне законодавство з кінця 90-х років минулого століття пішло шляхом дроблення публічних службовців на чисельні види, кожен із яких має сьогодні свій набір дисциплінарних проступків, систему дисциплінарних стягнень та порядок притягнення винних осіб до дисциплінарної відповідальності (прокурори, державні службовці, службовці органів місцевого самоврядування і ін.). Судді не є виключенням з цього правила, вони теж розглядаються національним законодавством як окремий специфічний вид публічних службовців в Україні.

Чинний Закон України «Про судоустрій та статус суддів» (далі – Закон № 1402-VIII) передбачає перелік дисциплінарних проступків, які можуть вчиняти судді, та перелік дисциплінарних стягнень, що можуть на них накладатись [1, ст. 106, 109]. Втім, перспективне законодавство (мова йде про законопроєкт № 13137 [2]) передбачає зміни як у підставах дисциплінарної відповідальності суддів, так і у системі дисциплінарних стягнень для них.

Зокрема, у ст. 106 Закон № 1402-VIII при характеристиці підстав дисциплінарної відповідальності суддів оперує термінами «умисне діяння» та «недбалість» [1, ст. 106], тоді як законопроєкт № 13137 оперує поняттями «умисне діяння» та «груба недбалість» [2]. У зв'язку із цим, у будь-якого фахового юриста, що цікавиться проблемами юридичної відповідальності, виникає питання, по-перше, про доречність використання понять «недбалість», «груба недбалість» та «умисел» власне у тому співвідношенні, що пропонують чинне та перспективне законодавство України, по-друге, про доцільність ігнорування у службовому праві України здобутків кримінального та адміністративно-деліктного права з питань законодавчого формулювання складів правопорушень.

Отже, аналіз положень чинного та перспективного законодавства є корисним для розвитку теорії службового права, адже розкриває суттєві прогалини у системі знань про дисциплінарну відповідальність публічних службовців, серед яких особливе місце посідають судді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дисциплінарної відповідальності публічних службовців ґрунтовно досліджувався у працях таких вчених як Л. Р. Біла-Тіунова, М. Б. Боброва, О. О. Губанов, Н. В. Добрянська, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, А. В. Матіос, О. Д. Новак, С. С. Рогульський, О. В. Терещук, Р. М. Тучак і ін. Втім, головна проблема таких досліджень у тому, що вони намагалися пояснити логічність та доцільність встановлених в чинному законодавстві положень стосовно підстав дисциплінарної відповідальності (тобто керувалися принципом –

«законодавство первинне, а наука вторинна»). Сьогодні ж, в умовах посилення вимог до статусу судді та результатів його діяльності, є необхідність корінної зміни у співвідношенні юридичної науки та законодавства (слід керуватися принципом – «наука первинна, законодавство вторинне». Лише при такому підході можливі ґрунтовні позитивні зміни у правовому регулюванні підстав дисциплінарної відповідальності суддів, адже він мінімізує політичний вплив на процес «виховання» і «покарання» суддів, а також профілактику протиправних діянь у майбутньому.

Мета статті. Метою написання статті є аналіз чинного та перспективного законодавства на предмет доцільності використання в ньому термінів «недбалість», «груба недбалість» та «умисел» при характеристиці підстав дисциплінарної відповідальності суддів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «недбалість» розповсюджене в кримінальному і адміністративно-деліктному законодавствах, а тому, перш ніж аналізувати положення чинного та перспективного законодавства щодо дисциплінарної відповідальності суддів, звернемося до норм кримінального та адміністративно-деліктного права.

В кримінальному законодавстві термін «недбалість» використовується в двох значеннях, які тісно зв'язані один із одним, але мають своє змістовне наповнення:

1) «недбалість» як вид необережності, яка, в свою чергу, є формою вини. Необережність у вигляді недбалості означає, що особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків (у випадках дисциплінарної відповідальності мова йде про соціально шкідливі наслідки) свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити [3, ст. 25].

2) «недбалість» як ознака протиправного діяння, коли недбалість розкривається через характеристику обов'язкових ознак конкретного кримінального правопорушення. В таких випадках КК України фіксує в статтях Особливої частини не тільки відношення особи до вчинюваного нею діяння та його наслідків, а й інші ознаки, які характеризують, зазвичай, суб'єкта та об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення. Відповідно, законодавець використовує терміни, які допомагають розкрити обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення – «недбале ставлення до професійних обов'язків», «недбале зберігання», «службова недбалість» (ст. ст. 140, 264, 367 КК України). У зв'язку із цим, термін «недбалість» набуває іншого змістовного наповнення.

Наприклад, ст. 367 КК України дає наступне визначення службової недбалості: «Невиконання або неналежне виконання (це характеристика об'єктивної сторони складу правопорушення) службовою особою (це характеристика спеціального суб'єкта складу правопорушення) своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них (це характеристика суб'єктивної сторони, яке не співпадає із визначенням недбалості як виду необережності), що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб (це характеристика об'єктивної сторони складу правопорушення)» [3, ст. 25]. Тобто, «недбалість» як вид необережності та «недбалість» як ознака протиправного діяння не співпадають один із одним за змістом. Якщо перше поняття має загальне змістовне наповнення в теорії права (в

кримінальному, адміністративному, трудовому праві та ін.) і, відповідно, може в одному і тому ж значенні використовуватись в кримінальній, адміністративній та дисциплінарній відповідальності, то друге поняття в кожному конкретному випадку потребує детального розкриття (пропису в нормативно-правових актах). Це важливо і тому, що «недбалість» як ознака протиправного діяння закріплена в КК України виключно в матеріальних складках кримінальних правопорушень, тобто в складах, де наслідки правопорушення є обов'язковою ознакою протиправного діяння. В дисциплінарній же відповідальності «недбалість» як ознака протиправного діяння закріплюється часто в формальних складках дисциплінарних проступків, тобто в складах, де наслідки правопорушення не є обов'язковою ознакою протиправного діяння. Зв'язок між «недбалістю» та «наслідками» протиправного діяння, як обов'язковими ознаками складу правопорушення набагато легше виявити (як це відбувається в кримінальному праві та кримінальній відповідальності), ніж зв'язок між «недбалістю», як обов'язковою ознакою складу правопорушення, та іншими ознаками складу конкретного правопорушення (як це відбувається в адміністративному праві під час притягнення особи до адміністративної відповідальності чи публічного службовця до дисциплінарної відповідальності).

Тому ще раз хочемо наголосити: Якщо поняття «недбалість» використовується не як форма вини, а як ознака протиправного діяння, то в кожному конкретному випадку воно потребує детального розкриття змісту в нормативно-правових актах». Інакше, в сфері дисциплінарної відповідальності будуть створюватись можливості для негативного «творчого підходу», а іншими словами, можливості для вчинення «свавілля» з боку особи, що оцінює протиправність чи законність дій, наприклад, судді. І навіть колегіальність розгляду таких справ не є надгарантією від «свавілля».

Стаття 367 КК України яскраво демонструє нам різницю між «недбалістю» як видом необережності та «недбалістю» як ознакою протиправного діяння. Суб'єктивна сторона службової недбалості як кримінального правопорушення «найчастіше полягає в необережній формі вини як щодо діяння, так і щодо його наслідків. Можлива і змішана форма вини – умисел до діяння і необережна вина до наслідків цього діяння. Не виключається недбалість і в тих випадках, коли умисне порушення службових обов'язків призводить до наслідків, яких винний хоча й не бажав, але свідомо припускав їх настання» [4]. Не дивлячись на те, що при формулюванні статті використовується термін «недбалість», форма вини даного кримінального правопорушення може бути змішаною.

Адміністративно-деліктне законодавство України, на відміну від кримінального законодавства, не акцентує увагу на видах умислу та необережності в статтях 10 і 11 КУпАП [5]. Це означає, що «недбалість» як форма вини, як правило не використовується в якості обов'язкової ознаки складу адміністративного правопорушення, і може враховуватись суб'єктом адміністративно-юрисдикційної діяльності, наприклад, при визначенні виду чи розміру адміністративного стягнення.

В статтях Особливої частини КУпАП термін «недбалість» використовується для розкриття протиправності діяння, за вчинення якого передбачається адміністративна відповідальність, зокрема:

- недбале зберігання архівних документів, що спричинило загрозу їх знищення або значного погіршення їх стану (ст. 92-1 КУпАП);

- недбале ставлення до військової служби (ст. 172-15 КУпАП);

- недбале зберігання паспорта чи документів, що спричинило їх втрату (ст. ст. 198, 211 КУпАП).

Окрім ст. 172-15 КУпАП, яка, на нашу думку, з юридичної точки зору сформульована невдало (виникає безліч запитань як до її текстового наповнення, так і до її практичного застосування), всі інші статті КУпАП передбачають не тільки недбалість як форму вини, а й змішану форму вини, наприклад, умисел до вчинення діяння і необережна вина до наслідків цього діяння.

Як бачимо, в адміністративно-деліктному законодавстві та на практиці його застосування (якщо порівнювати із кримінальним законодавством) «недбалість» як форма вини втрачає своє кваліфікуюче значення і в більшій мірі характеризує протиправну поведінку, яка має свої особливості, що, в свою чергу, відображені у складі конкретного адміністративного правопорушення.

Відповідно в адміністративно-деліктному законодавстві «недбалість» як прояв протиправної поведінки особи полягає у: «Невиконанні або неналежному виконанні особою своїх обов'язків (наприклад, працівник архіву або взагалі не виконує, або неналежно виконує свої обов'язки щодо зберігання архівного матеріалу) через несумлінне ставлення до них (безвідповідальне, недобросовісне, недбайливе і ін.), що призвело до негативних для держави, суспільства чи окремої особи наслідків (наприклад, псування чи знищення архівних документів)».

На підставі аналізу способів використання терміну «недбалість» у кримінальному та адміністративно-деліктному законодавстві України, виникає наступне логічне питання до законодавства про дисциплінарну відповідальність суддів – що воно (законодавство) хоче покласти в основу визнання діяння судді протиправним – форму вини чи рівень виконання ним службових обов'язків?

Положення чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1, ст. 106] показує, що законодавець однозначно не визначився з відповіддю на поставлене питання. На початку статті начебто береться орієнтир на форми і види вини – умисел та недбалість як вид необережності, тоді як у пункті 4 ч. 1 ст. 106 Закону мова вже йде про «недбалість» як про «неналежне виконання суддею своїх службових обов'язків», яке призвело до «порушення прав людини і основоположних свобод».

Як представники теорії адміністративного права, яка охоплює собою сферу проходження публічної служби в органах публічної влади, а також підстави і порядок притягнення публічних службовців до дисциплінарної відповідальності, бачимо алогічність у використанні терміну «недбалість» в положеннях чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1, ст. 106]. До того ж, форма вини, як вже наголошувалося, втрачає своє кваліфікуюче значення зі зменшенням соціальної шкідливості протравного діяння для суспільства. Приміром, в адміністративній відповідальності цьому питанню приділяється менше уваги в порівнянні із кримінальною відповідальністю. На відміну від адміністративної відповідальності, форма вини в дисциплінарній відповідальності має ще менше кваліфікуюче значення, а тому дивно, що законодавець намагається при визначенні підстав дисциплінарної відповідальності орієнтуватись на форми вини, а

не на особливості кожного конкретного дисциплінарного проступку, які проявляються не тільки в суб'єктивній стороні складу правопорушення чи суб'єкті (яким завжди в даному випадку виступають судді), а й в інших елементах складу (об'єкті та об'єктивній стороні).

У законопроєкті № 13137 алогічність «конструювання» положень ст. 106, на нашу думку, тільки посилюється, адже пропонується замість терміну «недбалість» (який асоціювався із формою вини) використовувати термін «внаслідок грубої недбалості» (який характеризує протиправність вчиненого суддею діяння). Отже виникає суперечлива і громіздка конструкція формулювання статті:

- спочатку, наголошується, що підставами для дисциплінарної відповідальності є вчинення дисциплінарних проступків;

- потім, акцентується увага, що такі дисциплінарні проступки можуть бути вчинені умисно та внаслідок грубої недбалості (в першому випадку висмикується вина як обов'язкова ознака дисциплінарного правопорушення, а в другому – сукупність ознак, що характеризують протиправну поведінку судді);

- наостанок, пропонується перелік наслідків, які обов'язково повинні настати в результаті вчинення умисних протиправних дій судді та внаслідок грубої недбалості з його боку (із складу дисциплінарного правопорушення висмикується лише одна ознака об'єктивної сторони – наслідки правопорушення).

Таким чином:

1) «звичайна» недбалість судді взагалі випадає із сфери дисциплінарної відповідальності. Це негативна тенденція, яка сприяє виникненню сфер, так званої, «безвідповідальності суддів», адже як з боку суб'єкта накладення дисциплінарного стягнення є спокуса більш широко трактувати «грубу недбалість», так і з боку суддів (як правопорушників) є спокуса більш широко трактувати «звичайну» недбалість;

2) на одному логічному рівні використано два поняття, які не є тотожними. Мова йде про висловлювання «умисне або внаслідок грубої недбалості». В даному випадку потрібно звертати увагу на форми вини – «умисне або необережне», або на види протиправного діяння – «внаслідок недбалості або грубої недбалості». Коли законодавець намагається на одному понятійному рівні розмістити два поняття, що відносяться до різних сфер правового буття, це виглядає з теоретичної точки зору непрофесійно, а з практичної – непрактично.

Тобто класичний підхід до формулювання підстав юридичної відповідальності у чинному законодавстві, що використовується в кримінальному та адміністративно-деліктному законодавстві, ігнорується. Такий стан речей можна пояснити декількома причинами: 1) дисциплінарна відповідальність публічних службовців має свою специфіку, а тому не повинна дублювати всі традиційні і класичні підходи, які притаманні визначенню підстав відповідальності у кримінальному та адміністративно-деліктному праві; 2) законодавство про публічну службу, а тим паче про дисциплінарну відповідальність публічних службовців, розвивалося в Україні хаотично, а тому цілісного бачення цієї проблематики у науковців немає.

На нашу думку, якщо законодавець почав звертати увагу на недосконалість положень чинного законодавства стосовно підстав дисциплінарної відповідальності публічних службовців, до яких відносяться і судді, то

формулювання підстав дисциплінарної відповідальності повинно бути класичним – опис протиправного діяння, через перелік ознак, які входять в склад конкретного дисциплінарного проступку (тоді не буде випадків, коли окремо визначається форма вини, окремо наслідки діяння, а окремо перелік дисциплінарних стягнень).

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Підтримуємо пропозицію, що висловлена в законопроєкті № 13137, про виключення поняття «недбалість» із тексту Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в якості форми вини судді. Але акцент у тексті ст. 106, на нашу думку, слід змістити ще більше на «недбалість» як ознаку протиправного діяння, ніж це пропонується в законопроєкті № 13137.

Більш того, на прикладі підпункту «а» пункту 1 ст. 106 законопроєкту № 13137 хочемо проілюструвати як нам бачиться формулювання підстав дисциплінарної відповідальності в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [1].

По-перше, у Розділі VI «Дисциплінарна відповідальність судді» слід виділити глави, в яких би окремо фіксувалися підстави дисциплінарної відповідальності та перелік дисциплінарних стягнень. Відповідно Главу 1 назвати «Підстави дисциплінарної відповідальності судді».

По-друге, ст. 106 Закону № 1402-VIII викласти у наступній редакції:

Стаття 106. Дисциплінарний проступок

1. Суддя є суб'єктом дисциплінарної відповідальності. Підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку.

2. Дисциплінарний проступок це передбачене статтями 106-1 – 106-17 цього Закону винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене особою, яка призначена суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі.

По-третє, доповнити нормативно-правовий акт статтями 106-1 – 106-17 та сформулювати їх положення наступним чином:

Стаття 106-1. Незаконна відмова в доступі до правосуддя

1. Незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що стали наслідком недбалості судді –

тягнуть за собою попередження.

2. Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення дисциплінарного стягнення за порушення, передбачені частиною першою цієї статті, –

тягнуть за собою догану - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного місяця.

3. Незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що стали наслідком грубої недбалості судді –

тягнуть за собою сувору догану - з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом трьох місяців.

4. Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення дисциплінарного стягнення за порушення, передбачені частиною третьою цієї статті, –

тягнуть за собою грошове стягнення в розмірі від 25 до 50 відсотків місячної суддівської винагороди з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом шести місяців.

5. Незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо) або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що стали наслідком умисних дій чи бездіяльності судді –

тягнуть за собою суворе грошове стягнення в розмірі від 50 до 100 відсотків місячної суддівської винагороди з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом дев'яти місяців, або подання про переведення судді до суду нижчого рівня з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді протягом одного року.

6. Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення дисциплінарного стягнення за порушення, передбачені частиною третьою цієї статті, – тягнуть за собою подання про звільнення судді з посади.

Список використаної літератури

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення дисциплінарних та інших процедур. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults
3. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.
4. Постанова ККС ВС щодо кримінальної відповідальності за службову недбалість у справі № 452/1490/15-к. Веб-сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/963364
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради України. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

References

1. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2016. No. 31. Art. 545 [in Ukrainian].
2. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving Disciplinary and Other Procedures. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults [in Ukrainian].
3. Criminal Code of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2001. No. 25-26. Art. 131 [in Ukrainian].
4. Resolution of the Supreme Court of Ukraine on Criminal Liability for Official Negligence in Case No. 452/1490/15-k. Supreme Court Website. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/963364 [in Ukrainian].
5. Code of Ukraine on Administrative Offenses. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1984. Appendix to No. 51. Art. 1122 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

O. I. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
Head of the Department of Administrative and Commercial Law
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: O.Mykolenko@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9755-9454

O. M. Mykolenko, Doctor of Juridical Sciences, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: mikolenkoalena@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2080-413X

ON THE USE OF THE TERMS "NEGLIGENCE", "GROSS NEGLIGENCE" AND "INTENT" IN THE CURRENT LEGISLATION ON THE DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES

Summary

The article analyzes the current and prospective legislation for the purpose of the appropriateness of using the terms "negligence", "gross negligence" and "intent" in characterizing the grounds for disciplinary liability of judges. It is emphasized that the development of national legislation on disciplinary liability requires balanced and scientifically substantiated proposals regarding: 1) the grounds for bringing public servants to disciplinary liability (especially the legislative formulation of the components of a disciplinary offense); 2) the procedure for bringing such persons to disciplinary liability (without external political, administrative or other public-authority interference); 3) the list of disciplinary penalties, which must correspond to the degree of social harm of the act. It is emphasized that the concept of "negligence" is used not only in the legislation on the disciplinary liability of public servants, but also in criminal and administrative-delict legislation. The sciences of criminal and administrative tort law actually offer general rules for using the term "negligence" in the provisions of current legislation. The thesis is proven, according to which, if the concept of "negligence" is used not as a form of guilt, but as a sign of an unlawful act, then in each specific case it requires detailed disclosure of the content in regulatory legal acts. Otherwise, in the field of disciplinary liability, opportunities will be created for the commission of "arbitrariness" by the person assessing the unlawfulness or legality of actions, for example, a judge. The conclusion is argued that a contradictory and cumbersome construction is proposed in the prospective legislation, because: a) first, it is emphasized that the grounds for disciplinary liability are the commission of disciplinary offenses; b) then, attention is focused on the fact that such disciplinary offenses can be committed intentionally and as a result of gross negligence; c) finally, a list of consequences that must necessarily occur as a result of deliberate unlawful actions by a judge and as a result of gross negligence on his part is proposed.

Keywords: public service, public servant, judge, disciplinary liability, disciplinary offense, disciplinary penalty, grounds for disciplinary liability, prospective legislation, fault, form of fault, negligence, gross negligence, intent.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340302
УДК 342.9,343.3:341.6

В. І. Палько, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Одеська морська академія»
Кафедра загальноправових дисциплін
вул. Дідріхсона, 8, Одеса, 65000, Україна
e-mail: viktorpalko1106@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0478-8993

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА НЕЗАКОННЕ ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті досліджуються особливості юридичної відповідальності фізичних осіб за незаконне перетинання державного кордону України. Здійснено комплексний аналіз чинного законодавства, зокрема положень Кримінального кодексу України (ст. 332, ст. 332-2, ст. 332-3), Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 204-1). Окрему увагу приділено проблемам правозастосовної практики, що виявляються у невідповідності між високою латентністю правопорушень та обмеженими можливостями правоохоронних органів щодо їхнього виявлення та документування. Обґрунтовано, що сучасні умови воєнного стану в Україні вимагають посилення превентивного компоненту правової політики та створення ефективних механізмів міжнародної співпраці у сфері протидії незаконній міграції.

Підкреслюється необхідність удосконалення законодавства шляхом гармонізації з правом Європейського Союзу та запровадження ефективних механізмів профілактики зазначених правопорушень. Результати дослідження мають практичне значення для правотворчої діяльності, судової практики та формування єдиної концепції юридичної відповідальності у сфері захисту державного кордону України. Проаналізовано статистичні дані Державної прикордонної служби України, що відображають проблемні питання затримання осіб за спробу незаконного перетину державного кордону у воєнний час. Особливу увагу приділено судовій практиці притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності.

На основі аналізу останніх наукових публікацій визначено основні підходи до тлумачення незаконного перетину кордону, зокрема як злочину проти державного суверенітету та територіальної цілісності. Зроблено висновок, що ефективне застосування норм права у сфері протидії незаконному перетинанню державного кордону потребує комплексного підходу, який поєднує правові, організаційні та соціальні заходи. Такий підхід має ґрунтуватися на удосконаленні законодавчої бази, підвищенні рівня взаємодії правоохоронних органів, посиленні прикордонного контролю та впровадженні превентивних механізмів. Водночас важливим є забезпечення дотримання прав людини, розвиток міжнародного співробітництва та формування правосвідомості громадян, що у сукупності сприятиме зміцненню національної безпеки та стабільності держави.

Ключові слова: незаконне перетинання державного кордону, воєнний стан, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, судова практика, паспортний контроль, прикордонний контроль, правове регулювання.

© В. І. Палько, 2025

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, зростання міграційних потоків, а також загострення геополітичних викликів актуалізували проблему незаконного перетину державного кордону України. Це явище становить загрозу національній безпеці, сприяє поширенню транснаціональної злочинності та створює значні перешкоди для забезпечення правопорядку. У зв'язку з цим дослідження юридичної відповідальності фізичних осіб за такі діяння потребує системного аналізу, враховуючи як національну специфіку, так і міжнародні стандарти.

Незаконне перетинання державного кордону України є одним із найбільш небезпечних порушень у сфері забезпечення прикордонного режиму та національної безпеки України. Порушення правил виїзду або в›їзду в Україну є надзвичайно серйозним злочином, який становить пряму загрозу для безпеки України, особливо у період дії правового режиму воєнного стану. Проблема залишається актуальною через зростання нелегальної міграції та гуманітарних криз, що потребує посилення контролю на кордоні.

Незаконне перетинання державного кордону, навіть якщо воно здійснюється з особистих мотивів, може використовуватися організованими злочинними угрупованнями для проникнення на територію держави, що становить загрозу життю громадян та національній безпеці.

Відповідно до ст. 204-1 КУпАП [1] таке діяння кваліфікується як адміністративне правопорушення, що тягне за собою накладення штрафу або адміністративний арешт. Водночас, у випадках, коли йдеться про організовані дії груп осіб, використання підроблених документів чи транспортних засобів, застосовується кримінальна відповідальність згідно зі ст. 332 КК України [2].

Проблема полягає в тому, що існуючі заходи юридичної відповідальності не завжди відповідають масштабам викликів. По-перше, значна кількість випадків незаконного перетину кордону залишається латентною, що пов'язано із протяжністю кордону та недостатньою укомплектованістю прикордонних підрозділів. По-друге, сучасні реалії, зумовлені військовою агресією проти України, ускладнюють функціонування системи прикордонного контролю та вимагають адекватних правових механізмів протидії. Крім того незаконний перетин державного кордону у воєнний час поєднує правові, соціальні та безпекові аспекти. Проблема полягає у невідповідності існуючих норм сучасним викликам, неоднаковому застосуванню законодавства судами різних регіонів, ризиках корупції та діяльності організованих груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика юридичної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону, а також адміністративних та кримінальних правопорушень стала предметом наукових досліджень таких учених, як М. Балан, О. П. Баранов, О. Р. Гаврік, Р. В. Гринько, Ю. Б. Курилюк, К. Д. Кулик, А. В. Лапкін, С. Є. Лисенко, А. Ф. Мота, А. М. Притула та ін.

Таким чином, наукова література свідчить про наявність широкого кола проблем, пов'язаних із незаконним перетином кордону: від недосконалості правового регулювання до суперечностей у практиці його застосування. Саме ці аспекти й потребують подальшого комплексного дослідження юридичної відповідальності фізичних осіб за такі діяння потребує системного аналізу,

враховуючи як національну специфіку. Вирішення цих питань сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної діяльності, зміцненню національної безпеки України та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Метою написання даної статті є комплексний аналіз правових аспектів адміністративної та кримінальної відповідальності фізичних осіб за незаконний перетин державного кордону України в умовах воєнного стану, виявлення проблемних питань у застосуванні чинного законодавства та вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Сучасні глобалізаційні процеси, зростання міграційних потоків, а також загострення міжнародної безпекової ситуації та ведення воєнних дій на території України актуалізували проблему незаконного перетину державного кордону України.

Національне законодавство передбачає як адміністративну, так і кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону. Зокрема, стаття 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює адміністративні санкції за порушення порядку перетину, тоді як стаття 332 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за організацію незаконного переправлення осіб через кордон. Водночас практика застосування цих норм виявляє низку проблем: від колізій у кваліфікації правопорушень і відсутності єдності у судовій практиці до недостатньої ефективності превентивних заходів.

Незаконний перетин державного кордону як з боку громадян України, так і з боку іноземців або осіб без громадянства має різні мотиваційні передумови, проте об'єднаний спільними ризиками - залученням до діяльності організованої злочинності, підвищеною небезпекою для життя та необхідністю комплексного реагування з боку держави. Ефективна протидія цьому явищу потребує поєднання превентивних, організаційно-правових і гуманітарних заходів, а також тісної міжнародної співпраці у сфері безпеки та захисту прав людини.

Важливе значення, як теоретичне, так і практичне, має питання незаконного перетинання державного кордону у законодавстві України.

Вивчення цього явища дозволяє не лише визначити класифікацію правопорушень та межі юридичної відповідальності, але й розробити науково обґрунтовані механізми захисту національної безпеки та інтересів держави. Теоретичний аналіз правових норм сприяє узгодженню національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема нормами Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та рекомендаціями Ради Європи щодо управління державними кордонами.

З практичної точки зору, ефективне регулювання незаконного перетинання кордону забезпечує посилення контролю на державному кордоні, протидію нелегальній міграції та запобігання проникненню злочинних угрупувань. Це сприяє захисту життя, здоров'я та прав громадян, а також зміцненню стабільності держави.

Отже, правове регулювання незаконного перетинання державного кордону є важливим чинником не лише у розвитку теоретичних підходів у галузі права, але й у практичному забезпеченні безпеки держави та її громадян. Ефективна

реалізація цих норм потребує комплексного підходу, що поєднує законодавчі, організаційні та соціально-профілактичні заходи.

Визначення терміну «незаконне перетинання державного кордону України» є ключовим для дослідження кримінальної та адміністративної відповідальності, розвитку правової доктрини та підготовки практичних рекомендацій для державних органів. Порівняння підходів України та ЄС дає змогу розробляти більш збалансоване законодавство, яке враховує і національну безпеку, і права людини. Це також створює основу для подальших досліджень у сфері прикордонної безпеки, міграційного та міжнародного права.

Необхідно звернути увагу на те, що в законодавстві існують різні підходи до визначення терміну «незаконне перетинання державного кордону України».

1. Українське законодавство, а саме Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [1] та Кримінальний кодекс України (ККУ) [2]. визначають незаконний перетин кордону як перетин державного кордону без належних документів, поза пунктами пропуску або з порушенням встановлених правил (ст. 204 КУпАП, ст. 332 ККУ). Законодавство підкреслює умисний характер дії та передбачає різні санкції: адміністративні або кримінальні.

2. В ст. 332 Кримінального кодексу України в ч. 1 вказано, що незаконне перетинання державного кордону України особою, яка не є громадянином України, або незаконне перетинання державного кордону України особою, яка є громадянином України, але не має на це законних підстав [2]. Кримінальне правопорушення може бути: 1) вчинене групою осіб або за попередньою змовою (ч. 2); 2) вчинене з використанням підроблених документів або іншими способами, що створюють загрозу національній безпеці України (ч. 3); 3) вчинене під час воєнного стану або надзвичайного стану (ч. 4).

Незаконне перетинання державного кордону України з метою ухилення від мобілізації - це кримінальний злочин, який передбачає кримінальну відповідальність за статтею 336 Кримінального кодексу України, що карається обмеженням або позбавленням волі. Незаконним вважається перетин поза пунктами пропуску, без належних документів, або за підробленими документами, а також прихований перетин. Однак, особи, які здійснили такий перетин, можуть уникнути кримінальної відповідальності, якщо повернуться в Україну протягом шести місяців і добровільно повідомлять про скоєне Державну прикордонну службу України.

З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну під час охорони державного кордону України тільки за період з 24 лютого 2022 року по 31 березня 2025 року українськими прикордонниками виявлено та затримано майже 43 тис. військовозобов'язаних чоловіків (призовників, резервістів) вікової категорії 18-60 років, зокрема 83 % з них було затримано під час перетинання державного кордону поза пунктами пропуску (на так званому «зеленому кордоні»). Крім того, понад 4 тис. осіб виявлено під час перетинання державного кордону в пунктах пропуску з фіктивними документами, що надають право для перетинання державного кордону в умовах воєнного стану [3].

В ст. 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) зазначено, що незаконне перетинання державного кордону України особою, яка не є громадянином України, або незаконне перетинання державного кордону

України особою, яка є громадянином України, але не має на це законних підстав.

В міжнародному та європейському праві (ЄС, Рада Європи) визначення про незаконне перетинання кордону більш гнучке і включає не лише формальні порушення, але й контекст порушення прав людини, міграційний статус, умови перебування та транзиту і акцентує увагу на захисті основних прав осіб, що перетинають кордон, навіть у разі порушення формальних правил.

На наш погляд, незаконний перетин державного кордону визначається як перетинання особою кордону держави поза встановленими пунктами пропуску, без належних документів чи дозволу компетентних органів, у заборонений час або способом, що суперечить правовим нормам.

А. М. Притула зазначає, що незаконне перетинання державного кордону – в'їзд (виїзд) на територію України, фізичне переміщення через державний кордон України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або за документами, що містять недостовірні відомості [4, с. 152].

Адміністративна відповідальність за незаконне перетинання державного кордону передбачена ст. 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП). У цій нормі визначено: «Перетинання або спроба перетинання державного кордону України будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або з використанням підробленого документа чи таких, що містять недостовірні відомості про особу, чи без дозволу відповідних органів влади - тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб, з конфіскацією знарядь і засобів вчинення правопорушення.

Ті самі дії, вчинені групою осіб або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від п'ятисот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк від десяти до п'ятнадцяти діб, з конфіскацією знарядь і засобів вчинення правопорушення.

Чинність цієї статті не поширюється на випадки повернення в Україну без встановлених документів громадян України, які стали жертвами злочинів, пов›язаних з торгівлею людьми, а також на випадки прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства з наміром отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо вони звернулися із заявою про надання притулку чи заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [5].

Винятки з чинності ст. 204-1 КУпАП мають фундаментальне значення, оскільки вони відображають баланс між захистом державних інтересів і забезпеченням прав людини, гарантованих як національним, так і міжнародним правом.

Важливим аспектом є гуманітарний характер норми. Гуманітарний вимір права на притулок вимагає від держав балансування між інтересами національної безпеки та міжнародними зобов'язаннями щодо захисту біженців. Виключення для громадян України, які стали жертвами торгівлі людьми, відповідає міжнародним стандартам захисту постраждалих від цього злочину. Покладати на таких осіб адміністративну відповідальність за незаконний перетин кордону було б суперечливим і несправедливим, адже вони перебувають у вразливому становищі та часто позбавлені можливості діяти відповідно до закону.

Міжнародно-правові зобов'язання України. Україна є стороною Конвенції ООН 1951 року про статус біженців та Протоколу 1967 року, які встановлюють принцип невислання-заборону притягати шукачів притулку до відповідальності за незаконний в'їзд або перебування, якщо вони прибувають без документів і одразу звертаються за захистом. Тому положення КУпАП узгоджене з цими актами. Таким чином, звільнення шукачів притулку від відповідальності не є абсолютним правом, однак воно становить важливу гарантію дотримання прав людини та виконання Україною міжнародних зобов'язань.

У випадках, коли прикордонні органи виявляють громадян України – жертв торгівлі людьми, чи іноземців — шукачів притулку, їх не можна автоматично вважати порушниками. Відповідні органи повинні забезпечити механізм ідентифікації таких осіб та надати доступ до процедури міжнародного захисту, а не застосовувати адміністративні санкції.

Адміністративні санкції за незаконний перетин кордону в Україні мають здебільшого превентивний характер, оскільки не стільки карають, скільки попереджають повторні спроби адміністративних порушень. Водночас слабкість адміністративної юрисдикції виявляється у низькій ефективності виконання постанов про накладення штрафів, особливо щодо іноземців, які часто залишають територію України без сплати накладених санкцій.

Розгляд справ за ст. 204-1 КУпАП здійснюється відповідними місцевими загальними судами за місцем їх виявлення, особливу цікавість в аспекті прикладних проблем становить судова практика, яка дає змогу виявити низку суттєвих недоліків у здійсненні адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Державної прикордонної служби України в частині протидії незаконному перетинанню державного кордону України.

Наш аналіз судової практики Болградського районного суду Одеської області щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 204-1 КУпАП у період з 01 травня 2025 року по 05 вересня 2025 року показав таке.

Із 48 адміністративних справ, розглянутих судом:

У 16 випадках винесено постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, зокрема:

- 8 осіб було оштрафовано на суму 3 400 грн кожного;
- 7 осіб притягнуто до відповідальності зі штрафом у розмірі 8 500 грн;
- щодо 1 правопорушника суд обрав інший захід впливу – винесено попередження за ч. 2 ст. 204-1 КУпАП та ч. 1 ст. 202 КУпАП.

У 33 справах суд постановив закрити провадження у зв'язку з відсутністю достатніх доказів для підтвердження складу та події адміністративного правопорушення (п. 1 ст. 247 КУпАП).

Отримані результати аналізу свідчать, що у практиці Болградського районного суду Одеської області простежується тенденція до переважного закриття проваджень за ст. 204-1 КУпАП з підстав відсутності доказів складу правопорушення. Проте високий відсоток закритих проваджень (майже 70 %) фактично нівелює превентивну функцію адміністративної відповідальності у цій сфері.

Кримінальна відповідальність – насамперед за організацію незаконного переправлення осіб та сприяння таким діям – міститься у ст. 332 ККУ (і пов'язаних нормах кримінального законодавства) [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 332 ККУ незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, чи вчинені щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, - караються позбавленням волі на строк від п›яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або вчинені з корисливих мотивів, - караються позбавленням волі на строк від семи до дев›яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності й недоторканності її кордонів. Поняття державного кордону визначено у ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. : «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України - суші, вод, надр, повітряного простору» [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 332 КК об'єктивна сторона цього злочину виявляється в: 1) незаконному переправленні осіб через державний кордон України; 2) організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України; 3) керівництві такими діями; 4) сприянні їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод. Підвищена суспільна небезпека організованих форм злочинної діяльності з незаконного переправлення осіб через державний кордон обумовила специфічну структуру цього складу: по-перше, сама організаторська діяльність, незалежно від того, чи вдалося переправлення, чи ні, а також керівництво цією діяльністю розглядаються як закінчені злочини (злочини з усіченим складом); по-друге, особи, які здійснюють незаконне переправлення, а також особи, які сприяють цьому порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, вважаються виконавцями злочину.

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України - це дії особи, які полягають у забезпеченні перетинання (перевезення, переведення) державного кордону України іншими особами. Такі дії можуть бути вчинені у

співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності. Організація - це дії, які виявляються у розробці планів, визначенні місця, часу незаконного переправлення, пошуку співучасників, створенні організованої групи, її фінансуванні, озброєнні тощо.

Керівництво - це активна діяльність щодо забезпечення самого переправлення під час його вчинення: віддання певних команд, розстановка учасників, розподіл їх обов'язків тощо. Сприяння - будь-яке діяння, що допомагає здійснити незаконне переправлення.

Мотиви та мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Як правило, для злочину характерні корисливі мотиви і мета.

Якщо такі дії вчинені службовою особою з використанням своїх службових повноважень, то необхідна кваліфікація за сукупністю статей 332 та 364 КК.

У частині 2 ст. 332 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я особи, щодо кількох осіб, повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища.

Про поняття способу, небезпечного для життя чи здоров'я (ст. 146 КК), кількох осіб (ст. 149 КК), повторності (ст. 32 КК), вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб (ст. 28 КК), службової особи (ст. 364 КК).

У частині 3 ст. 332 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені організованою групою або вчинені з корисливих мотивів.

Висновки і пропозиції. Незаконне перетинання державного кордону України у 2022-2025 рр. набуло особливої гостроти у зв'язку з воєнним станом, зростанням мобільності населення та діяльністю організованих груп, що спеціалізуються на переправленні осіб. Сучасний стан застосування юридичної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України характеризується наявністю детальної нормативної бази, але - одночасно - суттєвими прогалинами в її практичній реалізації.

На підставі проведеного дослідження можна запропонувати наступні пропозиції:

1. Передати повноваження з розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 204-1 КУпАП (щодо незаконного перетинання державного кордону), органам охорони державного кордону;

2. Доповнити статтю 332 КК України (незаконне переправлення осіб через державний кордон) кваліфікуючою ознакою у виді вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану;

3. Встановити кримінальну відповідальність за незаконне перетинання державного кордону в умовах дії воєнного або надзвичайного стану поза пунктами пропуску через державний кордон (частина четверта статті 332-2 КК України);

Таким чином, вирішення окреслених проблем потребує комплексних змін, які поєднуватимуть оновлення законодавства, удосконалення інституційної спроможності державних органів та приведення національної правової системи у відповідність до міжнародних стандартів.

Список використаної літератури

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984, додаток до № 51, Ст. 1122) (дата звернення: 12.09.2025).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001, № 25-26, Ст. 131. (дата звернення: 12.09.2025).
3. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо відповідальності за правопорушення, пов'язані з перетинанням державного кордону України» № 13673 від 21.08.2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/57168 (дата звернення: 12.09.2025).
4. Притула А. М. Незаконне перетинання державного кордону України як нова «Мертва» норма Кримінального кодексу України. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2018. № 17. С. 151-157 (дата звернення: 12.09.2025).
5. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146 (дата звернення: 12.09.2025).
6. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. Ст. 5. (дата звернення: 12.09.2025).

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 № 8073-X. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR. 1984, dodatok do № 51, St. 1122 (data zvernennia: 12.09.2025) [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001, № 25-26, St. 131 (data zvernennia: 12.09.2025) [in Ukrainian].
3. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za pravoporushennia, poviazani z peretynanniam derzhavnoho kordonu Ukrainy» № 13673 vid 21.08.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/57168 (data zvernennia: 12.09.2025) [in Ukrainian].
4. Prytula A. M. (2018). Nezakonne peretynannia derzhavnoho kordonu Ukrainy yak nova «Mertva» norma Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. № 17. S. 151-157 (data zvernennia: 12.09.2025) [in Ukrainian].
5. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 8 lypnia 2011 roku № 3671-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. № 16. St.146. (data zvernennia: 12.09.2025) [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnyi kordon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 04.11.1991 № 1777-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992, № 2. St. 5. (data zvernennia: 12.09.2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

V. I. Palko, PhD in Law, Associate Professor
National University "Odesa Maritime Academy"
the Department of General Legal Disciplines
8 Didrikhsona St, Odesa, 65000, Ukraine
e-mail: viktorpalko1106@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-0478-8993

LEGAL LIABILITY OF INDIVIDUALS FOR ILLEGAL BORDER CROSSING: CURRENT STATE AND APPLICATION PROBLEMS

Summary

The article examines the peculiarities of legal liability of individuals for illegal crossing of the state border of Ukraine. A comprehensive analysis of the current legislation is carried out, in particular the provisions of the Criminal Code of Ukraine (Articles 332, 332-2, 332-3) and the Code of Ukraine on Administrative Offenses (Article 204-1). Special attention is paid to problems of law enforcement practice, which manifest themselves in the inconsistency between the high latency of offenses and the limited capacity of law enforcement agencies to detect and document them. It is substantiated that the current conditions of martial law in Ukraine require strengthening the preventive component of legal policy and creating effective mechanisms of international cooperation in the field of combating illegal migration.

The necessity of improving legislation through harmonization with European Union law and the introduction of effective mechanisms for preventing such offenses is emphasized. The research results are of practical importance for law-making activities, judicial practice, and the formation of a unified concept of legal liability in the field of protection of Ukraine's state border. Statistical data of the State Border Guard Service of Ukraine, reflecting problematic issues of detaining persons attempting to illegally cross the state border during wartime, are analyzed. Particular attention is given to judicial practice regarding the imposition of administrative and criminal liability.

Based on the analysis of recent scholarly publications, the main approaches to interpreting illegal border crossing are identified, in particular as a crime against state sovereignty and territorial integrity. It is concluded that the effective application of legal norms in the field of combating illegal border crossing requires a comprehensive approach that combines legal, organizational, and social measures. Such an approach should be based on improving the legislative framework, enhancing cooperation among law enforcement agencies, strengthening border control, and implementing preventive mechanisms. At the same time, it is important to ensure the protection of human rights, develop international cooperation, and foster citizens' legal awareness, which together will contribute to strengthening national security and state stability.

Keywords: illegal border crossing; martial law; administrative liability; criminal liability; judicial practice; passport control; border control; legal regulation.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340303
УДК 342.9:340.12

В. В. Юрченко, канд. юрид. наук,
приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу
вул. Антоновича, 18, Київ, 01024, Україна
e-mail: notar4340@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0004-4980-4859

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЯК ПІДҐРУНТЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Стаття присвячена розгляду людиноцентричної концепції як підґрунтя застосування спеціально-юридичних методів у дослідженні інструментів публічного адміністрування.

Автором стверджується, що спеціально-юридичні методи наукового пізнання забезпечують цілісне дослідження інструментів публічного адміністрування. Так, історико-правовий метод відтворює динаміку їх становлення, системно-структурний – виявляє внутрішню організацію та відповідність людиноцентричним орієнтирам, конкретно-дедуктивний і соціологічний, у свою чергу, дозволяють поєднати доктрину з практикою. Натомість формально-юридичний метод гарантує якість нормативного матеріалу, а метод правового моделювання відкриває можливості для прогнозування й оптимізації адміністративно-правового регулювання в означеній сфері правовідносин.

Підкреслено, що в умовах людиноцентричної парадигми кожен із розглянутих методів набуває додаткового виміру. Зокрема, об'єктом аналізу стає не лише ефективність адміністративно-правового механізму як такого, а й його здатність забезпечувати пріоритет прав, свобод та законних інтересів особи. У такій логіці будь-який спеціально-юридичний метод виступає засобом оцінки того, наскільки конкретний інструмент публічного адміністрування відповідає конституційним цінностям і сприяє реальній реалізації адміністративно-правового статусу особи.

Обґрунтовано, що комплексне застосування спеціально-юридичних методів дозволяє отримати цілісне уявлення про функціонування інструментів публічного адміністрування, поєднуючи історичний і порівняльний аналіз, структурно-функціональний розгляд, дедуктивну логіку, соціологічну верифікацію, формально-юридичний аналіз і моделювання перспектив подальшого розвитку цього інституту. Підкреслено, що таке поєднання забезпечує внутрішню несуперечливість, системність і прикладну значущість дослідження.

Ключові слова: інструменти публічного адміністрування, людиноцентризм, метод правового моделювання, соціологічний метод, спеціально-юридичні методи, системно-структурний метод, формально-юридичний метод, історико-правовий метод, конкретно-дедуктивний метод.

Постановка проблеми. Очевидним є те, що сучасний розвиток адміністративно-правової доктрини відбувається в умовах постійного перегляду її методологічних засад та переосмислення ціннісних орієнтирів. Однією з ключових тенденцій останніх десятиліть стало утвердження людиноцентризму як концепту та основи адміністративно-правового регулювання, яка вимагає зміни сутнісної

© В. В. Юрченко, 2025

парадигми, зміст якої передбачає перехід від державоцентричного підходу в організації публічної влади – до пріоритету прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Проте, попри наявність ґрунтовних досліджень у сфері філософсько-правових підходів до засад публічного адміністрування, недостатньо розробленим залишається питання інтеграції цієї концепції у площину спеціально-юридичних методів аналізу інструментів діяльності публічної адміністрації.

Певна складність у цьому питанні полягає в тому, що спеціально-юридичні методи пізнання традиційно розглядаються крізь призму формально-логічних і техніко-правових завдань (аналіз нормативних актів, структурно-системне вивчення правових інститутів, правове моделювання тощо), що нерідко призводить до їхньої відчуженості від сформованих наукою аксіологічних орієнтирів у праві. У результаті вони виконують роль лише «технічного інструментарію», позбавленого власного ціннісного підґрунтя. Це безумовно ускладнює реалізацію базового завдання адміністративного права – забезпечення правового статусу людини та її ефективного захисту в публічно-правових відносинах.

Саме тому, на наше переконання, виникає цілком реальна потреба в концептуальному поєднанні людиноцентризму як ідеології сучасного адміністративного права зі спеціально-юридичними методами дослідження. Таке поєднання, вочевидь, дозволить перетворити останні з технічних засобів аналізу на ціннісно орієнтовані методи, здатні не лише досліджувати правові засади інструментів публічного адміністрування, а й оцінювати їхню ефективність через призму відповідності правам і свободам людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці адміністративного права людиноцентризму, як філософсько-правовій основі публічного адміністрування приділяється суттєве значення. Класики та сучасні представники адміністративно-правової науки (В. Б. Авер'янов [1], П. С. Лютіков [2], Р. С. Мельник [3], Є. В. Курінний [4], О. В. Білоус [5], В. В. Юровська [6], А. Б. Маслова [7] та ін.) по-різному визначають місце цієї концепції в адміністративно-правовій доктрині, однак у цілому вони сходяться на тому, що вона має стати ключовим методологічним та ідеологічним орієнтиром розвитку галузі адміністративного права.

У своїх наукових працях дослідники обґрунтовують потребу подолання державоцентричної моделі адміністративного права, переосмислення його принципів і предмета регулювання, посилення ролі процедур та гарантій прав особи, а також інтеграції ключових засад вказаного концепту як методологічної основи реформування публічної адміністрації.

Водночас варто зауважити, що саме в контексті розуміння людиноцентричної концепції як методологічного підґрунтя застосування спеціально-юридичних методів у дослідженні інструментів публічного адміністрування ця проблематика досі майже не була предметом ґрунтовного наукового аналізу.

Метою статті є розгляд людиноцентричної концепції як підґрунтя застосування спеціально-юридичних методів у дослідженні інструментів публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що людиноцентризм постає не лише як філософсько-правова ідея, а й як концептуальне підґрунтя, що визначає

сенсові пріоритети, критерії оцінки та напрями адаптації спеціально-юридичного інструментарію до завдань публічного адміністрування. Варто відзначити, що як слушно вказується дослідниками зазначеної проблематики, справедливим буде вказати, що людиноцентристське призначення адміністративного права було сформовано в науковій літературі задовго до набуття Україною незалежності [8, с. 39]. Відповідні підтвердження можна віднайти у працях таких видатних дослідників, як А. І. Єлістратов [9, с. 129], М. П. Карадже-Іскров [10, с. 28, 29-30], Ю. Л. Панейко [11, с. 120, 139], О. Ф. Євтихієв [12, с. 10; 13, с. 92].

Із проголошенням незалежності, прийняттям Конституції України, еволюційним, хоча й неквапливим темпом концепт людиноцентризму потроху почав впроваджуватися в адміністративно-правові дослідження. Без перебільшення, справжнім ідеологом трансформації адміністративно-правової доктрини став В. Б. Авер'янова, на думку якого, необхідність концептуального перегляду характеристики предмета адміністративного права об'єктивно підтверджується закономірностями суспільного розвитку і, зокрема тим, що в сучасних умовах має змінитися сама ідеологія виконавчої влади: від «владарювання» держави над людиною і суспільством – до «служіння» держави інтересам людини і суспільства. Відповідно, як підкреслював видатний вчений, все більше коло відносин у сфері здійснення публічної влади набуватиме ознак, невластивих «класичній» природі управління, котра традиційно характеризується усталеною формулою «влада-підкорення» [14, с. 165].

Видатний вчений-адміністративіст узагальнено визначив у зазначеному контексті основні завдання розвитку адміністративно-правової науки, зокрема: нова адміністративно-правова доктрина передбачає суттєву зміну розуміння суспільної (соціальної) цінності галузі адміністративного права; важливим напрямом розвитку нової адміністративно-правової доктрини є переосмислення принципів адміністративного права; під час формування нової адміністративно-правової доктрини на началах людиноцентристської ідеології першочергового значення набуває концептуальна позиція, що заперечує тлумачення предмета регулювання адміністративного права головним чином через призму відносин державного управління; переоцінювання одного із ключових постулатів радянської юридичної науки – про визнання домінуючим типом адміністративно-правового відношення так званого «владовідношення», яке здійснюється за схемою «влада – підкорення»; переосмислення ряду радянських стереотипів щодо ролі та місця людини в суспільстві, форм її участі у прийнятті рішень державними органами, формуванні державної політики та ін.; подолання наявного у багатьох фахівців недооцінювання ролі процедур у діяльності органів публічної адміністрації, насамперед у частині їх взаємовідносин із громадянами; приділення особливої уваги зворотному зв'язку соціального середовища та управління [1, с. 88-91; 13, с. 93-94].

У свою чергу, Р. С. Мельник вказує, що людиноцентризм повинен стати не просто доктринальною ідеєю – він має перетворитися на спосіб життя українського народу і безальтернативний принцип функціонування влади. Подібно до того, як свого часу це здійснив В. Б. Авер'янов, Р. С. Мельник також запропонував власне бачення кола завдань, що постають перед концепцією людиноцентризму. До них, зокрема належать: забезпечення соціально-правової

трансформації суспільства та держави, спрямованої на перетворення приватних осіб на громадян – вільних і відповідальних особистостей; подолання у свідомості приватних осіб уявлення про власну роль як лише «гвинтика» державного механізму; сприяння формуванню насамперед норм адміністративного права, які зобов'язували б державу діяти виключно в інтересах приватних осіб; виконання функції сполучної ланки між принципом верховенства права та його практичною реалізацією; втілення у життя сформульованої свого часу Ф. Рузвельтом ідеї про те, що «обов'язок держави перед громадянином – це обов'язок слуги перед господарем» [15, с. 26].

Водночас Є. В. Курінний зауважує, що застосування людиноцентристської ідеології у її «чистому» (рафінованому) вигляді є малоперспективним. На його думку, оновлення адміністративного права України доцільно здійснювати в межах тривимірної системи соціальних координат – «людина», «суспільство», «держава». Дослідник підкреслює, що в сучасних умовах «перезавантаження» процесу реформування українського адміністративного права має відбуватися через органічне поєднання та комплексне дослідження природи взаємодії цих трьох ключових соціальних елементів. Такий підхід фактично трансформує людиноцентризм у соціоцентризм – тріаду соціальних пріоритетів, що за своєю ієрархічною значущістю зберігає вищевказану послідовність. При цьому соціоцентризм пропонується розглядати як модифіковану та адаптовану до сучасних українських реалій форму людиноцентристської ідеології, здатну ефективно вирішувати складні й специфічні соціальні проблеми держави. Як підкреслює Є. В. Курінний, запропонований тривимірний соціальний формат сприятиме не лише глибокій інтеграції (фактичному «вживленню») оновленого адміністративного права у сучасні суспільні процеси, але й їх гарантованому спрямуванню у бажане та необхідне русло соціального розвитку [4, с. 7-8].

В. В. Юровська висловлює в цілому схожу точку зору, але за орієнтир змісту вказаної концепції вважає за необхідне визнавати інші конституційні положення. Зокрема, на її думку, людиноцентризм як нова концепція адміністративного права полягає в забезпеченні та дотриманні у публічно-правовій сфері принципу верховенства права (правовладдя), забезпеченні спрямованості адміністративного права на пріоритет прав фізичних і юридичних осіб, забезпеченні дотримання конституційних принципів у всіх без винятку сферах суспільного життя [6, с. 87-89]. При цьому людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини, як вона підкреслює, заснована на якісно нових, зорієнтованих на утвердження принципу верховенства права, підходах до дослідження вихідних ознак адміністративного права як галузі права, публічного адміністрування та його інститутів, суб'єктного складу адміністративно-правових відносин та їх адміністративно-правового статусу, усіх аспектів адміністративного та судового порядку вирішення публічно-правових спорів тощо [8, с. 124].

Найбільш точним та об'єктивним є підхід, запропонований А. Б. Масловою, яка вважає, що «концепція людиноцентризму, як ідеологія адміністративного права та/або адміністративно-правової науки не має чітко виписаної формули своєї категорії. Безумовно, такий висновок меншою мірою стосується доктрини, для якої фактично людиноцентризм є своєрідною методологією, про що досить детально нами описано в попередньому підрозділі. У контексті ж певної

ідеологічної основи адміністративного права як галузі права, підкреслюючи, що квінтесенція людиноцентризму у праві в цілому уособлена в положеннях ст. 3 Конституції України, відзначимо, що багатогранність цієї філософії аж ніяк не обмежується зазначеними положеннями Основного Закону. Вважаємо, що будь-яка норма, суть якої зводиться до переваги (в правильному розумінні цього слова) інтересів, прав і свобод людини над державними інтересами, є втіленням ідей людиноцентризму у праві і в адміністративному праві зокрема, а справедливе і правильне її (норми) застосування – є не що інше, як практичне впровадження зазначеної філософії в життя. Разом із тим, ми підтримуємо ідею про те, що людиноцентризм дозволяє досягти максимально можливої реалізації правового статусу людини в тих межах, в яких така реалізація не порушує прав і свобод інших суб'єктів права» [7, с. 127].

Отже, людиноцентризм у сучасному адміністративному праві постає не лише як філософсько-правова ідея, а як концептуальна основа, здатна визначати стратегічний вектор розвитку цієї галузі права та задавати ціннісні орієнтири для її оновлення. Очевидно, що людиноцентризм інтегрує історичний досвід, доктринальні напрацювання та актуальні потреби правової реальності, трансформуючись у практичний критерій оцінки ефективності інструментів публічного адміністрування. Отже, цілком логічним кроком після окреслення концептуальної основи є звернення до спеціально-юридичних методів пізнання, які здатні не лише конкретизувати ідею людиноцентризму в термінах галузевих категорій і адміністративних процедур, а й забезпечити її дієве втілення у правотворчій та правозастосовчій діяльності публічної адміністрації.

Історико-правовий, зокрема історико-порівняльний, метод у дослідженні інструментів публічного адміністрування дає змогу виявляти закономірності їх виникнення, еволюції та трансформації у контексті змін суспільно-правового середовища. Він забезпечує можливість співставлення загальних і специфічних стадій розвитку адміністративного права у різних правових системах, а також виявлення запозичень, які свідчать про спільність соціальних потреб та управлінських викликів у різних державах. Як влучно зазначає С. В. Шахов, одним із поширених методів історико-правового гносеологічного підходу є періодизація подій, що наповнюють конкретний відрізок часу трансформацій адміністративного права. «Унікальність цього методу полягає у тому, що тільки він уможливлює пізнання онтології правових зв'язків, закономірностей і тенденцій; встановлення передумов та умов виникнення, функціонування і розвитку явищ, що складають предмет дослідження правників-адміністративістів, на підставі аналізу, синтезу, узагальнень та інших операцій формально-логічного мислення відносно історичних фактів» [16, с. 135].

В аспекті людиноцентризму цей метод дозволяє простежити, як упродовж різних історичних епох змінювалося співвідношення державних та індивідуальних інтересів, а також яким чином у адміністративно-правовому регулюванні закріплювались пріоритети прав і свобод людини залежно від соціально-політичного чи економічного контексту.

Своєю чергою, системно-структурний метод застосовується для виявлення внутрішньої організаційної будови інструментів публічного адміністрування, способів їх взаємодії між собою та з іншими елементами системи публічної

адміністрації в цілому. Як зазначається у науковій літературі, цілісна система права як набір адміністративних та інших юридичних компонентів не вичерпує визначення змісту власних властивостей. Її важливим атрибутом залишається внутрішня структура системи права. Зазначені властивості пізнаються внутрішньою організацією компонентів у цілісність, тобто своєрідним способом взаємозв'язку, взаємодії утворюючих систему структур, наприклад, гіпотези, диспозиції та санкції як стандартних складових класичної структури норми адміністративного права; витрачених ресурсів та отриманого результату як базових координат ефективності зазначених норм [16, с. 125-126]. У рамках людиноцентричного концепту системно-структурний метод дозволяє оцінити, наскільки внутрішня будова інструмента публічного адміністрування сприяє досягненню його головної мети адміністративного права – забезпеченню реалізації адміністративно-правового статусу особи. Структурний аналіз виявляє не лише функціональну взаємопов'язаність елементів, а й те, чи узгоджені вони з ціннісними орієнтирами, закладеними в адміністративно-правовій доктрині, зокрема у її людиноцентричному вимірі.

Водночас, конкретно-дедуктивний метод ґрунтується на русі пізнання від загального до окремого, що дозволяє виводити висновки щодо окремих інструментів публічного адміністрування з базових принципів, концепцій і положень галузевої доктрини. Практична реалізація конкретно-дедуктивного методу часто передбачає перевірку сформульованих висновків на основі емпіричних даних, здобутих шляхом спостереження, експерименту або застосування інших інструментів збору інформації. Зокрема, у випадках, коли подібні суспільні відносини регулюються різними правовими нормами, зіставлення результатів їх застосування за умови контролю впливу інших факторів дозволяє визначити відносну ефективність кожної норми. Такий підхід дозволяє виявити, які нормативні конструкції найкраще відповідають поставленим цілям, зокрема в аспекті реалізації прав і свобод людини. У контексті людиноцентричної парадигми це означає, що кінцевим критерієм ефективності залишається здатність норми забезпечувати оптимальний баланс між інтересами держави та особи, з пріоритетом останньої.

Соціологічний метод у дослідженні інструментів публічного адміністрування слугує важливим містком між теоретичними побудовами та практикою їх реалізації. К. С. Яцино підкреслює, що розгортання соціологічного методу відбувається за рахунок ресурсів соціології права, використання функцій якої на сучасному етапі спрямоване на вирішення ефективності тієї чи іншої правової норми, соціальної обумовленості законодавства, ступеню його легітимації. Соціологічне праворозуміння виконує роль синтезуючого елементу всієї системи методів, постійно спрямовуючи дослідника в русло пізнання правових явищ і процесів у взаємозв'язку їх з неправовими процесами і явищами – всією сукупністю соціальної реальності, яку мають впорядкувати норми права, і від якої залежить механізм їх ефективної дії. Результати дії норм права залежать не тільки і не стільки від ступеня їх досконалості, скільки від соціально-правових явищ і процесів, які опосередковують процес реалізації цих норм у конкретних відносинах. А тому без ґрунтовного вивчення правового і соціального оточення, що утворює фон дії права, неможливо здійснювати ефективну діяльність як

на стадії правотворчості, так і правозастосування [17, с. 177-178]. Дослідники в галузі права вбачають нинішнє завдання методів соціологічних досліджень у поясненні і передбаченні варіацій дії права, його ролі та ефективності, шляхів виникнення і способів вирішення правових питань у суспільстві; їхній здатності виявити певні тенденції, ознаки правової поведінки у правовій системі конкретного суспільства; в інструментальності в руках тих, хто прагне змінити, контролювати правову систему чи маніпулювати нею [16, с. 150; 18, с. 562].

У свою чергу, формально-юридичний метод під час дослідження інструментів публічного адміністрування спрямований на аналіз змісту нормативно-правових актів, їхньої структури, термінологічного апарату та юридичної техніки тощо. Застосування цього методу наукового пізнання дозволяє встановити логічну послідовність і внутрішню узгодженість адміністративно-правових норм, виявити можливі колізії чи прогалини, оцінити якість законодавчих формулювань та ступінь їхньої відповідності принципам правової визначеності й передбачуваності.

При цьому у межах людиноцентристської концепції формально-юридичний метод набуває додаткового виміру, оскільки аналіз нормативного матеріалу здійснюється не лише з позицій технічної та логічної бездоганності, а й через призму прав, свобод та законних інтересів особи. Це означає, що кожна правова норма розглядається з точки зору її впливу на становище індивіда у публічно-правових відносинах, а оцінка її змісту включає визначення, наскільки вона сприяє або, навпаки, обмежує можливості реалізації адміністративно-правового статусу особи. Отже, формально-юридичний метод у поєднанні з людиноцентристським вектором наукового пошуку дозволяє забезпечити не лише формальну, а й змістовну відповідність інструментів публічного адміністрування конституційним цінностям і стандартам захисту прав і свобод людини і громадянина.

Метод правового моделювання під час дослідження інструментів публічного адміністрування використовується для розробки оптимальних варіантів адміністративно-правового регулювання, прогнозування наслідків запровадження нових норм адміністративного права та удосконалення існуючих адміністративно-правових механізмів. Сутність цього методу полягає у створенні теоретичних або практичних моделей правових явищ, які відтворюють ключові параметри досліджуваного предмета та дозволяють оцінити можливі сценарії його розвитку. У контексті ж людиноцентристського підходу правове моделювання передбачає, що базовим критерієм ефективності будь-якої моделі є ступінь її відповідності правам, свободам та законним інтересам людини. Це означає, що при конструюванні нових інструментів публічного адміністрування чи модернізації існуючих, дослідник повинен передбачати, як саме пропоновані зміни вплинуть на правовий статус особи, рівень її захищеності та можливості реалізації конституційних та інших юридичних гарантій.

Висновки і пропозиції. У підсумку узагальнено можна стверджувати, що спеціально-юридичні методи наукового пізнання забезпечують цілісне дослідження інструментів публічного адміністрування. Так, історико-правовий метод відтворює динаміку їх становлення, системно-структурний – виявляє внутрішню організацію та відповідність людиноцентричним орієнтирам,

конкретно-дедуктивний і соціологічний, в свою чергу, дозволяють поєднати доктрину з практикою. Натомість формально-юридичний метод гарантує якість нормативного матеріалу, а метод правового моделювання відкриває можливості для прогнозування й оптимізації адміністративно-правового регулювання в означеній сфері правовідносин.

При цьому, слід підкреслити, що в умовах людиноцентричної парадигми кожен із розглянутих методів набуває додаткового виміру. Зокрема, об'єктом аналізу стає не лише ефективність адміністративно-правового механізму як такого, а й його здатність забезпечувати пріоритет прав, свобод та законних інтересів особи. У такій логіці будь-який спеціально-юридичний метод виступає засобом оцінки того, наскільки конкретний інструмент публічного адміністрування відповідає конституційним цінностям і сприяє реальній реалізації адміністративно-правового статусу особи.

Обґрунтовано, що комплексне застосування спеціально-юридичних методів дозволяє отримати цілісне уявлення про функціонування інструментів публічного адміністрування, поєднуючи історичний і порівняльний аналіз, структурно-функціональний розгляд, дедуктивну логіку, соціологічну верифікацію, формально-юридичний аналіз і моделювання перспектив подальшого розвитку цього інституту. Підкреслено, що таке поєднання забезпечує внутрішню несуперечливість, системність і прикладну значущість дослідження.

Список використаної літератури

1. Авер'янов В. Б. Людиноцентристська ідеологія як основа реформування українського адміністративного права в умовах інтеграційного процесу. Держава та регіони. Серія «Право». 2010. Вип. 2. С. 87-92.
2. Лютіков П. С. Феномен юридичних осіб як суб'єктів адміністративного права : Монографія. Херсон, 2013. 252 с.
3. Мельник Р. С. Концепція людиноцентризму у сучасній доктрині адміністративного права. Право України. 2015. № 10. С. 157-165.
4. Курінний Є. В. Реформування українського адміністративного права: декілька тез про сутність процесу. Адміністративне право та процес. 2013. № 2. С. 5-15.
5. Білоус О. В. Поняття та категорії адміністративного судочинства: людиноцентричні та аксіологічні аспекти тлумачення : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 395 с.
6. Юровська В. В. Людиноцентристська концепція адміністративно-правової доктрини як ідеологічна передумова перегляду змісту методів адміністративного права. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 6. С. 82-89.
7. Маслова А. Б. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică. 2020. № 4. С. 118-128.
8. Юровська В. В. Методи адміністративного права: питання теорії та практики: Монографія. Запоріжжя, 2018. 344 с.
9. Єлістратов А. І. Основні начала адміністративного права. Видання 2-е. 1917. 294 с.
10. Карадже-Іскров М. П. Новітня еволюція адміністративного права. Вид. бюро держ. ун-ту, 1927. 38 с.
11. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка) / укладачі : В. М. Бевзенко, І. Б. Коліушко, О. Р. Радишевська, І. С. Гриценко, П. Б. Стецюк. Київ : ВД «Дакор», 2016. 464 с.
12. Євтихієв О. Ф. Законна сила актів адміністрації. Люблін, 1911. 288 с.
13. Маслова А. Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: людиноцентристська концепція трансформації: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 444 с.

14. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у двох книгах / за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка; відп. ред. В. Б. Авер'янов. К.: Конус-Ю, 2008. Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві. 314 с.
15. Мельник Р. С. Адміністративне право і процес: теорія та практика правозастосування: Монографія. Херсон, 2019. 210 с.
16. Шахов С. В. Норми адміністративного права: теоретико-правові аспекти ефективності : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 442 с.
17. Яцино К. С. Предмет соціології права та її місце в системі юридичних наук: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2013. 191 с.
18. Юридична енциклопедія: В 6-ти томах / Гол. ред.: Шемшученко Ю. С., Зяблюк М. П., Горбатенко В. Д. та ін. Т. 5. К., 2003. 768 с.

References

1. Averianov, V. B. (2010). Liudynotsentristska ideolohiia yak osnova reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava v umovakh intehratsiinoho protsesu [Human-centric ideology as the basis for reforming Ukrainian administrative law in the context of the integration process]. *Derzhava ta rehiony. Seriia «Pravo» – State and Regions. Series "Law"*, (2), 87-92 [in Ukrainian].
2. Liutikov, P. S. (2013). Fenomen yurydychnykh osib yak subiektiv administratyvnoho prava [The phenomenon of legal entities as subjects of administrative law] (Monograph). Kherson [in Ukrainian].
3. Melnyk, R. S. (2015). Kontseptsiia liudynotsentryzmu u suchasnii doktryni administratyvnoho prava [The concept of human-centrism in the modern doctrine of administrative law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, (10), 157-165 [in Ukrainian].
4. Kurinnyi, Ye. V. (2013). Reformuvannia ukrainskoho administratyvnoho prava: dekilka tez pro sutnist protsesu [Reforming Ukrainian administrative law: several theses on the essence of the process]. *Administratyvne pravo ta protses – Administrative Law and Process*, (2), 5-15 [in Ukrainian].
5. Bilous, O. V. (2020). Poniattia ta katehorii administratyvnoho sudochynstva: liudynotsentrychni ta aksiolohichni aspekty tlumachennia [Concepts and categories of administrative justice: human-centric and axiological aspects of interpretation] (Doctor of Law thesis, specialty 12.00.07). Dnipro [in Ukrainian].
6. Yurovska, V. V. (2016). Liudynotsentryska kontseptsiia administratyvno-pravovoi doktryny yak ideolohichna peredumova perehliadu zmistu metodiv administratyvnoho prava [Human-centric concept of administrative-legal doctrine as an ideological prerequisite for reviewing the content of administrative law methods]. *Visegrad Journal on Human Rights*, (6), 82-89 [in Ukrainian].
7. Maslova, A. B. (2020). Kontseptsiia liudynotsentryzmu v administratyvnomu pravi: peredumovy vynyknennia, zmist ta normatyvna osnova [The concept of human-centrism in administrative law: prerequisites, content, and normative basis]. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*, (4), 118-128 [in Ukrainian].
8. Yurovska, V. V. (2018). Metody administratyvnoho prava: pytannia teorii ta praktyky [Methods of administrative law: issues of theory and practice] (Monograph). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
9. Yelistratov, A. I. (1917). Osnovni nachala administratyvnoho prava [Basic principles of administrative law] (2nd ed.) [in Ukrainian].
10. Karadzhe-Iskrov, M. P. (1927). Novitnia evoliutsiia administratyvnoho prava [The latest evolution of administrative law]. State University Publishing Bureau [in Ukrainian].
11. Bevzenko, V. M., Koliushko, I. B., Radyshevska, O. R., Hrytsenko, I. S., & Stetsiuk, P. B. (Comps.). (2016). Nauka administratsii y administratyvnoho prava. Zahalna chastyna (za vykladamy profesora Yuriia Paneika) [Science of administration and administrative law. General part (based on the lectures of Professor Yurii Paneyko]. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
12. Yevtykhiev, O. F. (1911). Zakonna syla aktiv administratsii [The legal force of acts of administration]. Lublin [in Ukrainian].
13. Maslova, A. B. (2021). Orhany, shcho realizuiut derzhavnu mytnu polityku, yak skladova systemy publichnoho administruvannia: liudynotsentrytska kontseptsiia transformatsii

[Authorities implementing the state customs policy as part of the public administration system: anthropocentric concept of transformation] (Doctor of Law thesis, specialty 12.00.07). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.), & Averianov, V. B. (Ed.). (2008). Pryntsyp verkhovenstva prava: Problemy teorii ta praktyky: u dvokh knyhakh. Knyha 2: Pryntsyp verkhovenstva prava u diialnosti derzhavy ta v administratyvnomu pravi [The rule of law principle: Problems of theory and practice: in two books. Book 2: The rule of law principle in the activities of the state and in administrative law]. Kyiv: Konus-Yu [in Ukrainian].
15. Melnyk, R. S. (2019). Administratyvne pravo i protses: teoriia ta praktyka pravozastosuvannia [Administrative law and process: theory and practice of law enforcement] (Monograph). Kherson [in Ukrainian].
16. Shakhov, S. V. (2020). Normy administratyvnoho prava: teoretyko-pravovi aspekty efektyvnosti [Norms of administrative law: theoretical and legal aspects of effectiveness] (Doctor of Law thesis, specialty 12.00.07). Dnipro [in Ukrainian].
17. Yatsyno, K. S. (2013). Predmet sotsiolohii prava ta yii mistse v systemi yurydychnykh nauk [The subject of the sociology of law and its place in the system of legal sciences] (PhD thesis in Law, specialty 12.00.01). Kyiv [in Ukrainian].
18. Shemshuchenko, Yu. S., Ziabliuk, M. P., Horbatenko, V. D., et al. (Eds.). (2003). Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] (Vol. 5). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла 05.09.2025 р.

V. V. Yurchenko, Doctor of Philosophy in Law
Private Notary of the Kyiv City Notarial District
18 Antonovycha St, Kyiv, 01024, Ukraine
e-mail: notar4340@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0004-4980-4859

THE HUMAN-CENTRIC CONCEPT AS A BASIS FOR THE APPLICATION OF SPECIAL-LEGAL METHODS IN THE STUDY OF PUBLIC ADMINISTRATION INSTRUMENTS

Summary

The article is devoted to the consideration of the human-centric concept as the basis for applying special-legal methods in the study of public administration instruments.

The author argues that special-legal methods of scientific cognition ensure a comprehensive study of public administration instruments. Thus, the historical-legal method reproduces the dynamics of their formation, the systemic-structural method reveals their internal organization and conformity to human-centric guidelines, while the concrete-deductive and sociological methods, in turn, allow linking doctrine with practice. At the same time, the formal-legal method guarantees the quality of normative material, and the method of legal modeling opens up opportunities for forecasting and optimizing administrative-legal regulation in the specified sphere of legal relations.

It is emphasized that under the human-centric paradigm each of the considered methods acquires an additional dimension. In particular, the object of analysis becomes not only the effectiveness of the administrative-legal mechanism as such, but also its ability to ensure the priority of the rights, freedoms, and legitimate interests of the individual. In this logic, any special-legal method serves as a tool for assessing to what extent a particular instrument of public administration corresponds to constitutional values and contributes to the real implementation of the administrative-legal status of the individual.

It is substantiated that the integrated application of special-legal methods makes it possible to obtain a holistic understanding of the functioning of public administration instruments, combining historical and comparative analysis, structural-functional examination, deductive

logic, sociological verification, formal-legal analysis, and modeling of prospects for further development of this institution. It is emphasized that such a combination ensures internal consistency, systemic integrity, and applied significance of the research.

Keywords: public administration instruments, human-centrism, legal modeling method, sociological method, special-legal methods, systemic-structural method, formal-legal method, historical-legal method, concrete-deductive method.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340304
УДК 347.97

В. В. Борщенко, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: vladlena.1128@inbox.lv
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9819-092X

ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ГАРАНТІЯ ВИНЕСЕННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОГО СУДОВОГО АКТУ

В статті досліджено проблематику доброчесності судді як фундаментальної процесуальної гарантії неупередженого судового розгляду. Визначено, що доброчесність у правовій площині є багатогранною категорією, яка поєднує етичний та процесуально-правовий виміри. З огляду на практику Європейського суду з прав людини, доброчесність найчастіше ототожнюється з категорією «безсторонність», яка охоплює як суб'єктивні, так і об'єктивні критерії оцінки. З'ясовано, що відсутність у національному законодавстві чіткого визначення доброчесності як процесуальної гарантії створює прогалини у правозастосуванні, що вимагає доктринального осмислення та законодавчої конкретизації. Підкреслюється, що формування доброчесності має розпочинатися ще на етапі юридичної освіти, коли майбутні правники засвоюють стандарти неупередженості, об'єктивності та справедливості. Окрему увагу приділено інституту відводу судді, який розглядається як практичний механізм забезпечення доброчесності та усунення ризиків упередженості. Доведено, що доброчесність, у поєднанні з інститутом відводу, виступає системоутворюючим елементом гарантії справедливого судочинства, формує суспільну довіру до судової влади та зміцнює легітимність судових рішень відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: правниче письмо, процесуальні гарантії, правові позиції ЄСПЛ, застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя, відвід, судочинство, процес, суддя, конфлікт інтересів, доброчесність судді.

Постановка проблеми. Судова реформа, розпочата в Україні у 2016 році, була спрямована на модернізацію судової гілки влади та зміцнення суспільної довіри до правосуддя. Одним із ключових елементів цієї реформи стали зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року, якими закріплено оновлені кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду судді. Серед них особливе місце займає критерій «доброчесності», який отримав законодавче відображення.

Доброчесність у сучасному праворозумінні виходить за межі суто морально-етичної оцінки особистості судді та охоплює комплекс таких

© В. В. Борщенко, 2025

характеристик, як чесність, прозорість, незалежність від зовнішніх впливів, неупередженість, безсторонність та вірність принципам верховенства права. Її нормативне закріплення перетворило цю категорію з абстрактної моральної якості на реальний інструмент забезпечення процесуальних гарантій у судовому провадженні.

Доброчесність судді можна розглядати як складову механізму гарантування ухвалення неупередженого судового акту. Вона безпосередньо впливає на дотримання ключових процесуальних принципів, передбачених статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визначення змісту категорії «доброчесність» була предметом дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, С. В. Жуков дослідив історичну еволюцію поняття та визначив доброчесність як «це суб'єктивно оцінну категорію, яка навіть у одного суб'єкта під час самооцінювання може мати певні відмінності у різні проміжки часу» [1, с. 26]. Крім того, доброчесність судді досліджували такі вчені, як В. Бігун, І. Білоус, С. Глущенко, О. Грищук та інші.

Водночас в українській науці процесуального права досі відсутнє комплексне дослідження доброчесності як процесуальної гарантії, що обумовлює його актуальність. Поглиблене вивчення даної проблематики є необхідним для формування концепції суддівської етики та процесуальних гарантій винесення неупередженого судового акту.

Метою статті є дослідження доброчесності судді як процесуальної гарантії ухвалення неупередженого судового акту.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні доброчесність трактується як вимога дотримання етичних норм та відповідність поведінки особи високим морально-етичним стандартам. Ю. Битяк розкривав зміст доброчесності, досліджуючи діяльність державних службовців крізь призму загальних моральних та правових принципів. Він відокремлював принцип доброчесності, наголошуючи на певному ставленні державних службовців, наприклад, «за своїми моральними якостями, ставленням до людей, їх гідності, честі, відповідальністю, добросовісним виконанням служби» [2, с. 151]. Ю. Битяк також наголошував, що моральні принципи також мають відображатися не лише під час безпосереднього виконання державним службовцем його посадових обов'язків, а й стати повсякденними засадами життя у поведінці поза межами службової діяльності.

К. Чеченко, розвиваючи цю позицію, акцентує, що «моральні принципи, якими має керуватися посадова особа у своїй професійній діяльності мають бути конкретизовані та спрямовані на дотримання чітко закріплених законом правил поведінки, за порушення яких до особи будуть застосовані певні заходи впливу. Без наявності добрих помислів, чесних намірів, глибоких переконань важливості дотримання законодавства та високих морально-етичних принципів як у повсякденному житті, так і у професійній сфері не можуть бути належним чином реалізовані ні високі професійні освітні навички, ні найдосконаліші фахові вміння» [3, с. 150]. Отже, доброчесність має виходити за межі виключно професійної сфери та перетворюватися на фундаментальну життєву цінність. Вона мусить стати постійною характеристикою поведінки судді не лише в

межах виконання службових обов'язків, а й у повсякденному житті, формуючи певний моральний рельєф особистості, здатної забезпечувати справедливість і громадську довіру.

Одночасно видається доречним дослідити, з якого моменту необхідно формувати у майбутніх правників готовність діяти на засадах доброчесності. Вважаємо за доцільне починати цей процес з моменту вступу до закладу вищої освіти за спеціальністю «Право». З самого початку навчання викладачі повинні не лише передавати правові знання, але й системно формувати у здобувачів професії усвідомлення того, що доброчесність – це ключовий чинник професійної реалізації. Вказане стосується суддів, адвокатів, державних службовців та будь-яких інших правників.

Виховання здобувачів у дусі доброчесності сприяє формуванню високих етичних стандартів, підвищує стійкість до корупційних впливів, посилює здатність ухвалювати справедливі та обґрунтовані рішення, а також сприяє зміцненню авторитету правової системи. Таким чином, включення принципу доброчесності у навчальний процес ще на ранніх етапах професійної підготовки є необхідною складовою утвердження культури права й довіри громадян до інститутів правосуддя. Так, наприклад, у межах вивчення навчальної дисципліни «Правниче письмо» у здобувачів юридичної освіти формується здатність до дотримання принципу доброчесності навіть на підсвідомому рівні. Засвоюючи методологію підготовки процесуальних документів, вони опановують навички неупередженого та об'єктивного викладення фактичних обставин, юридичної аргументації та мотивувальної частини судових актів. Цей процес сприяє закріпленню етичних орієнтирів, адже створення правових документів неможливе без чесного відображення фактів, уникнення маніпуляцій та викривлення змісту норм права.

Таким чином, навчальна дисципліна «Правниче письмо» виконує не лише інструментальну функцію навчання правилам юридичної техніки, а й відіграє значну роль у вихованні майбутніх юристів в повазі до доброчесності, що, у свою чергу, формує високий рівень професійної відповідальності та сприяє забезпеченню довіри до правосуддя. Здобуті на цьому етапі навички стають основою подальшої професійної діяльності, де неупередженість, безсторонність і об'єктивність є ключовими чинниками ефективності та авторитету правничої професії.

Таким чином, доброчесність у правовій площині постає багатозначним утворенням, зміст якого залежить від галузевого контексту та функціонального призначення. При цьому у чинному українському законодавстві відсутнє чітке визначення доброчесності саме як процесуальної гарантії при ухваленні судових актів. Це створює прогалину в правовому регулюванні, адже критерій, який прямо впливає на неупередженість і справедливість судового рішення, залишається нормативно невизначеним у контексті процесуальних стандартів.

В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та Кодексі суддівської етики закріплені положення, на підставі яких є можливість сформулювати зміст доброчесності саме як особливої процесуальної гарантії ухвалення неупередженого судового акта. У цьому контексті доброчесність судді охоплює

не лише морально-етичну бездоганність та репутаційну безспірність, а й обов'язок суворо дотримуватися принципів незалежності та неупередженості під час здійснення правосуддя. Вона передбачає чесність і відкритість у прийнятті процесуальних рішень, повну несумісність діяльності судді з будь-якими формами корупційної поведінки чи конфлікту інтересів, а також стійкість до будь-якого зовнішнього або внутрішнього тиску. Доброчесність у цьому аспекті вимагає, щоб суддя діяв виключно на основі закону, внутрішнього переконання та об'єктивної оцінки доказів, без упередженого ставлення до сторін процесу.

Крім того, доброчесність зобов'язує суддю забезпечувати прозорість своєї діяльності настільки, наскільки це сумісно з вимогами процесуального закону, утримуватися від будь-яких дій чи висловлювань, здатних викликати сумнів у його неупередженості, та демонструвати послідовність у дотриманні принципу справедливості. У процесуальному вимірі доброчесність має виступати гарантією того, що винесений судовий акт буде результатом законного, обґрунтованого й об'єктивного розгляду справи, а не наслідком особистої зацікавленості чи впливу сторонніх чинників. Таким чином, нормативно закріплений та усвідомлений обов'язок судді бути доброчесним фактично трансформується у процесуальні запобіжні заходи щодо неможливості порушення права кожного на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У випадках, коли суддя усвідомлює, що під час розгляду справи або ухвалення судового рішення може бути порушено принцип доброчесності, виникає реальна загроза дотриманню права кожної особи на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Доброчесність виконує функцію не допустити виникнення як юридичних, так і морально-етичних порушень. Одним з інструментів забезпечення цієї гарантії є інститут відводу судді.

Застосування цього інституту зумовлюється тим, що за наявності обставин, які можуть поставити під сумнів неупередженість судді, подальша його участь у розгляді справи стає несумісною з принципами справедливого, повного та всебічного судового розгляду. Таким чином, подання заяви про відвід у випадку порушення або навіть потенційної загрози порушення принципу доброчесності є не лише правом, а й етичним та процесуальним обов'язком судді.

Отже, критеріями доброчесності, які можуть бути підставою для відводу, слід виділити відсутність упередженості та зацікавленості у результаті розгляду справи, уникнення будь-якого конфлікту інтересів, незалежність від стороннього впливу, у тому числі політичного, фінансового чи особистого, бездоганна поведінка як у межах здійснення правосуддя, так і поза службовою діяльністю, збереження довіри суспільства до неупередженості та чесності судової влади.

Таким чином, доброчесність в межах інституту відводу виступає не абстрактним моральним орієнтиром, а конкретним процесуальним стандартом, дотримання якого є необхідною умовою винесення законного та справедливого судового акту.

Можливо дійти висновку, що інститут відводу судді постає додатковою процесуальною гарантією забезпечення принципу доброчесності. Він дозволяє уникнути ситуацій, коли особисті або професійні обставини судді, наприклад,

конфлікт інтересів, попередні стосунки з учасниками процесу чи будь-які інші фактори здатні поставити під сумнів його неупередженість або можуть вплинути на зміст і якість судового рішення.

Застосування цього інституту сприяє винесенню повного, всебічного та об'єктивного судового акту, що відповідає як вимогам національного процесуального законодавства, так і міжнародним стандартам права на справедливий суд, закріпленим у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таким чином, інститут відводу, будучи тісно пов'язаним із принципом доброчесності, не лише захищає права учасників процесу, а й зміцнює авторитет та довіру до судової влади в цілому.

Цікаво звернути увагу, що у правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини поняття доброчесності судді здебільшого розкривається через категорію «безсторонність» (impartiality), яка охоплює як суб'єктивні, так і об'єктивні аспекти. У цьому контексті йдеться про доброчесність у вузькому значенні, як про відсутність особистої упередженості та наявність достатніх гарантій, що виключають будь-які обґрунтовані сумніви щодо неупередженості судді.

ЄСПЛ у своїй практиці виходить з того, що суб'єктивна безсторонність передбачає внутрішню неупередженість судді, доки не буде доведено протилежне. Показовим у цьому сенсі є Рішення ЄСПЛ у справі «Piersack v. Belgium» від 01.10.1982 року [4]. ЄСПЛ зазначив, що навіть за відсутності фактичних доказів упередженості важливо враховувати, чи могли обставини справи об'єктивно викликати у сторін обґрунтовані сумніви щодо безсторонності суду.

Об'єктивна безсторонність вимагає наявності таких процедурних і організаційних гарантій, які усувають будь-які обґрунтовані підозри у можливій заангажованості. Крім того у Рішенні ЄСПЛ у справі «De Cubber v. Belgium» від 26.10.1984 року [5] суд підкреслив, що участь судді у попередніх стадіях провадження (наприклад, як слідчого) може створити об'єктивний конфлікт ролей і підірвати довіру до його неупередженості. Майже аналогічного висновку ЄСПЛ доходить у Рішенні по справі «Micallef v. Malta» від 15.10.2009 року [6] та вказує, що об'єктивна безсторонність охоплює не лише зміст рішення, а й зовнішнє враження, яке складається у сторін і громадськості щодо суду. У справі «Baka v. Hungary» ЄСПЛ у своєму Рішенні від 23.06.2016 року [7] пов'язав незалежність і доброчесність судді з неможливістю притягнення його до відповідальності за виконання професійних обов'язків і висловлювання з питань правосуддя.

Таким чином, у вузькому значенні доброчесність у розумінні ЄСПЛ збігається з принципом безсторонності – як внутрішньої чесності та відсутності упередженості, так і наявності зовнішніх гарантій, що забезпечують довіру суспільства до судової влади.

Отже, доброчесність, як процесуальна гарантія неупередженого судового акту, виконує подвійну роль – запобіжну та гарантійну. Під запобіжною складовою слід розуміти умови, за яких будь-яка підозра в упередженості мінімізується ще до початку розгляду справи. Гарантійна складова забезпечує правомірність і легітимність судового акту, адже рішення, винесене з дотриманням принципу

доброчесності, викликає довіру у суспільства та учасників процесу.

Отже, поняття доброчесності на даний час не є усталеним, визначається неоднозначно та має різне змістовне навантаження як самостійний принцип або стандарт поведінки державного службовця чи судді, у тому числі кандидата на посаду судді, або як сукупність етичних норм і правил, встановлених законом.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що доброчесність у правовій площині постає як багатогранна категорія, яка поєднує етичні та процесуально-правові аспекти, у зв'язку з чим, набуває особливого значення у сфері судочинства. Наявна прогалина в українському законодавстві, де відсутнє нормативно закріплене визначення доброчесності саме як процесуальної гарантії при ухваленні судових актів, потребує як доктринального осмислення, так і належної законодавчої конкретизації.

Формування доброчесності не може обмежуватися лише періодом професійної діяльності судді. Вона має закладатися ще на етапі здобуття юридичної освіти, коли майбутній правник починає усвідомлювати фундаментальні засади своєї професії та виробляє навички неупередженого, об'єктивного та справедливого підходу до вирішення правових питань. Саме під час навчання закладаються внутрішні орієнтири, що згодом трансформуються у стійку професійну етику, в тому числі у здатність ухвалювати судові акти, які відповідають високим стандартам справедливості та безсторонності.

Правозастосовна практика Європейського суду з прав людини свідчить, що доброчесність судді найчастіше інтерпретується крізь призму категорії «безсторонність» (impartiality), що охоплює як суб'єктивні, так і об'єктивні виміри. Такий підхід підтверджує, що доброчесність має слугувати ключовою процесуальною гарантією дотримання права на справедливий суд відповідно до положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У цьому контексті інститут відводу судді розглядається як додатковий процесуальний механізм реалізації принципу доброчесності, адже він дозволяє усунути ризики упередженості та забезпечує об'єктивність судового розгляду. Відвід, будучи спрямованим на запобігання конфлікту інтересів чи будь-яким іншим обставинам, що можуть викликати сумнів у неупередженості судді, виступає важливою гарантією легітимності судового рішення та довіри суспільства до судової влади.

Таким чином, доброчесність необхідно розглядати не лише як індивідуальну моральну чесноту або професійну етичну рису судді, але й як системо утворюючу складову процесуальної гарантії справедливого судочинства. Її змістовна наповненість формується як у контексті національного права, так і крізь призму практики ЄСПЛ, а практична реалізація забезпечується, зокрема через механізм відводу судді.

Список використаної літератури

1. Жуков С. В. Феномен доброчесності: до питання методології дослідження. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. № 5, т. 1. С. 23-26. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/5/tom_1/7.pdf.
2. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: Монографія. Х. Право, 2005. 304 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONO-

GRAFII_2011/BITYK_2005.pdf
3. Чеченко К. О. Принцип доброчесності державної служби: етимологія та генеза морально-етичної норми. Київський часопис права. 2022. Вип. 1. С. 143-51. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dbe80257-d6c9-4822-a092-e2e-2a8a0c57e/content .
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «CASE OF PIERSACK V. BELGIUM» (Application № 8692/79) від 01.10.1982. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57557
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «CASE OF DE CUBBER v. BELGIUM» (Application № 9186/80) від 26.10.1984. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57465%22]}
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «CASE OF MICALLEF V. MALTA» (Application № 17056/06) від 15.10.2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117930%22]}
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «CASE OF BAKA v. HUNGARY» (Application № 20261/12) від 23.06.2016. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-163113%22]}

References

1. Zhukov S. V. (2018). Fenomen dobrochesnosti: do pytannia metodolohii doslidzhennia [The phenomenon of integrity: on the issue of research methodology]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law, № 5, vol. 1, pp. 23-26. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/5/tom_1/7.pdf [in Ukrainian].
2. Bytiak Yu. P. (2005). Derzhavna sluzhba v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady: Monohrafiia [Civil service in Ukraine: organizational and legal principles: Monograph]. Kharkiv: Pravo, 304 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2011/BITYK_2005.pdf [in Ukrainian].
3. Chechenko K. O. (2022). Pryntsyp dobrochesnosti derzhavnoi sluzhby: etymolohiia ta geneza moralno-etychnoi normy [The principle of integrity of civil service: etymology and genesis of the moral-ethical norm]. Kyivskyi chasopys prava – Kyiv Journal of Law, Issue 1, pp. 143-151. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dbe80257-d6c9-4822-a092-e2e2a8a0c57e/content [in Ukrainian].
4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «CASE OF PIERSACK v. BELGIUM» (Application № 8692/79) vid 01 zhovtnia 1982 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case «CASE OF PIERSACK v. BELGIUM» (Application № 8692/79) of October 1, 1982]. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57557 [in Ukrainian].
5. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «CASE OF DE CUBBER v. BELGIUM» (Application № 9186/80) vid 26 zhovtnia 1984 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case «CASE OF DE CUBBER v. BELGIUM» (Application № 9186/80) of October 26, 1984]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57465%22]} [in Ukrainian].
6. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «CASE OF MICALLEF v. MALTA» (Application № 17056/06) vid 15 zhovtnia 2009 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case «CASE OF MICALLEF v. MALTA» (Application № 17056/06) of October 15, 2009]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117930%22]} [in Ukrainian].
7. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «CASE OF BAKA v. HUNGARY» (Application № 20261/12) vid 23 chervnia 2016 roku [Decision of the European Court of Human Rights in the case «CASE OF BAKA v. HUNGARY» (Application № 20261/12) of June 23, 2016]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-163113%22]} [in Ukrainian].

Стаття надійшла 30.08.2025 р.

V. V. Borshchenko, PhD in Law, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Constitutional Law and Justice Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: vladlena.1128@inbox.lv
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9819-092X

THE INTEGRITY OF JUDGES AS A PROCEDURAL GUARANTEE OF DELIVERING AN UNBIASED JUDICIAL ACT

Summary

The article explores in depth the issue of judicial integrity as a fundamental procedural guarantee for the administration of justice and the delivery of an impartial judicial act. It is demonstrated that the concept of integrity in the legal dimension should be viewed not merely as a personal moral quality of a judge, but as a complex and multifaceted category that integrates ethical standards with procedural-legal requirements. Within the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR), integrity is most frequently correlated with the principle of impartiality, which is assessed through both subjective elements, the personal attitudes, convictions, and conduct of the judge and objective elements, which focus on the broader institutional and procedural safeguards ensuring public confidence in the judiciary.

The analysis reveals that the lack of a clear legislative definition of integrity as an independent procedural guarantee in national legal systems gives rise to significant interpretative gaps and inconsistencies in judicial practice. This situation necessitates not only doctrinal clarification at the scholarly level but also a more precise formulation at the legislative level. The article stresses that the cultivation of integrity must begin at the earliest stages of legal education, when future judges and lawyers develop professional standards of impartiality, objectivity, and fairness, which later serve as the basis for their decision-making in the judicial process.

Particular attention is paid to the procedural mechanism of judicial recusal, which is identified as an indispensable tool for the practical enforcement of integrity. Recusal serves to prevent and eliminate conflicts of interest, thereby safeguarding the perception and reality of impartial adjudication. It is argued that judicial integrity, when combined with the institution of recusal, constitutes a systemic component of the broader guarantee of a fair trial. This dual mechanism not only enhances the quality of justice delivered but also reinforces public trust in the judicial system and strengthens the legitimacy of judicial decisions. Such an approach is fully consistent with the standards enshrined in Article 6 of the European Convention on Human Rights, which establishes impartiality as a cornerstone of the right to a fair trial.

Keywords: righteous letter, procedural guarantees, legal positions of the ESPL, stagnation of the practice of the ESPL under current justice, view, judiciary, process, judging, conflict of interest, integrity of the judge.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340305
УДК 347.73

С. М. Клейменова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: snkleimenova@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9136-3445

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена окремим особливостям надання психологічних послуг. При характеристиці цього виду послуг виникають складнощі у визначенні самого поняття психологічної послуги. Викликано це тим, що на сьогодні відсутнє легальне поняття психологічної послуги. Необхідність визначення психологічних послуг обґрунтована тим, що останніми роками громадяни все частіше звертаються до послуг психологів. Для цього потрібно чітко розуміти специфічність цього виду послуг. У статті визначено, що психологічним послугам притаманні загальні ознаки, характерні для всіх видів послуг. Виявлено особливі характеристики психологічних послуг. Розглянуто проблему якості психологічних послуг. Особливості надання психологічних послуг пов'язані, безпосередньо, з характером таких послуг. Психологічне консультування, за своєю суттю, являє собою бесіду між психологом і клієнтом, у рамках якої клієнт звертається до психолога з проблемою, а психолог пропонує різні варіанти розв'язання цієї проблеми. Слід зазначити, що психологія, так само як і будь-яка інша професія, як і будь-яка наука, має свої стандарти якості надання психологічної допомоги. Водночас слід констатувати, що з огляду на величезну кількість різноманітних методик, єдиних професійних стандартів не вироблено не тільки на нормативному, а й на професійному рівні. Крім того, клієнт, через цілу низку об'єктивних і суб'єктивних чинників, практично позбавлений можливості самостійно оцінити якість наданих йому послуг. Виходячи з вищевикладеного, позитивний емоційний настрій після психологічного консультування сприймається як висока якість наданої послуги, а негативний, найчастіше, як низька якість. Водночас необхідно розуміти, що, як ми вже визначили раніше, метою психолога є не тимчасове створення гарного настрою, а усунення несприятливих моделей поведінки клієнта, що далеко не завжди може бути пов'язано зі сприятливим емоційним фоном.

Ключові слова: послуга, психологічна послуга, ознаки, якість, психолог, клієнт.

Постановка проблеми. Необхідність виявлення особливостей психологічних послуг викликана, насамперед, попитом на їх надання. Відсутність легального визначення саме психологічних послуг ускладнює їх розуміння як об›єкта права. Визначення ознак психологічних послуг дасть можливість встановити їхню правову природу.

Метою статті є аналіз особливостей психологічних послуг, виявлення характерних ознак цього виду послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день ці питання є недостатньо дослідженими. Теоретичні питання, що стосуються правової сутності психологічних послуг, розглядали А. Г. Обуховська, В. Г. Панок та ін.

© С. М. Клейменова, 2025

Нині сфера послуг є настільки широкою, що виникає необхідність у легальному визначенні поняття психологічних послуг. Надання окремих видів послуг регулюється спеціальними нормативно-правовими актами, в яких дається поняття даного виду послуг. Порядок надання психологічних послуг, а також визначення поняття психологічної послуги на законодавчому рівні закріплено Законом України «Про систему охорони психічного здоров›я в Україні». Цей Закон визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади системи охорони психічного здоров›я в Україні, регулює суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення доступності, якості послуг, дотримання прав людей з психічними розладами, іншими проблемами, що стосуються психічного здоров›я, запобігання виникненню психічних розладів, сприяння досягненню психологічного благополуччя та розвитку людини, усунення факторів, що негативно впливають на психічне здоров›я. Не можна стверджувати, що цей нормативно-правовий акт визначає поняття психологічної послуги як об›єкта права. Під час укладення договору про надання послуг психолога важливим є правильно визначити права та обов›язки сторін за договором, установити результат (ефект), що має бути досягнутий під час виконання надавачем послуги (психологом) своїх професійних обов›язків. Для цього необхідно, насамперед визначити місце психологічних послуг у загальній системі послуг. Цього можна досягти шляхом виявлення ознак цього виду послуг, а також визначення критеріїв якості психологічних послуг.

Відсутність чіткої термінології щодо надання психологічної послуги, ускладнює розмежування видів психологічних послуг, а також не враховує інтереси її ймовірних отримувачів, оскільки не визначено правового статусу осіб, що можуть надавати подібні послуги.

В Україні ще у 1990 році було ухвалено Етичний кодекс психолога. Норми, закріплені в цьому документі, умовно можна розглядати як етичні норми. В абзаці 2 закріплено, що «цей Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими, цілющими» [2]. Як ми бачимо з цього положення Кодексу, він регулює саме морально-етичні відносини між психологом і клієнтом.

Виходячи із загальних положень про послуги, можна стверджувати, що основні ознаки послуг притаманні і психологічним послугам. По-перше, цей вид послуг нематеріальний; по-друге, він споживається в процесі її надання; по-третє, послуга невіддільна від джерела її надання, у цьому разі від фізичної особи, яка має право надавати цей вид послуг; по-четверте, на результат (ефект) послуг не виникає права власності з огляду на те, що такий результат (ефект) не можна зберегти.

Перелічені вище ознаки характеризують психологічні послуги. Так, психологічна послуга, як більшість послуг, не втілена в будь-яку форму, її особливість саме в тому, що нею неможливо володіти як річчю. Її природа інша, незважаючи на відсутність матеріальної (уречевленої) форми, психологічна послуга все ж є об›єктом права. На це вказує насамперед те, що між психологом

(послугонадавачем) і клієнтом (послугоотримувачем) виникають кореспондуючі права та обов›язки при укладенні договору про надання психологічних послуг.

Психологічна послуга як кожна з інших послуг споживається в процесі її надання. Особливість взаємовідносин між психологом і клієнтом у тому, що саме в рамках їхнього спілкування клієнт отримує той результат (ефект), заради якого він і вступає в подібні правовідносини. Ця ознака логічно випливає із суті першої ознаки (відсутність уречевленого результату).

Неможливість зберегти результат (ефект) психологічної послуги і як наслідок на нього не виникає права власності як на матеріальний об›єкт, також випливає з нематеріальності результату (ефекту) діяльності психолога (послугонадавача).

Психологічним послугам притаманна ознака, яка вказує на статус суб›єкта, що має право надавати цей вид послуг. Так, частина 3 статті 1 Закону України «Про систему охорони психічного здоров›я в Україні» встановлює, що надавач послуг у сфері психічного здоров›я - фахівець у сфері психічного здоров›я, зареєстрований у встановленому порядку як фізична особа-підприємець або юридична особа незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, з якою перебувають у трудових або договірних відносинах фахівці у сфері психічного здоров›я. До надавачів послуг також належать фахівці у сфері психічного здоров›я, які проходять військову (спеціальну) службу на посадах у структурних підрозділах психологічної служби складових сектору безпеки та оборони України (ЗУ). Крім того, абзацем 9 статті 1 цього Закону встановлюється, що фахівцями у сфері психічного здоров'я є фізичні особи, які надають допомогу у сфері психічного здоров'я, мають відповідну освіту, володіють необхідними для цього професійними знаннями та навичками, а також відповідають встановленим законодавством вимогам щодо атестації та/або сертифікації [1]. Перелік професій фахівців у сфері психічного здоров'я затверджується Кабінетом Міністрів України. Тобто особа, яка надає психологічну послугу, зобов›язана мати право на надання цього виду послуг. Психологи і психотерапевти зобов›язані пройти сертифікацію: психологів - через Національну комісію, а психотерапевтів - через саморегулівні організації з міжнародним визнанням. Це гарантує пацієнтам доступ до кваліфікованих фахівців.

Однією з найважливіших ознак психологічних послуг є ознака конфіденційності. Ця ознака вказує на довірчі стосунки між психологом (послугонадавачем) і клієнтом (послугоотримувачем). Сама природа подібних відносин свідчить про необхідність дотримування правил збереження інформації, отриманої від клієнта психологом. Більш того, положення про конфіденційність і порядок збереження відомостей про дані клієнта, а також про вид психологічної проблеми клієнта і способи її вирішення, мають бути визначені окремим положенням у договорі про надання психологічної послуги. Стаття 5 Закону України «Про систему охорони психічного здоров›я в Україні» встановлює, що надавачі послуг у сфері психічного здоров'я зобов'язані забезпечувати збереження та нерозголошення інформації, отриманої у зв'язку з наданням допомоги у сфері психічного здоров'я, крім випадків, визначених законом, та не використовувати таку інформацію на свою користь чи на користь третіх осіб. Крім того, законодавець допускає, що фахівці у сфері психічного здоров'я можуть використовувати інформацію про отримувачів послуг у сфері психічного

здоров'я у своїй професійній та науковій діяльності, у публікаціях і публічних виступах, за умови що така інформація не дає змоги ідентифікувати особу та за наявності письмової згоди відповідної особи або її законного представника. Стаття 4.1. Етичного кодексу психолога також встановлює, що психолог зобов'язаний дотримуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин [2].

У юридичній літературі виокремлюють таку ознаку, як негарантованість результату (ефекту) послуги. На нашу думку, при вступі сторін у правові відносини шляхом укладення договору про надання послуг, зокрема й психологічних, результат має бути гарантований. Інакше сторона - надавач послуги (психолог) не виконує взятих на себе обов›язків щодо надання належного результату. У статті 3.4. Етичного кодексу психолога встановлюється, що психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування та лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Це вказує на те, що виконання перелічених вище дій психолога призводить до належного результату. Невиконання зазначених дій психолога свідчить про неналежне виконання прийнятих ним на себе договірних зобов'язань. Це відображено в статті 4 Закону України «Про систему охорони психічного здоров›я в Україні»: особи, яким надається допомога у сфері психічного здоров'я, їхні законні представники мають право: отримувати своєчасні, відповідні та якісні послуги та допомогу у сфері психічного здоров'я, які відповідають їхнім потребам і мають доведену ефективність [1]. Психолог як фахівець, професійна діяльність якого підтверджується здобутою освітою, зобов›язаний надати належну психологічну послугу клієнту, керуючись своїми спеціальними знаннями та уміннями, які приводять до досягнення необхідного результату. Тому, на нашу думку, негарантованість результату (ефекту) не може бути застосовна до такого об›єкта цивільного права як послуга, зокрема психологічної послуги. Негарантованість результату (ефекту) вказує на неналежну якість наданої послуги. Вважаємо, що якість психологічних послуг слід розглядати через призму дій, за які психолог несе відповідальність. Так, розділ 1 Етичного кодексу психолога вказує на подібні дії, які призводять до відповідальності, а саме: психолог несе особисту відповідальність за свою роботу; психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини; на психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій та інші.

Отже, якщо психолог, як надавач послуг, не вчиняє дій, що призводять до відповідальності, то його обов›язки з надання психологічних послуг виконані якісно та добросовісно.

Досить важливим у визначенні якості психологічних послуг є безпека його професійної діяльності. Безпека надання послуги означає, що виконавець вживає всіх відомих науці заходів для запобігання негативним наслідкам її надання.

Важливо, щоб сам фахівець у сфері психології розумів специфіку своїх послуг, а також забезпечував їхню безпеку для клієнта. Проблема фізичної особи, яка звертається до психолога, завжди індивідуальна, унікальна. До кожної конкретної особи необхідно застосовувати такі методи, щоб вони задовольняли інтереси індивідуума. Інакше йому може бути завдано шкоди як фізичного, так і морального (етичного) характеру. Таким чином, важливо дотримуватися правил і норм, які визначаються соціально-правовими та професійно-етичними нормами роботи практичних психологів. Це і визначає якість наданої психологічної послуги.

Закон України «Про систему охорони психічного здоров›я в Україні» визначає «психосоціальна допомога це діяльність, спрямована на задоволення психологічних і соціальних потреб людей з метою покращення якості їхнього життя шляхом надання доступу до інформації про психічне здоров'я, розвитку навичок подолання стресу, психологічної стійкості і психологічного відновлення, підтримки, орієнтованої на зменшення почуття соціальної ізоляції, розвитку здатності до самовизначення і самозарадності» (ст. 23 ЗУ). З цього визначення випливає, на що саме спрямована діяльність фахівців у галузі психології та якого результату (ефекту) такої діяльності має бути досягнуто.

Висновки і пропозиції. На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що психологічна послуга посідає особливе місце в системі видів послуг. Психологічній послузі притаманні ознаки, які характеризують послуги загалом, а також специфічні ознаки, які індивідуалізують саме психологічні послуги. Також особливі критерії якості психологічних послуг виокремлюють цей вид послуг. Насамперед особливості якості психологічних послуг містяться в Законі України «Про систему охорони психічного здоров›я в Україні», а також в Етичному кодексі психолога.

Список використаної літератури

1. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text
2. Етичний кодекс психолога. URL: https://nsj.gov.ua/files/1448287570Етичний%20кодекс%20психолога.docx.pdf

References

1. Pro systemu okhorony psykhichnoho zdorovia v Ukraini: Zakon Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text [in Ukrainian].
2. Etychnuy kodeks psykholoha. URL: https://nsj.gov.ua/files/1448287570Etychnyi%20kodeks%20psykholoha.docx.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 19.08.2025 р.

S. M. Kleimenova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: snkleimenova@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-9136-3445

ON THE PECULIARITIES OF PSYCHOLOGICAL SERVICES

Summary

This article is devoted to some specific features of psychological services. When characterizing this type of service, there are difficulties in defining the very concept of psychological services. This is due to the fact that today there is no legal concept of psychological services. The need to define psychological services is justified by the fact that in recent years citizens have been increasingly turning to the services of psychologists. To do so, it is necessary to clearly understand the specifics of this type of service. The article determines that psychological services are characterized by common features that are characteristic of all types of services. The special characteristics of psychological services are identified. The problem of quality of psychological services is considered. The peculiarities of providing psychological services are directly related to the nature of such services. Psychological counseling, in essence, is a conversation between a psychologist and a client, in which the client addresses the psychologist with a problem, and the psychologist offers various options for solving this problem. It should be noted that psychology, like any other profession, like any science, has its own quality standards for the provision of psychological assistance. At the same time, it should be noted that, given the huge number of different methods, no uniform professional standards have been developed not only at the regulatory but also at the professional level. In addition, due to a number of objective and subjective factors, the client is practically deprived of the opportunity to independently assess the quality of the services provided to him. Based on the foregoing, a positive emotional mood after psychological counseling is perceived as high quality of the service provided, and a negative mood is often perceived as low quality. At the same time, it should be understood that, as we have already defined earlier, the goal of a psychologist is not to temporarily create a good mood, but to eliminate unfavorable patterns of client behavior, which may not always be associated with a favorable emotional background.

Keywords: service, psychological service, signs, quality, psychologist, client.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340306
УДК: 347.4

В. В. Криворучко, аспірант
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: vladimiroff1313@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0004-5243-1248

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ РЕКЛАМИ (ПЕРІОД ІЗ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ДО XIX СТОЛІТТЯ)

У цій статті розглянуто питання становлення реклами як суспільного явища з часів Стародавнього світу до початку 19 століття. На нашу думку, саме в даний історичний відрізок часу і сформувалося уявлення про рекламу як певної соціальної необхідності просування товару, роботи, послуги. Це було зумовлено насамперед економічним розвитком суспільства. Люди почали пропонувати вироблений товар, надавати послуги. Це вимагало, щоб населення якимось чином дізналося про такі об'єкти товарообігу. Реклама стає особливим «провідником» між виробником та потенційним споживачем. Саме з періоду, що розглядається, виникає чітке уявлення про те, що реклама дозволить привернути увагу велику кількість людей до товару (роботі, послузі). Також описується і еволюція реклами від Стародавнього світу до початку 19 століття. У статті вказується на появу перших форм реклами у Стародавньому світі, ескалація технологій у середньовічній Європі, та розширення доступності через масовий друк у середині 19 століття. Можна виділити етапи розвитку реклами як інструменту впливу на споживача: використання знаків та епіграфів на каменях та папірусах, щоб привернути увагу до своїх послуг та продукції; розвиток торгівлі та становленням ринкових відносин у середньовічній Європі з'явилися перші торгові марки та гасла, що показують, що саме пропонує той чи інший продавець; розвиток масового друку та виникнення перших газет у середині 19 століття реклама стала доступнішою. Незважаючи на сучасний розвиток технологій, суть реклами була закладена ще в такі давні часи, вона завжди полягала у створенні таких ідей, які сприятимуть задоволенню життєвих потреб споживачів. У центрі реклами завжди стояли люди, і незважаючи на мінливість часу, її основним завданням залишається створення контенту, який відповідає нашим потребам. Головне, що потрібно розуміти, що виникнення реклами обумовлено, перш за все, економічними потребами суспільства.

Ключові слова: реклама, протореклама, глашатайські послуги, клейма, друкована реклама.

Постановка проблеми. Для правильного розуміння правової природи реклами як об›єкта цивільного права, слід визначити етапи становлення цього суспільного явища. Слушне встановлення історичного розвитку реклама дозволить чітко пізнавати закономірності становлення даного об'єкта цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з дослідженням проблеми історичного становлення реклами як об'єкта права були розглянуті Є. А. Іванчо, Д. А. Ківелюк, Н. С. Подоляк, М. М. Філон та інші.

© В. В. Криворучко, 2025

Метою статті є визначення етапів розвитку реклами з моменту появи в суспільстві (Стародавній світ) до виникнення друкованої реклами (середина 19 ст.).

Виклад основного матеріалу. Для правильного розуміння того або іншого соціального явища необхідно знати його історичне становлення. Це дозволить належним чином визначати його значення на сучасному етапі й спрогнозувати його подальший розвиток. Реклама, як одне з таких соціальних явищ, має свою історію, яка в якійсь мірі визначила її місце в сучасному світі. Відомо, що слово «реклама» походить від латинського reclamo (reclamare) - відновляти лемент, знову кричати, кликати, голосно заперечувати. В науковій літературі можна знайти таку думку про рекламу в стародавні часи: «… історія розвитку рекламної діяльності нараховує близько тисячоліття її використання почалося ще нашими дуже давніми предками. Римляни, наприклад, розписували стіни будівель, щоб закликати людей прийти на гладіаторські бої. Фінікійці ж, аби розхвалити свій товар, розмальовували та розписували скелі за маршрутами, де часто ходили люди. А на території країн Середземномор'я археологами були знайдені різні вивіски, що сповіщали людей про події. У Давній Греції та Римі рекламні оголошення гравірували на міді або кістках, писали на дерев'яних дошках або голосно виголошували в місцях, де скупчуються люди» [2, с. 13]. Так, давньоримський мислитель Луцій Анней Сенека (близ. 4 р. до н.е. - 65 р. н.е.) в LIV листі Луцілію в такий спосіб обрисовує характерну для того часу картину міського життя: «Зараз навколо мене з усіх боків багатоголосий лемент: адже я живу над самою лазнею. От і уяви собі все різноманіття звуків, через які можна зненавидіти власні вуха... До того ж є ще пиріжники й ковбасники, і торговці всякими стравами, кожний на свій лад, що викрикують товар». Можна із упевненістю стверджувати, що вже в прадавньому світі існувала реклама, так звана протореклама. Це пояснюється тим, що стрімкий розвиток виробничих і соціальних відносин вже в прадавніх цивілізаціях вимагало повідомлення інформації до необмеженого кола осіб. У спеціальній літературі вказується, що в той історичний період часу «рекламодавцем» був глашатай. У міру посилення потреби в розширенні словесного (вербального) впливу на споживачів ця інформаційна функція породжує інститут глашатаїв. Глашатай - спеціально найнятий торговцем людей, у завдання якого входило зазивання покупців і розхвалювання товару наймача. Важливою перевагою користування глашатайськими послугами з›явилася можливість далекості джерела усної протореклами від місця продажу. Це дозволяло доносити інформацію про продаваний товар не тільки в місці його проведення, але й за межами цієї території. Глашатаї спочатку з›явилися у прадавніх єгиптян, а від них послідовно переймали прадавніми євреями, греками й римлянами. Ця професія була настільки поширена й мала такий високий суспільний статус, що глашатайськими функціями наділяється навіть давньоримський бог торгівлі Меркурій. Однак, у джерелах не можна доглянути минулого чи в глашатаїв права й обов›язки. Немає відомостей про залучення даної категорії осіб до відповідальності за невірогідність інформації про товар. Відомо, що глашатаї підрозділялися на групи. Одна група – це ті глашатаї, які перебували на державній службі, а друга група – це ті глашатаї, які, якщо говорити сучасною мовою, займалися даним видом діяльності як підприємці.

Також у прадавньому світі як протореклaму можна розглядати й судження споживачів про товар, яке вони висловлювали в приватних бесідах. У такий спосіб формувалася суспільна думка про продавця. Як встановлює Н. С. Подоляк «…протореклaмна стадія, що реалізується в подібному самопред'явленні одних особистостей іншим, характеризується синкретизмом цілей і засобів, прийомів, покликаних привернути увагу «іншого», відсутністю осмислених цільових орієнтирів, діями традиційними і немов самими собою зрозумілими» [1, с. 12].

Одним зі способів «прорекламувати» свій товар було відвідування ярмарків. Відомо, що основними місцями ярмаркової торгівлі ставали, як правило, найбільш шановані святилища. До таких місць можна віднести: храм Латинського Юпітера на Альбанській горі, храм Діани на Авентіне в Римі, святилищі Вольтумни в Етрурії та ін.

Важливим етапом у становленні реклами як способу ототожнення продавця з тим або іншим товаром було виникнення клейм.

Відносно, так званої, письмової реклами в Прадавньому світі, можна сказати, що вона мала місце, але повсюдним попитом не користувалася в чинність неграмотності більшої частини населення, а також дорожнечі й дефіцитності їх носіїв (папірусу й пергаменту).

Таким чином, можна резюмувати, що в Прадавньому світі реклама класифікувалася на: клейма (прототип торговельних марок); діяльність глашатаїв; умовні написи на вулицях. Безумовно, поява подібних способів донести відомості про товар, про послуги, про роботи, було обумовлено, насамперед економічним розвитком суспільства.

Подальше становлення реклами було пов'язане з появою друкарства. Однак, не можна не вказати, що до позначеного періоду, реклама мала свій розвиток. Мова йде середньовіччя. Можна визначити, що способи повідомлення відомостей про товар, також як у Прадавньому світі, були пов›язані з роботою глашатаїв. Цікавим є документ, у якому визначається, так сказати, сфера підприємницької діяльності глашатаїв. У Цехових статусах, що ставляться до XII-XIII ст., розділ V «Регістру ремесел і торгівлі Парижа» був присвячений глашатаям: «Кожний паризький глашатай..., починаючи з першого дня, як тільки він буде записаний і до того, як буде виписаний, повинен 1 деньє братерству купців, крім неділі, коли він нічого не повинен... Кожний паризький глашатай може йти в будь-яку таверну, у яку захоче, і викрикувати вино... Глашатай має щодня від своєї таверни не менше 4 деньє, а більше він не може брати під клятвою. Глашатай повинен викрикувати 2 рази в день, крім великого поста, неділь, п'ятниць, восьми днів різдва й святвечорів, коли глашатаї викрикують один раз». Одним з видів реклами того часу, це було демонстрацію товару на ярмарках, які в розглянутий період часу були повсюдно. Найбільш великими й відомими ярмарками середньовіччя були: у Франції - Сен-Денійська (під Парижем з VII ст.), Шампанська (з XI в.); в Англії ст.- Сент-Джайлська (з XI ст. Стаурбриджська (біля Кембриджу); у Німеччині - Лейпцігська (з 1165 р..), у Франкфурте-на-Майне (з 1240 р.), у Любеке; в Італії - Міланська, у Феррарі й Венеції; в Угорщині - у Дебрецене; у Польщі - Познанська й Краківська.

З вищеописаного випливає, що в середньовіччя був продовжений розвиток реклами тими способами, які були закладені в Прадавньому світі. Однак ріст

економічних змін у середньовічному суспільстві, пов›язаний з розвитком ремесел і, як слідство поява цехових співтовариств, приводить до необхідності яким-небудь образом конкурувати один з одним, що й породжує до виникнення різного виду реклами. Цікаво, що в європейських країнах виникає державне регулювання «рекламної діяльності». Так, в Англії спроби регулювання реклами: 1266 рік - усі пекарі повинні ставити на хліб своє клеймо; 1360 р. уведене обов›язкове маркірування пляшок; 1368 р. - викрикувати міг тільки ліцензований глашатай, перший раз пійманий на несанкціонований рекламі платив штраф, другий – конфіскувалось усе майно й сідав у в›язницю. Більш того, в Англії у відповідному статусі було прописано, що якщо хто потребує продажу чого-небудь, він повинен сповістити про це через глашатая, який затверджений графським намісником... Ніхто не має права рекламувати що-небудь своїм лементом. Якщо хто-небудь так зробить, намісник має право залучити його до суду й штрафу. У другий раз у нього може бути відібране все майно. Із цього випливає, що такі адміністративні дії сприяють розвитку реклами. У Німеччині рекламоване вино повинне строго відповідати реальному товару.

При цьому можна відзначити, що кардинального «ривка» у розвитку реклами в розглянутий період не відзначалося. Істотні нововведення в удосконалюванні реклами з›явилися після винаходу книгодрукування. Реклама стала тою частиною людської діяльності, якої винахід І. Гуттенберга торкнулося прямо. Друкарство з›явилося найважливішою передумовою формування нового виду підприємницьких контактів - друкованої реклами. Так, одним з перших друкованих оголошень випущене страсбурзьким типографом Еггештейном у 1466 р. У 1472 р. англійський друкар Вільям Кекстон з метою стимулювання збуту надрукованих їм же молитовників розробив друковане рекламне оголошення, яке згодом було наклеєно їм на дверях церкви, на будинку готелю, на вході до університету.

Як вказується в джерелах, що в перші десятиліття після виникнення друкованої справи, популярним ставати «друкований летучий листок», який є прообразом комерційної й політичної реклами. Найчастіше це був відрізок паперу розміром 15 на 23 сантиметрів або близько того, з виділеним великим шрифтом початком першого рядка, що заміняли заголовок. Подібно тому, як це практикувалося в рукописних летучих листках, текст найчастіше окантовувала гравірована рамка. Іноді в друкований набір включалася графічна ілюстрація.

У якості друкованої реклами спочатку були типографські повідомлення про те, які були книжкові новинки за тією чи іншою адресою, а також набори оперативних і коротких звісток у летучих листках. Далі починають виникати так звані видавництва, які, у тому числі, пропонують і рекламну інформацію. Історично підтверджується поява наступних видавництв: друкована щотижнева газета Strasburger Relation («Страсбурзький зв›язок») була видана у Страсбурзі в 1609 р. німецькою мовою; в 1615 р. у Відні стали видаватися «Щотижневі ординарні й екстраординарні звістки й усе, що до них ставиться»; в 1616 р. у Франкфурте-на-Майне ґрунтується газета Frankfurter Journal («Франкфуртский журнал»); першою газетою, виданої в Англії, стала The Weekly News («Щотижневі новини») - 1622 р., у Голландії - Amsterdamcher Courant («Амстердамські куранти») - 1623 р., у Франції - Gazett de France - 1631 р.

Відомо, що видавцем Gazett de France став паризький лікар Теофраст Ренодо (1585-1643 рр.). Крім того, Т. Ренодо ще в 1629 році заснував, так зване «Адресне бюро» рекламного агентства, що стало прообразом сучасного, а також їм був виданий перший рекламний журнал. Можна привести приклад на даному виданні, яким образом була сформульована реклама в той період часу: «нинішня посуха благотворно вплинула на якість мінеральних вод. Тут найбільш відомі мінеральні води Форжа. Тридцять років тому митецький лікар Мартін увів їх у вживання, а потім публіка полюбила їх. Недавно королівський лейб-медик Бувар, пізнання, досвід і правдивість якого гарантують справедливість його висновків, досить високо відгукнувся про ці води й радив Його величності пити в якості профілактики. Увесь двір пішов прикладу короля». Безумовно, не можна стверджувати, що подібна реклама схожа на сучасну рекламу. Однак, «паростки» були закладені саме в розглянутий період часу. Звичайно, у порівнянні з оповіщенням населення про ті або інші події, товари в середні часи й у період відродження, не таке динамічне, як у нинішній час. При цьому не можна забувати, що й ритм життя був більш розміряним.

Не можна не відзначити, що на початку XVII століття з'являються друковані видання, які спеціалізуються саме на рекламі. Так, у 1630-х рр. Т. Ренодо починає випуск першого рекламного журналу Petites Affiches («Маленькі афіші»). Рекламні видання виникають й в інших країнах. Серед них - англійське Public Advertizer («Суспільний рекламіст») - з 1657 р., Posttalgiche Frag und Anzeigennachrichten (Австрія) - з 1728 р., General Advertizer («Загальний рекламіст») в Англії - з 1745 р., Daily Advertizer («Щоденний рекламіст») у США - з 1785 р. і ін.

В XIX столітті прикладом про створення рекламних видань є декрет Наполеона про періодичну пресу (1801 р.). У даному документі чітко розмежовуються рекламні видання від усіх інших із твердою забороною публікацій у них статей літературного й політичного характеру.

Поява в XIX столітті ілюстрованих видань також сприяло розвитку рекламної справи. Зокрема, одними з перших минулого століття англійські Penny Magazine («Пенні-Журнал») - 1832 р. і Illustrated London News («Ілюстровані лондонські новини») - 1842 р. У Франції журнал Illustration виходив в 1843 р. У тому ж році виникло аналогічне видання й у Німеччині - Illustratrierte Zeitung («Ілюстровані новини»). Коли в 1839 році з›явилася світлина, то рекламу стали ілюструвати ще й світлини, що надавало їй (рекламі) свого роду точність.

У даний період реклама стає тим соціальним явищем, яке сприяє конкуренції й виникненню маркетингу. Все це приводить до появи спеціалізованих фірм, діяльність яких спрямована на створення реклами. Так, одним з перших рекламних агентств, вважається філадельфійське рекламне агентство "Айер і син", засноване в 1890 р.

Слід зазначити, що рекламу в різних виданнях не можна розглядати як об›єкт права. Неможливо охарактеризувати із правової точки зору ні саму рекламу, ні її суб›єктів, що розробляють, що й надають. У розглянуті тимчасові відрізки реклама найбільше нагадувала примітивне інформування населення про той або інший товар. Ознак, властивих будь-якому об'єкту права така інформація (реклама) не мала. Також не можна доглянути якої-небудь конкуренції між самими суб'єктами, які займалися подібною діяльністю. Але зародження на ринку са-

мостійних рекламних агентств спричиняє необхідність правового регулювання подібної комерційної діяльності. Згодом виникне необхідність визначати правовий режим реклами як об›єкта права й правовий статус суб›єктів, що як замовляють рекламу, так і її суб›єктів, що виготовляють, що й поширюють. Саме динамічний розвиток промисловості, ринків збуту різного роду товарів і послуг, ставить завдання відрегулювати відносини щодо надання рекламної продукції й вивести ці відносини в правову площину. Властиво, починаючи із Прадавнього миру й до XIX століття формуються «зачатки» розуміння реклами й рекламної діяльності. Необхідність рекламування товару, послуг, робіт у сучасному світі не викликає ніяких сумнівів. Все, що було напрацьовано за досить тривалий історичний період, відбилося на розумінні реклами як особливого виду послуг і специфічного її надання.

Висновки і пропозиції. На підставі викладеного матеріалу можна зробити висновки про те, що перші кроки у становленні реклами були зроблені ще в Стародавні часи (Стародавній Рим, Стародавня Греція). З появою друкованої реклами в середині 19 століття збільшилась можливість донесення інформації до споживачів. Головний висновок полягає в тому, що реклама з'явилась в той час, коли виникла економічна потреба доводити до загального відома інформацію про товар (роботи, послуги).

Список використаної літератури

1. Подоляк Н. С. Історія реклами : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2015. 193 с.
2. Філон М. М., Іванчо Є. А. Розвиток реклами від виникнення до сьогодення. URL: http://www.ej.kherson.ua › economic_22 › 4.pdf

References

1. Podoliak N. S. (2015). Istoriia reklamy : konspekt lektsii. Sumy : Sumskyi derzhavnyi universytet. 193 s. [in Ukrainian].
2. Filon M. M., Ivancho Ye. A. Rozvytok reklamy vid vynyknennia do sohodnnia. URL: http://www.ej.kherson.ua › economic_22 › 4.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 19.08.2025 р.

V. V. Kryvoruchko, Postgraduate Student
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: vladimiroff1313@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0004-5243-1248

TO THE QUESTION OF THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF ADVERTISING (THE PERIOD FROM THE ANCIENT WORLD TO THE 19TH CENTURY)

Summary

This article examines the issue of the formation of advertising as a social phenomenon from the times of the Ancient World to the beginning of the 19th century. In our opinion, it was during this historical period that the idea of advertising as a certain social necessity for promoting goods, work, and services was formed. This was primarily due to the economic development of society. People began to offer manufactured goods and provide services. This required the population to somehow learn about such objects of commodity circulation. Advertising becomes a special "conductor" between the manufacturer and the potential consumer. It is from the period under consideration that a clear idea arises that advertising will allow a large number of people to draw attention to a product (work, service). The evolution of advertising from the Ancient World to the beginning of the 19th century is also described. The article indicates the emergence of the first forms of advertising in the Ancient World, the escalation of technologies in medieval Europe, and the expansion of accessibility through mass printing in the mid-19th century. It is possible to distinguish stages of development of advertising as a tool of influence on the consumer: use of signs and epigraphs on stones and papyri to draw attention to their services and products; development of trade and formation of market relations in medieval Europe the first trademarks and slogans appeared, showing what exactly this or that seller offers; development of mass printing and emergence of the first newspapers in the middle of the 19th century advertising became more accessible. Despite the modern development of technologies, the essence of advertising was laid in such ancient times; it has always consisted in creation of such ideas that will contribute to satisfaction of vital needs of consumers. People have always been at the center of advertising, and despite the changeability of time, its main task remains creation of content that meets our needs. The main thing that needs to be understood is that emergence of advertising is caused, first of all, by economic needs of society.

Keywords: advertising, proto-advertising, heraldic services, brand, printed advertising.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340307
УДК 347.7

Н. Г. Печерова, канд. юрид. наук, докторантка
Національна академія наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01001, Україна
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Дана робота авторки статті присвячена пошуку, виділенню, аналізу проблемних аспектів цивільно-правового захисту прав та інтересів суб'єктів суміжних прав за законодавством України із пропозицією щодо внесення змін до діючих редакцій статей профільного законодавства України із поставленого питання та заміни деяких з них на нові редакції статей. Головними проблемними аспектами є знеособлення особи творця (автора) в діючому профільному законодавстві України, особливо в аспекті створення службових об'єктів суміжних прав, а також необхідність уточнення осіб, що можуть звертатися за цивільно-правовим захистом у зв'язку з укладанням договорів у сфері розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав. Конституція України надає високі гарантії із захисту права інтелектуальної власності, а тому вирішення питання із знеособленим творцем (автором) є вкрай важливим та актуальним, оскільки має гармонізувати діючі норми профільного законодавства з Конституцією України. Шляхом вирішення, що пропонує авторка роботи є пропозиція із зміни кута погляду на перелік об'єктів авторського права та початку віднесення до даного переліку об'єктів суміжних прав, оскільки тільки таким чином з'явиться творець (автор) і його права можна буде захистити, в тому числі і в цивільно-правовий спосіб. Авторка статті переконана в тому, що виплата заробітної плати, яка в собі поглинає авторську винагороду або навіть і того, і іншого аж ніяк не може виправдовувати знеособлення творця (автора), оскільки має бути і виплата заробітної плати, і виплата авторської винагороди, і визнання за творцем (автором) особистих немайнових прав, і визнання майнових прав. Тільки в такому разі, права творця (автора), а особливо службового об'єкту суміжних прав будуть дотримані. Другим проблемним аспектом, що підіймає авторка статті у своїй роботі є питання пов'язане з необхідністю надання можливості із цивільно-правового захисту для осіб, що уклали договори із суб'єктами суміжних прав на використання їхніх майнових прав. В чому проблематика? Проблематика полягає у тому, що на сьогодні йде мова лише про осіб, що мають виключну ліцензію, хоча є й інші види за законодавством України, ліцензіара та особу, що має право на отримання частки винагороди за використання об'єкту суміжних прав. Авторка переконана в тому, що в контексті вищезазначеного аж ніяк не можна обмежуватися лише одним видом ліцензії, мають бути дотримані права всіх осіб, що укладають договори із суб'єктами суміжних прав щодо використання їхнього майнового права. На рахунок же отримувача частки винагороди, ним, на думку авторки, може бути лише суб'єкт суміжних прав. Щодо положення діючого профільного законодавства щодо того, що ліцензіаром може бути інша уповноважена особа авторкою статті воно не поділяється. Так, дійсно, ліцензіар може, наприклад, видати довіреність

© Н. Г. Печерова, 2025

на укладання того чи іншого договору від свого імені, але хіба особа, яка виступає за довіреністю після її видачі стає ліцензіаром..? Навряд чи. Тому, авторкою пропонується відповідні зміни до діючого законодавства України і в цих аспектах також.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, суб'єкти суміжних прав, творець (автор), службовий об'єкт суміжних прав, ліцензіар, форми розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав.

Постановка проблеми. Згідно ч. 1 ст. 55 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон) «1. За захистом авторського права або суміжних прав, а також права особливого роду (sui generis) у встановленому порядку до суду та інших органів відповідно до їх компетенції мають право звертатися: 1) суб'єкти авторського права або суб'єкти суміжних прав для захисту свого авторського або суміжних прав; 2) особи, яким надано виключне право на використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав та/або які мають право на отримання частки винагороди за використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав, для захисту своїх прав та/або охоронюваних законом інтересів у межах договору із суб'єктом авторського права або суб'єктом суміжних прав від протиправних посягань будь-якої третьої особи на права такого ліцензіата або права отримувача частки зазначеної винагороди; 3) організації колективного управління відповідно до доручення правовласників-контрагентів з добровільного колективного управління відповідно до Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» з урахуванням сфери їх діяльності, зазначеної в реєстрі організацій колективного управління; 4) акредитовані організації колективного управління з урахуванням сфери їх акредитації, зазначеної в реєстрі організацій колективного управління; 5) особи, яким належить право особливого роду (sui generis)» [1].

У зв'язку із зазначеною вище нормою профільного Закону першим питанням, що постає є питання про те чи охоплює п. 1 ч. 1 ст. 55 творців, що створюють, службові об'єкти суміжних прав адже згідно ч. 2 ст. 14 Закону «2. Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем. Якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду. Якщо посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів відповідних видів, авторська винагорода за створення і використання таких творів, а також за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника відповідно до договору між працівником і роботодавцем» [1]. При цьому в аспекті поставленого питання згідно ч. 1 ст. 14 «1. Особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір» [1]. До зазначеного зауважимо, що творець службового об'єкту суміжних прав не відображений і в ч. 2 ст. 35 Закону, адже згідно даної норми «2. Суб'єктами суміжних прав є: 1) виконавець (первинний суб'єкт суміжних прав на виконання), спадкоємці виконавця та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на

виконання на підставі договору або закону; 2) виробник фонограми (первинний суб'єкт суміжних прав на фонограму), спадкоємці (правонаступники) виробника фонограми та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на фонограму на підставі договору або закону; 3) виробник відеограми (первинний суб'єкт суміжних прав на відеограму), спадкоємці (правонаступники) виробника відеограми та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на відеограму на підставі договору або закону; 4) організація мовлення (первинний суб'єкт суміжних прав на програму організацію мовлення), правонаступники організації мовлення та інші фізичні або юридичні особи, які набули майнові права на підставі договору або закону» [1]. На підставі вищевикладених норм, відповіддю на перше поставлене питання є відсутність особи творця (знеособлення такої особи), в тому числі і творця об'єкту суміжних прав серед переліку суб'єктів суміжних прав. Зауважимо при цьому, що під знеособленим творцем службового об'єкта суміжних прав є творець зі створення службового виконання, службової фонограми, службової відеограми, службової програми організації мовлення тобто, усіх об'єктів суміжних прав.

Другим питанням, що постає є співставлення та відповідність п. 2 ст. 55 профільного Закону сторонам договорів з розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав відповідно до форм розпоряджання, що передбачені чинним законодавством нашої держави на рахунок відображення їхніх інтересів. Так, суб'єктний склад нами був зазначений шляхом приведення ч. 2 ст. 35 Закону. Фактично, якщо проаналізувати суб'єктів суміжних прав, вони представлені через виконавця, виробника фонограми, виробника відеограми, організацію мовлення як первинних суб'єктів суміжних прав та спадкоємців (правонаступників) первинних суб'єктів суміжних прав та інших фізичних або юридичних осіб, які набули майнові права на об'єкти суміжних прав на підставі договору або закону. Що ж виходить, якщо ретельно проаналізувати п. 2 ст. 55 Закону, а саме «2) особи, яким надано виключне право на використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав та/або які мають право на отримання частки винагороди за використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав, для захисту своїх прав та/або охоронюваних законом інтересів у межах договору із суб'єктом авторського права або суб'єктом суміжних прав від протиправних посягань будь-якої третьої особи на права такого ліцензіата або права отримувача частки зазначеної винагороди» [1], що є вірогідність, що коло осіб, що можуть укладати договори у сфері розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав відображено не повністю, адже фактично у вищезазначеному положенні мова йде про осіб, які отримали виключне право на використання об'єкту суміжних прав за рахунок отримання виключної ліцензії; ліцензіата; осіб, які мають право на отримання частки винагороди за використання об'єкту суміжних прав. При цьому варто одразу зауважити, як тоді бути з одиничною ліцензією, невиключною ліцензією? Чому про них не йде мова в першій половині даного положення? Адже, дані форми передбачені зокрема згідно положень Цивільного кодексу України, а саме ч. 3 ст. 1108 «3. Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності може бути виключною, одиничною, невиключною, а також іншого виду, що не суперечить закону. Виключна ліцензія видається лише одному ліцензіату і

виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері. Одинична ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта у зазначеній сфері. Невиключна ліцензія не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері» [2].

З огляду на вищепоставлені нами питання вважаємо за доцільне присвятити увагу їхньому більш детальному аналізу далі нижче у нашій роботі. Зазначимо, що не зазначення як особи творця серед кола суб'єктів суміжних прав, так само як і не зазначення повного переліку осіб, що є сторонами у договорах з розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав є прямим шляхом до нехтування правами таких осіб, а відповідно до неможливості застосування способів цивільно-правового захисту, передбаченого чинним законодавством України по відношенню до них, а тому розгляд поставлених нами питань є вкрай важливим і актуальним.

При цьому варто зауважити, що зважаючи, що п. 5 ч. 1 ст. 55 Закону звучить як «5) особи, яким належить право особливого роду (sui generis)» [1], а назва статті 55 Закону наразі звучить як «Цивільно-правовий захист авторського права і суміжних прав» [1] вважається за доцільне у майбутньому викласти вищезазначену назву статті в оновленій редакції з доданням права особливого роду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дотичними до поставленої у статті теми займалися такі вчені як С. І. Шимон, А. С. Штефан, І. Є. Якубівський та ін. Проте, розгляд особливостей цивільно-правового захисту суб'єктів суміжних прав крізь призму знеособлення творця (автора), а також непредставлення сторін договорів у сфері розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав не здійснювався.

Метою даної статті є аналіз окремих аспектів цивільно-правового захисту прав та інтересів суб'єктів суміжних прав з огляду на наявні лакуни у зв'язку з відсутністю особи творця при створенні службових об'єктів суміжних прав, а також ймовірною відсутністю повного зазначення сторін договорів у сфері розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав серед осіб, що можуть звертатися за цивільно-правовим захистом.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 41 Конституції України «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом,

та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [3].

Згідно ст. 54 Конституції України «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом. Держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [3].

Зауважимо, що при розгляді нами постановки проблеми даної роботи нами вживається поняття творець. На наш погляд, дане поняття є більш широким, ніж поняття автор, а тому його застосування є цілком доцільним в контексті питань, що підіймаються автором у даній роботі та передає сутність правової природи осіб, що створюють об'єкти суміжних прав (нами вище демонструвався приклад створення службових об'єктів суміжних прав), але поки є знеособленими. До того ж згідно ч. 1 ст. 421 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс) «1. Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору» [2].

Зважаючи на вищезазначені положення Конституції України (ст. 41, 54), ч. 1 ст. 421 Кодексу, то положення ч. 2 ст. 35, ч. 1 ст. 55 профільного Закону є неузгодженими з ними, оскільки право фактичного творця службового об'єкту суміжних прав є не захищеним, що ілюструвалося нами на прикладі такої форми розпоряджання майновими правами як трудовий договір (контракт) в частині розподілу майнових прав на створений службовий об'єкт суміжних прав. При цьому закцентуємо увагу читача ще раз на тому, що згідно ч. 1 ст. 14 Закону «1. Особисті немайнові авторські права на службовий твір належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір» [1] тобто, все ж таки твір не створюється сам по собі або роботодавцем, а в нього є творець, автор. При цьому зауважимо, що такі особисті немайнові права про які йде мова в ч. 1 ст. 14 Закону є також не відображеними в аспекті розгляду ч. 1 ст. 35 профільного Закону, згідно якої «1. Суміжні права становлять: 1) суміжні права виконавця – особисті немайнові права виконавця і майнові права на виконання; 2) суміжні права виробника фонограми – право на ім'я (найменування) виробника фонограми і майнові права на фонограму; 3) суміжні права виробника відеограми – право на ім'я (найменування) виробника відеограми і майнові права на відеограму;

4) суміжні права організації мовлення – право на найменування організації мовлення і майнові на програму організацію мовлення» [1].

Зауважимо, що, на нашу думку, знеособлення особи творця має місце не лише у випадку трудового договору (контракту) в частині розподілу майнових прав на створений службовий об'єкт суміжних прав, а й в розрізі такої форми розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав як договір про створення за замовленням та використання об'єкту суміжних прав.

Так, згідно ст. 1112 Кодексу «1. За договором про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності одна сторона (творець – письменник, художник тощо) зобов'язується створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог другої сторони (замовника) та в установлений строк. 2. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності повинен визначати способи та умови використання цього об'єкта замовником. 3. Оригінал твору образотворчого мистецтва, створеного за замовленням, переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на такий твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором або законом. 4. Умови договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, що обмежують право творця цього об'єкта на створення інших об'єктів, є нікчемними» [2]. При цьому, згідно ст. 15 профільного Закону «1. Особисті немайнові авторські права на твір, створений за замовленням, належать автору. 2. Майнові права на твір, створений за замовленням, переходять до замовника з моменту створення твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором замовлення. Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент комп'ютерної програми), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом. 3. Якщо майнові права на твір переходять до замовника, автор має право на винагороду. 4. Замовник має право вносити зміни до твору, створеного за замовленням, супроводжувати його ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачено договором замовлення» [1].

Таким чином, якщо виходити із ч. 2 ст. 15 Закону у зв'язку із відсутністю моменту переходу майнових прав від особи, що створює, в тому числі і об'єкт суміжних прав за замовленням до замовника – права такої особи в розрізі ч. 1 ст. 55 профільного Закону є також не захищеними. Шляхом вирішення висвітленої проблеми в контексті авторського права є чітке прописування моменту переходу майнових прав від особи, що створює (автора) до замовника та відсутність автоматичного переходу майнових прав. Проте, чи зможуть вирішити запропоновані зміни до ст. 15 Закону ситуацію, коли створюється об'єкт суміжних прав, а нами вже раніше зазначалося коло суб'єктів згідно чинного законодавства України? Певно, що ні. Що ж тоді буде вирішенням поставленої проблеми? Відповідь є досить простою. Це введення особи творця до складу суб'єктів суміжних прав, віднесення об'єктів суміжних прав до об'єктів авторського права, запровадження захисту прав творця (автора) в частині авторських прав нормами, що регулюють відповідні відносини, в частині ж інших суб'єктів суміжних прав – збереження існуючої структури викладу статей

як в Кодексі, так і в Законі та відповідне їхнє застосування по відношенню до даних суб'єктів.

Перейдемо до більш детального розгляду другого поставленого нами питання у даній роботі. Для цього ще раз звернемося до п. 2 ч. 1 ст. 55 Закону «2) особи, яким надано виключне право на використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав та/або які мають право на отримання частки винагороди за використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав, для захисту своїх прав та/або охоронюваних законом інтересів у межах договору із суб'єктом авторського права або суб'єктом суміжних прав від протиправних посягань будь-якої третьої особи на права такого ліцензіата або права отримувача частки зазначеної винагороди» [1]. Якщо ретельно проаналізувати дане положення – воно фактично складається з трьох частин (далі наведемо пояснення чому ми так вважаємо). Тобто, за цивільно-правовим захистом авторських та суміжних прав можуть звертатися особи, які мають виключну ліцензію на використання, в контексті нашої роботи об'єкту суміжних прав, ліцензіати та особи, які мають право на отримання частки винагороди за використання об'єкта суміжних прав. Перші дві складові очевидно, що виділені у зв'язку з наявністю таких форм розпоряджання як ліцензія та ліцензійний договір згідно чинного законодавства України. Зауважимо, що до першої складової нами здійснювався розбір на початку роботи, де ми зверталися до видів ліцензій за чинним законодавством України. Тому, в цій частині роботи наша увага буде приділена аналізу саме третій виділеній нами частині даного положення (окремо автором буде зазначено свою позицію щодо доцільності виділення ліцензії як окремої форми розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав далі по тексту роботи). Очевидним є те, що під вищезазначеною категорією маються на увазі особи, які є сторонами у таких формах розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав, що передбачають надання майнового права на об'єкт суміжних прав в користування, а не передання (відчуження) такого майнового права, оскільки в результаті передання (відчуження) майнового права, в тому числі і на об'єкт суміжних прав в нас з'являється новий суб'єкт суміжних прав. Зауважимо, що авторкою роботи розглядається саме надання майнового права в користування, а не надання об'єкту суміжних прав в користування, оскільки об'єкти суміжних прав є об'єктами res incorporales, що відображено, зокрема у таких положеннях як ч. 2 ст. 418 Кодексу «2. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом» [2], ст. 419 Кодексу «1. Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. 2. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. 3. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності» [2].

Перейдемо до розгляду форм розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав згідно чинного законодавства України.

Згідно ч. 1 ст. 1107 Кодексу «1. Розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності здійснюється на підставі таких правочинів: 1) ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності; 2) ліцензійний

договір; 3) договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; 4) договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності; 5) інший правочин щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності» [2].

Згідно ч. 1 ст. 48 Закону наводиться наступний перелік форм розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, а саме: «1. Розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав може здійснюватися на підставі: 1) трудового договору (контракту) – в частині умов щодо розподілу майнових прав на службовий твір або службове виконання, службову фонограму, службову відеограму; 2) договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 3) договору про передання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав; 4) ліцензійного договору на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 5) публічної ліцензії на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; 6) іншого правочину щодо розпоряджання майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав. Умови правочинів щодо розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав стосовно передання (відчуження) або надання дозволу на використання (ліцензії) щодо майнового права на справедливу винагороду, передбаченого відповідно частиною третьою статті 12, частиною третьою статті 38, частиною третьою статті 39, частиною третьою статті 40 цього Закону, є нікчемними» [1].

Оскільки як нами зазначалося вище стосовно того, що в контексті п. 2 ч. 1 ст. 55 Закону очевидно, що мова йде стосовно форм розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав, що передбачає надання майнового права в користування звернемося до розгляду відповідних форм, а саме ліцензійного договору та публічної ліцензії. Чому ми не будемо окремо звертатися до ліцензії як також форми розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав? Це пов'язано з позицією авторки статті щодо того, що ліцензія є складовою ліцензійного договору і не розглядається автором як односторонній правочин. Чому? Згідно ч. 3 ст. 202 Кодексу «3. Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Односторонній правочин може створювати обов'язки для інших осіб лише у випадках, встановлених законом, або за домовленістю з цими особами» [2], то хіба видана ліцензіаром ліцензія створює для нього лише обов'язки, а для ліцензіата не створює? Напевно, що ні. Напевно, що ліцензіар має також і обов'язки. Ліцензія не є за своєю правовою природою одностороннім правочином, що може створювати обов'язки для інших осіб, лише у випадках встановлених законом, або за домовленістю з цими особами, оскільки це суперечить у свою чергу правовій природі цивільно-правових відносин, які є приватноправовими, а не публічно-правовими. Звичайно, що публічно-правовий елемент міститься у правовідносинах, що складаються у сфері права інтелектуальної власності, але навряд чи він має місце при укладанні договорів у сфері розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності? Чи не так.. ?

До того ж до вищезазначеного зауважимо, що згідно ч. 2 ст. 626 Кодексу «2. Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони» [2], ч. 1 ст. 627 «1. Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [2].

Перейдемо до розгляду положень щодо ліцензійного договору згідно чинного законодавства України. Так, згідно ч. 1 ст. 1109 Кодексу «1. За ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта, якщо інше не встановлено договором» [2].

Згідно ч. 1 ст. 50 Закону «1. За ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання об'єкта, якщо інше не встановлено договором. Ліцензіаром може бути суб'єкт майнових авторських або суміжних прав, а у випадках, передбачених договором або законом, - інша уповноважена особа. Ліцензіат не має права використовувати об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав способами, прямо не передбаченими ліцензійним договором» [1].

З огляду на вищезазначений зміст ч. 1 ст. 50 Закону не зовсім як для автора статті, так і можна допустити, що і для читача є зрозумілим хто може бути уповноваженою особою замість ліцензіара. Вочевидь, зазначення даного положення вплинуло і на зміст п. 2 ч. 1 ст. 55 Закону в тій частині, що нами зараз досліджується, а саме осіб, що мають право на отримання частки винагороди за використання об'єктів, в тому числі і суміжних прав. Але поставимо питання щодо того все ж таки хто має право на отримання частки винагороди за використання об'єктів, в тому числі суміжних прав? Право на отримання частки винагороди за використання об'єктів суміжних прав мають лише суб'єкти, які можуть бути первинними чи вторинними. А ні положення глави 75 Кодексу, а ні Розділу 4 профільного Закону не наводять положення, коли ліцензіаром може виступати інша уповноважена особа. А тому, на наш погляд, ч. 1 ст. 50 Закону має бути в перспективі викладена в оновленій редакції шляхом виключення зазначеного вище положення. Оскільки припущення не можуть бути відображені у положеннях статті або ж у зв'язку з вищезазначеним положенням необхідним є розроблення відповідної норми та її введення в обидва акти. Щодо самої конструкції п. 2 ч. 1 ст. 55 Закону вважаємо, що дане положення має бути відображене таким чином, щоб охоплювати право на цивільно-правовий захист усіх осіб, які отримали право на використання майнового права на об'єкт, в тому числі суміжних прав згідно укладених договорів із суб'єктами суміжних прав. Чому ми зазначаємо вище «згідно укладених договорів»? Ми зазначаємо так тому, що застосування інших цивілістично-правових конструкцій не є виключеним для врегулювання

відносин у даній сфері, що знайшло своє відображення і в перелічених формах розпоряджанням майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, приведеними нами вище.

Наостанок зазначимо щодо публічної ліцензії, що згідно ст. 455 Кодексу «1. Суб'єкт суміжних прав може надати дозвіл на використання відповідного об'єкта будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія). 2. Особа, яка використовує об'єкт суміжних прав на основі публічної ліцензії, зобов'язана дотримуватися визначених суб'єктом суміжних прав умов, на яких її було видано» [2]. Згідно ч. 1 ст. 51 Закону «1. Суб'єкт авторського права або суб'єкт суміжних прав може надати дозвіл на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав будь-якою особою на визначених ним умовах (публічна ліцензія). Публічна ліцензія видається шляхом оприлюднення її умов разом з наданням можливості дистанційного ознайомлення з відповідним об'єктом авторського права або об'єктом суміжних прав необмеженому колу осіб з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем» [1]. Тобто, як і в попередніх наведених вище нормах щодо ліцензійного договору зміст наведених статей не містить інформації стосовно права отримувача частки зазначеної винагороди. При цьому, згідно з ч. 5 ст. 51 Закону «5. Публічна ліцензія, в якій не передбачено сплату винагороди за використання об'єкта авторського права та/або об'єкта суміжних прав або передбачено, що така сплата може здійснюватися ліцензіатом добровільно, на власний розсуд, вважається безоплатною» [1]. Тобто, саме суб'єкти суміжних прав є тими особами, які мають право на отримання частки зазначеної винагороди (зауважимо, що, на наш погляд, звичайно більш доречно говорити не про отримання частки зазначеної винагороди, а про отримання визначеної винагороди згідно договору, наприклад).

Таким чином, отримувач частки винагороди за використання об'єктів суміжних прав, в контексті роботи – не визначений як сторона, а ні ліцензійного договору, а ні публічної ліцензії. Якщо ж розглядати отримувача винагороди за використання об'єктів суміжних прав в аспекті способів використання, наприклад, згідно ч. 1 ст. 41 Закону «1. Суб'єкт суміжних прав на програму організації мовлення має право на використання програми організації мовлення будь-яким способом (способами) та виключне право дозволяти або забороняти використання програми організації мовлення іншими особами. Способами використання програми організації мовлення є, зокрема: 1) публічне сповіщення; 2) ретрансляція; 3) фіксування; 4) відтворення запису програми організації мовлення; 5) розповсюдження примірників запису програми організації мовлення; 6) публічне демонстрування запису програми організації мовлення; 7) інтерактивне надання доступу. Цей перелік не є вичерпним» [1], то отримувачем винагороди за використання об'єктів суміжних прав є суб'єкт суміжних прав, ліцензіар.

Щодо переліку вимог з якими особи, визначені в ч. 1 ст. 55 Закону можуть звертатися до суду за захистом, в тому числі суміжного права – даний перелік передбачений ч. 2 ст. 55 Закону.

Висновки і пропозиції. У зв'язку з піднятими та розглянутими вище питаннями найактуальнішим, що постає при розгляді особливостей цивільно-правово-

го захисту прав та інтересів суб'єктів суміжних прав за законодавством України є питання про відсутність особи творця (автора) при створенні об'єктів, зокрема і службових, суміжних прав. Для подолання виниклої прогалини в діючому законодавстві України авторкою статті пропонується введення особи творця (автора) до переліку суб'єктів суміжних прав та віднесення об'єктів суміжних прав до об'єктів авторського права. Дана ідея звичайно, що є досить сміливою, зважаючи на існуючий поділ об'єктів в діючому законодавстві України, але саме віднесення об'єктів суміжних прав до об'єктів авторського права дозволить захистити права творця (автора) в аспекті авторського права та надасть можливість із застосування відповідних норм авторського права. До того ж, і саме головне, дане просте введення фактично лише до однієї норми як Кодексу, так і профільного Закону дозволить зберегти існуючу структуру викладу статей без необхідності хоч якої-небудь зміни. Для читача, в тому числі і іноземного, що може бути не до кінця обізнаний щодо об'єктів, які наразі вважаються об'єктами авторського права згідно діючого українського законодавства зауважимо, що такими об'єктами, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 433 Кодексу є «1. Об'єктами авторського права є твори, а саме: 1) літературні та художні твори, зокрема: романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом або без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових є результатом інтелектуальної діяльності» [2].

Також, авторкою статті пропонується до уваги читача нова редакція ч. 1 ст. 50 профільного Закону із виключенням другого абзацу «Ліцензіаром може бути суб'єкт майнових авторських або суміжних прав, а у випадках, передбачених договором або законом, - інша уповноважена особа» [1], а саме – 1. За ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання майнового права на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав визначеним способом (способами) протягом певного строку на певній території, а ліцензіат зобов'язується вносити плату за використання майнового права на об'єкт, якщо інше не встановлено договором. Ліцензіаром може бути лише суб'єкт авторських або суміжних прав. Ліцензіат не має права використовувати майнове право на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав способами, прямо не передбаченими ліцензійним договором.

І наостанок, авторкою роботи пропонується нова редакція п. 2 ч. 1 ст. 55 профільного Закону, а саме: «2) особи, які є сторонами договорів у сфері розпоряджання майновими правами на об'єкти авторського та/або суміжного права з суб'єктами авторського або суміжного права».

Список використаної літератури

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855.
2. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
3. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

References

1. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855 [in Ukrainian].
2. Civil Code of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].
3. Constitution of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла 09.09.2025 р.

N. H. Pecherova, Candidate of Juridical Sciences, Doctoral Student
National Academy of Sciences of Ukraine
V. M. Koretsky Institute of State and Law
4 Triochsviatytelska St, Kyiv, 01001, Ukraine
e-mail: mrs.pecherova@gmail.com

PECULIARITIES OF CIVIL LEGAL PROTECTION OF RIGHTS AND INTERESTS OF SUBJECTS OF RELATED RIGHTS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE: PROBLEMATIC ASPECTS

Summary

This work of the author of the article is devoted to the search, identification, analysis of problematic aspects of civil law protection of rights and interests of subjects of related rights under the legislation of Ukraine with a proposal to amend the current versions of articles of the relevant legislation of Ukraine on the issue and replace some of them with new versions of articles. The main problematic aspects are the depersonalization of the creator (author) in the current relevant legislation of Ukraine, especially in the aspect of creating official objects of related rights, as well as the need to clarify the persons who may apply for civil law protection in connection with the conclusion of contracts in the field of disposal of property rights to objects of related rights. The Constitution of Ukraine provides high guarantees for the protection of intellectual property rights, and therefore resolving the issue of the depersonalized creator (author) is extremely important and relevant, since it should harmonize the current norms of relevant legislation with the Constitution of Ukraine. The solution proposed by the author of the work is a proposal to change the angle of view on the list of objects of copyright and to begin to attribute objects of related rights to this list, since only in this way will the creator (author) appear and his rights can be protected, including in a civil law manner. The author of the article is convinced that the payment of wages, which absorbs the author's remuneration or even both, can in no way justify the depersonalization of the creator (author), since there must be both the payment of wages, and the payment of the author's remuneration, and the recognition of the creator's (author's) personal non-property rights, and the recognition of property rights. Only in this case, the rights of the creator (author), and especially the service object of related rights will be respected. The second problematic aspect that the author of the article raises in his work is the issue related to the need to provide civil law protection for persons who have concluded

agreements with subjects of related rights for the use of their property rights. What is the problem? The problem is that today we are talking only about persons who have an exclusive license, although there are other types under the legislation of Ukraine, a licensor and a person who has the right to receive a share of the remuneration for the use of the object of related rights. The author is convinced that in the context of the above, one cannot be limited to only one type of license, the rights of all persons who conclude agreements with subjects of related rights for the use of their property rights must be respected. As for the recipient of a share of the remuneration, in the author's opinion, only the subject of related rights can be him. Regarding the provision of the current profile legislation that another authorized person can be a licensor, the author of the article does not share it. Yes, indeed, a licensor can, for example, issue a power of attorney to conclude a particular contract on his own behalf, but does the person who acts under the power of attorney after its issuance become a licensor..? Unlikely. Therefore, the author proposes appropriate amendments to the current legislation of Ukraine in these aspects as well.

Keywords: intellectual property law, objects of copyright, objects of related rights, subjects of related rights, creator (author), service object of related rights, licensor, forms of disposal of property rights to objects of related rights.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340308
УДК 342.95:351.74

А. Л. Святошнюк, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: arina_leonidovna@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7728-3190

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ

Наукова стаття присвячена дослідженню питання класифікації електронних послуг. Визначено ознаки та поняття електронної послуги.

У науковій статті визначено підходи до класифікації електронних послуг. Проведено аналіз існуючих класифікаційних моделей, заснованих на критеріях функціонального призначення, галузевої приналежності, суб'єктного складу, способах взаємодії з користувачем та технологіях, що використовуються. Запропоновано класифікації, які враховують різні аспекти надання послуг в електронному форматі.

Виокремлено основні критерії класифікації та визначено види електронних послуг. Запропоновано класифікацію електронних послуг в залежності від таких критеріїв: в залежності від сфери діяльності електронних послуг, що надаються; за способом оплати; за критерієм участі у купівлі-продажу; в залежності від форми власності суб'єкта господарювання, що надає послугу; за кількістю складових процесів та складності надання; в залежності від терміну надання послуги; за мотивацією споживача; за статусом організації, що надає послугу.

Ключові слова: послуги, електронні послуги, Інтернет, види електронних послуг, інформаційні технології, діджиталізація, користувачі електронних послуг.

Постановка проблеми. Електронні послуги, як сучасний спосіб надання різних видів сервісів, забезпечують зручність та доступність для користувачів. Використання електронних послуг дозволяє заощаджувати час та ресурси, а також спрощує багато процесів. Вони охоплюють широкий спектр напрямків і відіграють важливу роль у повсякденному житті. Розуміння специфіки кожної сфери дозволяє адаптувати електронні послуги під потреби користувачів та підвищувати їхню якість. Розуміння потреб користувачів у різних сферах дозволяє розробляти ефективні стратегії для просування та розвитку електронних послуг.

Визнаючи об›єктивну складність кількісної оцінки ринкових обсягів електронних послуг, постає мета визначення класифікації електронних послуг. Класифікація допомагає відстежувати тенденції розвитку електронних послуг, виявляти нові можливості та оцінювати конкуренцію. Також, класифікація допомагає оптимізувати внутрішні процеси компаній, що надають електронні послуги, підвищуючи їхню ефективність. Зокрема, класифікація важлива для розробки законів та правил, що регулюють сферу електронних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання визначення особливостей видів електронних послуг досліджувалися у працях таких фахівців,

© А. Л. Святошнюк, 2025

як: В. Б. Авер'янов, К. К. Афанасьєв, Ю. П. Битяк, І. В. Дроздов, В. М. Гаращук, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Г. М. Писаренко, В. П. Тимощука та ін.

Мета статті – визначення критеріїв класифікації та виокремлення видів електронних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж виокремити критерії класифікації та види електронних послуг, необхідно визначитися із поняттям електронної послуги.

Статею 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначено, що «одним із об'єктів цивільних прав є послуги» [1, ст. 177].

Відповідно до ст. 901 ЦК України зазначено, що «за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається у процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором» [1, ст. 901].

Отже, у ЦК України послуга визначається як діяльність, що споживається в процесі вчинення певної дії або у процесі здійснення певної діяльності, яку одна сторона (виконавець) зобов›язується надати, а інша (замовник) – сплатити. Договір про надання послуг передбачає, що виконавець зобов›язується надати послугу за завданням замовника, а замовник, у свою чергу, зобов›язується сплатити цю послугу, якщо інше не передбачено договором. Тобто, послуга – це не матеріальний об›єкт, а процес чи діяльність, яка приносить користь замовнику.

Розглядаючи наукові джерела, можна відмітити, що єдиний підхід до визначення поняття послуги є відсутнім.

Багато науковців використовують категорію «дія» для визначення поняття послуги: «термін «послуга» необхідно розглядати як дію, роботу, операцію, результат господарської діяльності, комплекс заходів щодо надання отримувачу послуги, певного необхідного для нього блага, яке він може спожити під час отримання послуги (транспорті послуги, побутове, медичне обслуговування) і використовувати її результати в майбутньому (консультаційні, інформаційні послуги тощо)» [2, с. 95].

Інші фахівці зазначають, що послуга – це «діяльність щодо надання однією стороною іншій певного блага, що має користь для цієї сторони, задовольняє її потреби та може здійснюватися за ініціативою особи або ж на її прохання [3, с. 80].

Деякі вчені вважають, що «в договорі про надання послуг йде мова про діяльність таких видів, що не одержують або не обов'язково повинні одержати втілення в матеріалізованому, а, тим більше, в упредметненому результаті» [4, с. 419].

Таким чином, відокремимо такі ознаки послуги: 1) послуга є певною діяльністю; 2) не має матеріального втілення; 3) споживається у процесі виконання; 4) результати такого «споживання» можна використати у майбутньому.

На нашу думку, можна запропонувати наступне визначення послуги: "послугою є певна діяльність суб'єктів, що не має матеріального втілення,

споживається у процесі виконання та результат такої діяльності може бути використаний у майбутньому"[1].

Переходячи до визначення поняття електронної послуги, у Законі України «Про електронні довірчі послуги» визначено електронну послугу, як «будь-яку послугу, що надається через інформаційно-телекомунікаційну систему» [5, ст. 1].

У Модельному Законі «Про електронні державні послуги»: «електронні державні послуги необхідно розуміти як державну послугу, що надається інформаційно-комунікаційною мережею з використанням інформаційних технологій» [6, ст. 1].

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про Схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства» від 15.05.2013 р. No 386-р. під електронною послугою розуміється «послуга, надана громадянам та організаціям в електронному вигляді за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій» [7].

Згідно з Концепцією розвитку системи електронних послуг в Україні, «електронна послуга – це адміністративна та інша публічна послуга, що надається суб'єкту звернення в електронній формі за допомогою засобів інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем» [8].

У науці цивільного права під поняттям «електронні послуги» пропонується розуміти «надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою і громадянами» [9].

Таким чином, електронній послузі притаманні наступні ознаки: можливість отримання послуги віддалено через Інтернет; наявність договору або іншого правового акту на надання послуги, що регулює відносини між сторонами; обов'язкове виконання вимог закону про захист споживачів та інших норм цивільного права; прозорість та зрозумілість умов надання послуги для одержувача; відповідальність за неякісне чи неналежне надання послуги; не «вимагає» особистої присутності[2].

Отже, електронна послуга – це певна діяльність, що здійснюється на основі договору про надання послуг, не «вимагає» особистої присутності суб'єктів, надається в електронній формі за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, споживається у процесі використання, результати можуть бути використані у майбутньому[3].

Визначаючи види електронних послуг, слід зазначити, що науковці загалом класифікують електронні послуги за сферою діяльності та поділяють їх на: "послуги інформаційного характеру; послуги консультаційного характеру; послуги з підготовки політичних рішень або законів; послуги із взаємодії між

[1] Див. Святошнюк А. Л. Поняття та правова природа електронних послуг в Україні. Правова держава. 2023. Вип. 50. С. 128-132.

[2] Див. Святошнюк А. Л. Поняття та правова природа електронних послуг в Україні. Правова держава. 2023. Вип. 50. С. 128-132.

[3] Див. Святошнюк А. Л. Поняття та правова природа електронних послуг в Україні. Правова держава. 2023. Вип. 50. С. 128-132.

установами та організаціями; послуги з надання допомоги та сприяння; послуги обслуговування державного замовлення; послуги з реалізації функцій нагляду та контролю з боку державних відомств" [10].

На нашу думку, така класифікація електронних послуг за сферою діяльності допомагає зрозуміти, які саме види послуг надаються у цифровому вигляді та у яких галузях вони є найбільш затребуваними. Це дозволяє краще організувати надання цих послуг, а також аналізувати та прогнозувати їх розвиток.

Зокрема, визначають види електронних послуг з точки зору залучення в електронний сервіс: "повністю автоматизовані та автоматизовані частково: повністю автоматизовані – послуги, в яких відповідні процеси (прийняття заяв, надання послуги, оплата, доставка тощо) виконуються в електронній формі; особистий контакт та участь людини (державних службовців) при наданні таких послуг мінімізовані або зовсім відсутні; автоматизовані частково – послуги, в яких частина процесів виконується в електронному вигляді, а частина – вручну" [10].

Класифікація електронних послуг з погляду залучення в електронні сервіси важлива для розуміння того, як надання різних видів послуг впливає на рівень участі громадян і бізнесу у цифровій економіці. Це дозволяє розробникам, постачальникам та іншим суб'єктам адаптувати послуги та стратегії для підвищення залученості та отримання максимальної користі від електронних сервісів.

Деякі фахівці виокремлюють види електронних послуг в залежності від споживачів, що їх використовують. Це "…послуги для публічних органів влади, громадян та бізнесових організацій: B2B (Business-to-Business, Бізнес-бізнес) передбачає насамперед різні способи електронної взаємодії між бізнесовими організаціями; B2C (Business-to-Citizens, Бізнес-громадянин) характеризується тим, що споживачем послуги є приватна особа, яка, наприклад, здійснює купівлю товарів та послуг через Інтернет; G2B (Government-to-Business, Уряд-бізнес) – обслуговування державного замовлення" [10].

Класифікація електронних послуг в залежності від типу користувачів допомагає краще зрозуміти структуру ринку, визначити цільову аудиторію та оптимізувати бізнес-процеси.

Крім того, виокремлюють й інші підходи до класифікації електронних послуг: "1) за змістом електронного надання послуги (інформування, одностороння взаємодія, двостороння взаємодія, проведення трансакцій); 2) за сферою діяльності: послуги інформаційного характеру; послуги консультаційного характеру; послуги щодо взаємодії між суб'єктами публічної адміністрації; послуги з надання допомоги та сприяння; 3) за суб'єктом надання: ті, які надаються центральними органами виконавчої влади, місцевими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами делегованих повноважень; 4) за місцем отримання: «єдине вікно»; офіційний веб-портал органу влади; 5) за формою отримання: повністю автоматизовані та автоматизовані частково; 6) за результатом – можуть як передбачати оформлення адміністративного акта, так і не передбачати його оформлення…" [11].

Таким чином, на нашу думку, у науці цивільного права доцільно виокремити наступні критерії класифікації та види електронних послуг.

Залежно від сфери діяльності електронних послуг, що надаються: 1) послуги зв›язку – електронна пошта, Інтернет-телефонія, смс, дзвінки, відеозв›язок; 2) туристичні послуги – служби замовлення квитків, служби резервування місць у готелях, інформація по турах, Web-представництва туристичних компаній, Інтернет-магазини туристичного спорядження та товарів, поради та консультації професійних туристів, віртуальні тури різними місцями, історичні довідки місць, схеми та програми для прокладання маршрутів; 3) медичні послуги – консультації лікарів, архів питань відвідувачів та відповідей лікарів зі спеціальностей, збірка популярних та професійних статей медичної тематики, словник медичних термінів, медичні тести, енциклопедії хвороб, Інтернет-аптека, Інтернет-магазини медичних товарів, довідники народної медицини, законодавство та юридична консультація; 4) послуги правового характеру – страхування у мережі Інтернет, консультації з правових питань, послуги в сферах юриспруденції, нерухомості, укладання договорів, вирішення спорів; 5) послуги банків – Інтернет-банкінг, онлайн-кредитування, аналіз руху коштів, аналіз нарахування відсотків на депозити та кредити, переміщення коштів на різні рахунки, поповнення депонента та оплата кредиту, оплата комунальних послуг, мобільного та Інтернет-зв'язку, каско та інших, розрахунок за товари в Інтернет-магазинах, замовлення пластикової картки, самостійне блокування кредитки у разі потреби. У розширений пакет сервісів, пропонованих банками зазвичай входить управління рахунками пенсійних накопичень, пайових інвестиційних фондів, персонального онлайн-брокера, а також відправка грошових переказів; 6) комерційні послуги – Інтернет-брокеридж – послуга, що надається інвестиційним посередником, яка дозволяє клієнту здійснювати купівлю або продаж цінних паперів та валюти у реальному часі через мережу Інтернет; Інтернет-аукціон; Інтернет-магазини; 7) послуги системи освіти – дистанційне навчання в Інтернеті, on-line навчання, конкурси, олімпіади, ігри, електронні газети та журнали, електронні бібліотеки, каталоги, пошукові системи, метапошукові системи, енциклопедії, словники, довідники, реєстрація в навчальних закладах в режимі on-line; 8) послуги закладів культури – доступ до повнотекстових баз даних та електронних каталогів бібліотек, віртуальні екскурсії музеями, електронна афіша в театрах та культурно-дозвільних установах, спектаклі і фільми, віртуальні виставки; 9) аналітичні послуги, що дозволяють ухвалювати стратегічні рішення. Концепції онлайн-рішень, заснованих на інтелектуальному аналізі даних, широко розробляються.

Також, на нашу думку, доцільно розподіляти електронні послуги на матеріальні та нематеріальні (соціально-культурні) послуги. До перших відносять ті види, результатом яких є створення нової або відновлення споживчої вартості, при цьому виконання максимально враховує індивідуальні запити споживачів.

За способом оплати електронні послуги слід поділяти на: оплачувані, шляхом готівкового розрахунку, та такі, що оплачуються шляхом безготівкового розрахунку; такі, що оплачуються за системою trade-in (система, при якій інша зустрічна послуга або товар приймаються як часткова оплата.

За критерієм участі у купівлі-продажу електронні послуги поділяються на: платні, пільгові, безкоштовні.

Залежно від форми власності суб›єкта господарювання, що надає послугу, розрізняють послуги, що здійснюються підприємствами приватної форми

власності та державними організаціями, установами та підприємствами. Нерідко також виділяють некомерційні організації (хоча вони можуть бути приватними та державними), муніципальні.

За кількістю складових процесів та складності надання виділяють прості, складні та комбіновані послуги. Проста передбачає один сервісний процес, комбінована – складається з декількох процесів, які неможливо розділити на прості.

Залежно від терміну надання послуги виділяють звичайні, термінові експрес-послуги, останні відрізняються більш коротким виробничим циклом.

За мотивацією споживача послуга може бути придбана для особистого споживання або ділових потреб.

За статусом організації, що надає послугу, електронні послуги можна розділити на професійні та непрофесійні. До професійних послуг відносять правові, бухгалтерські, аудиторські, консультаційні, архітектурні, інженерні, медичні та інші, які потребують спеціальної освіти та кваліфікації.

Висновки і пропозиції. Отже, критерії класифікації електронних послуг можуть бути різними, але основні з них включають: тип послуги, що надається, цільову аудиторію, ступінь інтерактивності, рівень автоматизації, спосіб оплати та правовий статус.

При класифікації електронних послуг важливо враховувати всі ці критерії, оскільки вони дозволяють більш точно визначити характеристики та особливості кожної конкретної послуги.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. No 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
2. Тищенко Ю. Поняття «послуга»: в міжнародному та вітчизняному праві. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. № 4. С. 89-98.
3. Уткіна М. С., Харченко А. Л. Щодо електронних послуг в Україні: юридична природа, ознаки та принципи. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип. 1 (36). С. 80-84.
4. Іоффе О. С. Зобов'язальне право. Юрид. літ., 1975. 880 с.
5. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text.
6. Модельний закон про електронні державні послуги, який було прийнято на тридцять четвертому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД (Постанова № 34-7 від 07.04.2010 р.). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_m99.
7. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/386-2013-%D1%80.
8. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. / Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#n8.
9. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL: http://www.viche.info/journal/811/.
10. Тищенкова І. О. Класифікація електронних послуг, що надаються органами публічної адміністрації. Науковий вісник УжНУ. Серія "Право". 2015. Вип. 32. Т. 3. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4679/1/КЛАСИФІКАЦІЯ%20ЕЛЕКТРОННИХ%20ПОСЛУГ.pdf
11. Опар Н. В. Теоретичні основи надання електронних послуг в Україні. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/35.pdf

References

1. Civil Code of Ukraine (2003, January, 16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].
2. Tischenko Yu. (2018). The definition of service: in foreign and national law. International trade: economics, finance, law, 4 [in Ukrainian].
3. Utkina M. S., Harchenko A. L. (2021). About electronic services in Ukraine: legal nature, features and principles. Prikarpatskiy yuridichniy visnik, 1 (36) [in Ukrainian].
4. Ioffe O. S. (1975). Obligation law. Yuridichna literatura [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine on electronic trust services № 2155-VIII. (2017, October, 5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text. [in Ukrainian].
6. Model law on electronic state services № 34-7 (2010, April, 7). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_m99. [in Ukrainian].
7. On acceptance of strategy of improvement of information society № 386-p (2013, May 15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/386-2013-%D1%80. [in Ukrainian].
8. On acceptance of concept of development of the system of electronic services in Ukraine № 918-p (2016, November, 16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#n8 [in Ukrainian].
9. Yemelyanenko O. Traditional and digital government: concepts defferences. URL: http://www.viche.info/journal/811 [in Ukrainian].
10. Tyshchenkova I. O. (2015). Klasyfikatsiia elektronnykh posluh, shcho nadaiutsia orhanamy publichnoi administratsii. Naukovyi visnyk UzhNU. Seriia "Pravo". Vyp. 32. T. 3. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4679/1/KLASYFIKATsIIa%20ELEKTRONNYKh%20POSLUH.pdf [in Ukrainian].
11. Opar N. V. Teoretychni osnovy nadannia elektronnykh posluh v Ukraini. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/35.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла 08.09.2025 р.

A. L. Sviatoshniuk, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: arina_leonidovna@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7728-3190

ABOUT CLASSIFICATION OF ELECTRONIC SERVICES

Summary

The scientific article is devoted to the study of the issue of classification of electronic services. The features and concepts of electronic services are determined.

The following features of a service are identified: a service is a certain activity; it does not have a material embodiment; it is consumed in the process of execution; the results of such "consumption" can be used in the future.

There is offered the definition of a service as a certain activity of subjects that does not have a material embodiment, is consumed in the process of execution and the result of such activity can be used in the future.

The scientific article defines approaches to the classification of electronic services. An analysis of existing classification models based on the criteria of functional purpose, industry affiliation, subject composition, methods of interaction with the user and technologies used is carried out. Classifications are proposed that take into account various aspects of the provision of services in electronic format.

It is also noted that the classification of electronic services helps to understand what types of services are provided digitally and in which industries they are most in demand. This

allows better organization of the provision of these services, as well as analysis and forecasting of their development.

The main classification criteria are identified and types of electronic services are defined. A classification of electronic services is proposed depending on the following criteria: depending on the field of activity of electronic services provided; by the method of payment; by the criterion of participation in the purchase and sale; depending on the form of ownership of the business entity providing the service; by the number of component processes and the complexity of the provision; depending on the term of service provision; by consumer motivation; by the status of the organization providing the service.

It is noted in the scientific article that when classifying electronic services, it is important to take into account all these criteria, as they allow for a more accurate determination of the characteristics and features of each specific service.

Keywords: services, electronic services, Internet, types of electronic services, information technologies, digitalization, users of electronic services.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340309
УДК: 343.2+343.13

О. С. Гаджук, доктор філософії у сфері правознавства,
адвокат, керуюча партнерка
АО «Юридична компанія «ГАДЖУК І ПАРТНЕРИ»
e-mail: o.hadzhuk@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0003-0185-9415

УГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ МІЖГАЛУЗЕВИЙ ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

У статті розглянуто угоди у кримінальному провадженні в аспекті міжгалузевого зв'язку між кримінальним правом і процесом. Проаналізовано теоретичні дискусії щодо співвідношення понять «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут». Доповнено новими аргументами теоретичну позицію, згідно з якою комплексний правовий інститут не завжди має міжгалузеву ознаку. Вироблено авторську позицію щодо поняття «комплексний правовий інститут». Визначено, що комплексним є певний цільний, єдиний об'єкт (явище), утворений окремими частинами, що пов'язані одне з одним загальним задумом або призначенням. Доведено, що правовий інститут може одночасно мати ознаки комплексного і міжгалузевого. Встановлено, що угоди у кримінальному провадженні є таким правовим інститутом, що поєднує в собі ознаки як комплексного, так і міжгалузевого. Розмежовано види угод у кримінальному провадженні з огляду на правові наслідки, які вони тягнуть.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальний процес, міжгалузеві зв'язки, комплексний правовий інститут, міжгалузевий правовий інститут, угода про примирення, угода про визнання винуватості, кримінально-правовий компроміс.

Постановка проблеми. Досягнення компромісних домовленостей під час перемовин сторін правового конфлікту і їх оформлення у виді угод є усталеною практикою переважної більшості народів, що населяють нашу планету. Історико-правові розвідки доводять – ґенеза правовідносин щодо пошуку сторонами конфлікту компромісу є доволі давнім досвідом. І хоча дослідники не змогли знайти перші угоди про примирення між потерпілим і обвинуваченим чи про визнання обвинуваченим своєї винуватості, вони не сумніваються в існуванні таких правових інструментів і в їх незліченному застосуванні. Як зазначає С. М. Туркота, «свідченням цього є пам'ятки та норми вітчизняного та зарубіжного права як минулих часів, так і сьогодення. Вивчення історії становлення мирного вирішення правового конфлікту підсилює гіпотезу про те, що це є природний і притаманний цивілізованим системам права спосіб» [1, с. 47].

В українській правовій історії теж спостерігається компромісний спосіб долання правових конфліктів [2, с. 146-148]. На такі методи розв'язання кри-

© О. С. Гаджук, 2025

мінально-правових конфліктів звертають дослідники Руської Правди, де була передбачена можливість звільнення від відповідальності особи, яка незаконно розтратила чужі кошти чи майно за умови, що вона зобов'язувалася відшкодувати збитки [3, с. 106].

Згідно з дослідженням М. В. Сіроткіної «механізми досягнення компромісу під час вирішення конфліктів (спорів) як у цивільних відносинах, так і у разі вчинення злочинів притаманні нашому законодавству ще з часів Руської землі. У нормах права того часу прослідковується перевага приватного начала над публічним і відбувається зародження інституту «угод у кримінальному провадженні» шляхом досягнення компромісу між потерпілим, обвинуваченим та державою» [4, с. 2]. Дещо іншого підходу щодо історико-правового розвитку цього інституту дотримується І. Гайворонська, на думку якої примирювальні домовленості за часів Київської Русі швидше були винятком, аніж правилом. Найпоширенішим способом вирішення конфліктної ситуації була кровна помста (що вважалася благородною справою), натомість, примирення зазвичай викликало осуд [3, с. 107].

Наступний розвиток кримінального права характеризувався втратою приватними елементами своєї переваги над публічними і поступовим переміщенням важелів впливу у розв'язанні правових конфліктів до правоохоронних органів чи суду. Найбільший прояв переваги публічних засад кримінально-правового регулювання і відповідної політики припав на радянський період функціонування кримінального закону.

Ухвалений КПК України 2012 р. передбачив більше процесуальних можливостей для реалізації матеріально-правового принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. Однією з таких новел є запроваджений главою 35 КПК України (ст. ст. 468-476) інститут кримінального провадження на підставі угод, який належить до особливих порядків кримінального провадження. Одночасно з ухваленням КПК України 2012 р. законом № 4652-VI від 13.04.2012 р. до КК України були внесені зміни, пов'язані із запровадженням кримінальним процесуальним законодавством угоди про визнання вини. Зокрема, ст. 65 КК України доповнено частиною п'ятою такого змісту: «5. У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди» (Законом від 29.10.2024 р. слова «визнання вини» замінено словами «визнання винуватості»). Цим же Законом ст. 75 КК України доповнено частиною 2 такого змісту: «2. Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням». Знову-таки, у ч. 2 ст. 75 КК України Законом від 29.10.2024 р. слова «визнання вини» замінено словами «визнання винуватості і цю частину статті доповнено таким текстом: «У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення

від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням».

Оскільки нині існує низка як кримінально-процесуальних, так і кримінально-правових положень, які унормовують правовідносини сторін під час досягнення угод, ми можемо висунути гіпотезу про те, що угоди у кримінальному провадженні – це комплексний міжгалузевий правовий інститут. Здійснимо теоретичну верифікацію цієї гіпотези.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці інтерес до вивчення угод у кримінальному провадженні має переважно процесуальне спрямування. Це пов'язано з тим, що правові норми про кримінальне провадження на підставі угод спочатку запровадили у реформованому кримінальному процесуальному законодавстві (КПК України 2012 р.) і лише згодом стало можливим стверджувати про наявність самостійного інституту кримінального процесуального права. Процесуальні аспекти угод у кримінальному провадженні вивчалися, зокрема такими вітчизняними спеціалістами, як П. О. Балов [5], І. В. Басиста [6], Г. І. Глобенко [7], В. О. Гринюк [8], А. Калиниченко [9], І. О. Кісліцина [10], О. О. Леляк [11], Р. В. Новак [12], П. В. Пушкар [13], Г. Ю. Саєнко [14], О. В. Сачко [15], М. М. Таус [16], А. С. Трекке [17], П. В Холодило [18], В. А. Шкелебей [19].

Питання угод у кримінальному провадженні має не лише процесуальний, а й матеріально-правовий аспект. Проте, як правильно підкреслив М. М. Глоба, більшість дисертацій з цієї тематики перш за все були присвячені процесуальним аспектам досягнення компромісу у кримінальному провадженні або кримінальній відповідальності за умисне невиконання умов укладення цих угод, у той час як питання кримінально-правових наслідків застосування цих компромісних процедур не отримали у науковій юридичній літературі комплексного дослідження [20, с. 2].

Наразі у вітчизняній юридичній науці вивченню кримінально-правових аспектів угод у кримінальному провадженні безпосередньо присвячено лише дві дисертаційні роботи – вже згадане дослідження М. М. Глоби [20] та Д. О. Большакової [21]. Також в одній дисертації (Д. В. Новохатська, 2018) окремий підрозділ було присвячено дослідженню застосування заходів кримінально-правового впливу за злочини, вчинені через необережність, на підставі угод про примирення або про визнання винуватості [22, с. 11-12]. Крім цього варто додати, що без досягнення компромісу між сторонами провадження угоди не укладаються, тому важливе значення для вивчення угод у кримінальному праві мають праці, присвячені компромісу як засобу розв'язання кримінально-правового конфлікту; це було предметом дослідження у монографії Г. О. Усатого [23].

Мета статті. В сучасній українській кримінально-правовій літературі угоди у кримінальному провадженні ще не аналізувалися в аспекті міжгалузевих зв'язків кримінального права; до того ж, не порушувалося й питання про те, чи можна визнати угоди у кримінальному провадженні комплексним міжгалузевим правовим інститутом. Пошук відповідей на зазначені питання і становить мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Питання про існування міжгалузевих правових інститутів вже не тільки актуалізовано вітчизняною теорією права, а й піддано теоретичному осмисленню як у межах загальної теорії права, так і деяких галузевих юридичних наук. Наприклад, у сфері цивільного права це здійснено Л. А. Музикою під час вивчення проблем цивільно-правової політики. Дослідниця, зокрема зазначає: «Для сучасного українського права є притаманними численні міжгалузеві правові інститути, які, у свою чергу, не є частинами комплексних галузей права. Це, наприклад, підвідомчість юридичних справ, докази, представництво, інститути права публічної власності (державної, комунальної) тощо. Існування міжгалузевих правових інститутів не суперечить існуючому поділу системи права на галузі права та правові інститути, це інший вимір вивчення одного й того самого явища – права. Адже об'єктивний характер права передбачає існування не лише галузевих, а й міжгалузевих правових інститутів. Отже, визнання інституту міжгалузевим не є причиною виключення певних норм з тієї чи іншої галузі права. Такі норми залишаються її частиною і водночас є частиною міжгалузевого правового інституту» [24, с. 224-225].

У багатьох дисертаціях з юридичних наук спостерігаються твердження про те, що предмет дослідження належить до комплексних міжгалузевих правових інститутів. Водночас у загальній теорії права питання про комплексні міжгалузеві правові інститути тривалий час окремо не розглядалося на рівні дисертацій, хоча сам цей правовий феномен згадувався у навчальній та науковій літературі.

До прикладу, у підручнику за ред. М. В. Цвіка та О. М. Петришина зазначено, що міжгалузеві правові інститути – це сукупність норм права різних галузей права, спрямована на регулювання суспільних відносин певного виду [25, с. 261]. На думку авторів підручника за ред. С. В. Бобровник, зазвичай кожен окремо взятий інститут права належить до певної галузі права, складаючи її підсистему. Втім існують і міжгалузеві інститути права, що є належними одночасно до двох або більше галузей [26, с. 236]. Виокремлюють міжгалузеві правові інститути й автори підручника за ред. С. Д. Гусарєва і О. Д. Тихомирова. Перелічуючи критерії класифікації інститутів права, автори зазначили, що залежно від елементного складу правові інститути поділяються на: прості (галузеві) – поєднують подібні норми права всередині якоїсь певної галузі права (наприклад, інститут застави в цивільному праві); складні (комплексні, міжгалузеві) – складаються з сукупності відносно відособлених норм права різних галузей і спрямовані на регулювання певної групи (виду) взаємозалежних суспільних відносин [27, с. 141].

У сучасній загальній теорії права вже з'явилися дисертаційні розвідки, присвячені міжгалузевим інститутам. Так, у дисертації М. М. Драгомерецького обстоюється думка, що «міжгалузевий інститут права є різновидом інститутів права, а тому має притаманні їм загальні риси. Водночас під міжгалузевим інститутом права слід розуміти відокремлену сукупність правових норм різної галузевої належності, що регулюють певний вид взаємопов'язаних, близьких за змістом суспільних відносин у межах специфічного правового режиму» [28, с. 4].

Наведена позиція М. М. Драгомерецького майже відповідає визначенню міжгалузевого інституту права, що його запропонували у Великій українській юридичній енциклопедії. Проте уточнюємо – аналізоване поняття формулюється

в межах енциклопедичної статті «інститут права», а як самостійну статтю «міжгалузевий правовий інститут» це видання не пропонує. Розглядаючи класифікацію інститутів права за предметом правового регулювання та галузевою належністю їх норм, автори відповідної статті зазначають: «міжгалузевий інститут права – сукупність відносно відокремлених правових норм кількох галузей права, що регулюють певні види взаємопов'язаних суспільних відносин» [29, с. 190].

У науці загальної теорії права серед спеціалістів виникла дискусія про те, чи є поняття «комплексний інститут права» синонімом поняття «міжгалузевий інститут права». При цьому у деяких підручниках автори уникають протиставлення цих понять і відповідної дискусії, розглядаючи комплексні і міжгалузеві правові інститути як частини іншого збірного поняття, що має більш високий рівень узагальнення. Наприклад, О. Ф. Скакун міжгалузеві та комплексні інститути об'єднує під поняттям «складні інститути права», які складаються із сукупності порівняно відособлених норм права різних галузей і спрямовані на регулювання певної групи (виду) взаємозалежних суспільних відносин. Своєю чергою, прості (галузеві) прямо поєднують подібні норми права усередині якоїсь певної галузі права. На думку вченої, міжгалузевий інститут – це міжгалузева підсистема, що є сукупністю порівняно відособлених правових норм кількох галузей права, які регулюють певні групи (види) взаємозалежних суспільних відносин. Так, інститут власності складається з норм конституційної, цивільної, кримінальної та інших галузей права. Найбільші міжгалузеві інститути права знаходять втілення у відповідній комплексній галузі законодавства [30, с. 305-306].

Проте у спеціальних дослідженнях спостерігаються спроби заглибитися у теорію права і дійти до суті понять «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут», порівнюючи їх, що продукує відповідні дискусії. Так, під час вивчення міжгалузевих правових інститутів Н. О. Левицька доходить такого висновку: міжгалузевий нормативно-правовий інститут відрізняється від комплексних інститутів, оскільки вони мають іншу юридичну природу, призначення й виокремлюються низкою особливостей [31, с. 23-24].

З цією думкою погоджується М. М. Драгомерецький, який зазначає: «У системі права разом із міжгалузевими зв'язками виникають комплексні утворення (комплексні інститути права). Установлено, що фрагментарно міжгалузеві і комплексні інститути права можуть збігатися, якщо в основі інтегруючого фактору лежить нормативно-правовий акт як збірник норм права. Поява міжгалузевих зв'язків викликана насамперед предметом та методом правового регулювання, відповідно, комплексному інституту права необов'язково притаманна міжгалузева складова частина» [32, с. 21]. Підбиваючи підсумки дослідження, М. М. Драгомерецький резюмує: «у системі права разом із міжгалузевими зв'язками виникають комплексні утворення (комплексні інститути права), що складаються з норм права, які під час регулювання певного виду суспільних відносин проявляють галузеві ознаки щодо предмета регулювання» [32, с. 24]. Тобто науковець формулює ідею, відповідно до якої комплексний характер правового інституту визначається передусім предметом правового регулювання в межах певної галузі права.

Інша позиція представлена у дослідженнях К. М. Гуртової, Н. М. Наумової та деяких інших авторів.

У дисертації Н. М. Наумової звертається увага на спір про термінологічні розбіжності та суперечки, які точаться щодо понять «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут». Авторка обстоює думку про штучний характер дискусії стосовно розмежування цих понять і наголошує, що саме вживання словосполучення «комплексний міжгалузевий правовий інститут» найбільш чітко підходить для описання різногалузевої сукупності норм права, об'єднаних для найбільш повного регулювання щільно пов'язаних одна з одною груп відносин, що тісно стикаються у реальному житті [33, с. 8].

Цю позицію сприймає К. М. Гуртова, яка схиляється до того, що поділ правових інститутів на міжгалузеві та комплексні є штучним, як і наведені ознаки. Авторка уточнює: «Основна причина цього в тому, що ознаки комплексних інститутів цілком екстраполюються на міжгалузеві інститути, як і навпаки. Своєю чергою, утворення та функціонування міжгалузевих інститутів завжди передбачає наявність між їхніми елементами системних зв'язків, адже норми права, що складають подібні інститути не є механічними утвореннями» [34, с. 48].

Дійсно, щоб упевнитися у різному теоретичному навантаженні понять «комплексний» та «міжгалузевий», необхідно їх ясно визначити і порівняти їх сутнісні ознаки. Втім, у наукових працях, в яких, судячи з назви, мало б йтися про зміст відповідних понять, не завжди висвітлюється онтологічний статус поняття. Наприклад, у статті Д. Г. Манька «Міжгалузевість, комплексність, інтегративність як характеристики сучасного права» (2022 р.) автор як певне завдання ставить «дослідити таку характеристику сучасного права як комплексність» [35, с. 10]. Проте замість висвітлення суті цього поняття, увага акцентується лише на закономірностях виникнення тенденцій комплексності у праві [35, с. 10]. Як наслідок, лишається нерозкритим, що саме автор розуміє під поняттям «комплексність» у праві. Отже, К. М. Гуртова має слушну думку про те, що поняття «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут» не зазнали чіткого розподілу у теорії права.

Дослідники питань міжгалузевих правових інститутів і міжгалузевих зв'язків у суміжних галузях юридичної науки теж доходять висновків, що міжгалузевий правовий інститут є різновидом комплексних правових утворень. Так, здійснюючи розмежування схожих понять «міжгалузевий інститут» і «міжгалузевий зв'язок», Л. А. Музика зазначає: «У першому випадку йдеться про різновид комплексних правових утворень, що виникають на перетині суміжних галузей права, на межі галузей права утворюються зони, що регламентують єдині за своєю суттю суспільні відносини. Зазначені відносини характеризуються певними модифікаціями, що обумовлені специфікою тієї чи іншої галузі права» [24, с. 225].

На нашу думку, щоб коректно відобразити суть проблематики співвідношення комплексного і міжгалузевого у праві, необхідно поставити правильні дослідницькі питання.

По-перше, потрібно визначити зміст слова «комплексний» безвідносно до предметної сфери – йдеться про його загальнонаукове і загальнолексичне

значення. По-друге, необхідно дати відповідь на питання: чи існують комплексні правові інститути в межах однієї галузі права, тобто такі, що позбавлені міжгалузевої складової?

Тлумачний словник української мови пропонує таке розуміння поняття «комплексний» - який охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей; який становить комплекс чого-небудь [36, с. 250]. У свою чергу, іменник «комплекс» розкривається як «сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле» [36, с. 250].

У словнику іншомовних слів (1974 р.) слова «комплекс» і «комплексний» тлумачиться так: «(від лат. complexes – поєднання, зв'язок) – 1) Сукупність предметів чи явищ, що становлять єдине ціле. 2) архіт. Сукупність будівель, пов'язаних загальним задумом, призначенням тощо (напр., санаторний комплекс). «Комплексний» – з'єднаний з будь-чим, складний; той, що являє собою комплекс будь-чого [37, с. 403].

На ґрунті викладеного спробуємо відобразити власне розуміння цього поняття – комплексним є певний цільний, єдиний об'єкт (явище), утворений окремими частинами, що пов'язані одне з одним загальним задумом або призначенням.

У літературних джерелах іноді вдаються до розширеного тлумачення поняття «комплексний» для цілей юридичної науки. Зокрема, на думку Н. М. Наумової, комплексність має інтерпретуватися не лише як певна уніфікованість понять, категорій, правового матеріалу, існуючого в нормативно-правових актах двох чи більше галузей права, але також включає багатоманітність джерельної бази цього елемента системи права (міжнародно-правові акти та договори, судові прецеденти, насамперед Рішення Європейського суду з прав людини) [33, с. 4].

Обстоювані Н. М. Наумовою ідеї лише частково можуть бути прийняті. Якщо з розмаїттям джерельної бази як ознакою комплексності у праві ще можна погодитися, то ознака правового матеріалу, що існує в нормативно-правових актах двох чи більше галузей права, на нашу думку, більшою мірою притаманна поняттю «міжгалузевий», ніж поняттю «комплексний». Саме тут доцільно дати відповідь на друге з поставлених нами вище питань: чи може існувати комплексний правовий інститут в межах однієї галузі права, тобто такий, що позбавлений міжгалузевої складової? Якщо це так, то напрошується єдиний логічний висновок – комплексний правовий інститут і міжгалузевий правовий інститут є нетотожними поняттями. Водночас потрібно додати, що нетотожність самих по собі понять не означає, що певний правовий інститут не може мати одночасно ознаки і того, і іншого – тобто ми не заперечуємо можливість існування комплексних міжгалузевих інститутів як комбінованого явища, а лише акцентуємо на нетотожності понять «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут».

На нашу думку, прикладом комплексного правового інституту, який належить лише одній галузі права, може бути інститут співучасті у кримінальному правопорушенні. Чому саме цей правовий інститут?

Передусім потрібно зазначити, що представники української теорії кримінального права переконані у тому, що співучасть володіє ознаками

кримінально-правового інституту. Як особливий кримінально-правовий інститут співучасть у кримінальному правопорушенні сприймають Г. П. Жаровська [38, с. 3], О. О. Кваша [39, с. 545-565; 40, с. 1], Ю. В. Абакумова [41], Р. С. Орловський [42], І. І. Митрофанов і А. М. Притула [43, с. 5], А. А. Вознюк [44, с. 105-110], Д. М. Горбачов [45, с. 124], О. О. Дудоров і К. П. Задоя [46], О. О. Житний [47], О. І. Саско [48], З. А. Тростюк [49], О. В. Ус [50]. Крім згаданих вище спеціалістів, позицію про належність співучасті у кримінальному правопорушенні до інститутів кримінального права поділяють майже всі вітчизняні науковці, що набуло відображення у відповідній науковій статті Великої української юридичної енциклопедії [51, с. 403].

Наступним аргументом є виключно кримінально-правова (тобто моногалузева, а не міжгалузева) природа інституту співучасті у кримінальному правопорушенні. Деякі інші кримінально-правові інститути «розпорошуються» за іншими галузями, що є свідченням їх міжгалузевої природи. Наприклад, інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (по суті, йдеться про виключення відповідальності) не є суто кримінально-правовим, оскільки трапляється в адміністративному деліктному праві (ст. 17 «Обставини, що виключають адміністративну відповідальність», ст. 18 «Крайня необхідність», ст. 19 «Необхідна оборона» КУпАП). Крім цього, відшкодування шкоди, завданої під час крайньої необхідності чи необхідної оборони, регулюється і в ЦК України. Так, ч. 1 ст. 1169. «Відшкодування шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист» передбачає: «1. Шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується». Стаття 1171 ЦК України регулює правові відносини у сфері відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності.

Окрім того, у досить близькій до кримінального права галузі адміністративного деліктного права інститут співучасті у правопорушенні не є предметом відповідного правового регулювання, як власне і в інших галузях права. Щоправда, у деяких процесуальних галузях права існує явище процесуальної співучасті, але для нього термін «співучасть» використовується лише з відповідною метою – визначення того, що з однієї сторони справи беруть участь кілька позивачів (або кілька відповідачів). Наприклад, процесуальна співучасть в адміністративному судочинстві розглядається як «врегульована нормами адміністративного процесуального законодавства участь в адміністративній справі двох і більше позивачів або відповідачів» [52, с. 227]. Звідси доходимо висновку – співучасть у кримінальному правопорушенні є правовим інститутом, що належить лише одній галузі права – кримінальному праву.

Наведемо тепер останній, третій аргумент. Співучасть у кримінальному правопорушенні є цільним єдиним правовим явищем, утвореним окремими частинами – відповідний розділ має шість статей (ст. ст. 26-31 КК України). До того ж окремі частини цього інституту трапляються і в інших нормах кримінального права – наприклад, ч. 5 ст. 68 КК України передбачає призначення покарання за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті; низка статей Особливої частини КК України містить елементи форм співучасті – вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст.

110-2 КК України), організованою групою (ч. 3 ст. 109 КК України), участь у злочинній організації (ч. 2 ст. 255 КК України), сприяння учасникам злочинних організацій (ст. 256 КК України), врегулювання співучасті у військових кримінальних правопорушеннях (ч. 3 ст. 401 КК України) тощо.

Всі наведені норми поєднані загальним задумом – притягнути до відповідальності осіб, які, можливо, не брали безпосередньої участі у виконанні об'єктивної сторони кримінального правопорушення як виконавці, але їх протиправна поведінка перебувала у причинному зв'язку з діянням, вчиненим виконавцем.

На підставі цього можна виснувати, що зі структурно-функціонального погляду співучасть у кримінальному правопорушенні є цільним явищем, утвореним сукупністю окремих частин, які пов'язані одне з одним загальним задумом або призначенням, отже є комплексним правовим інститутом.

Таким чином, можемо дійти висновків, що співучасть у вчиненні кримінального правопорушення: 1) правовий інститут; 2) належить одній галузі права; 3) має комплексний характер.

Все наведене становить аргументи «до права» (ad ius) та аргументи «до закону» (ad legem) – на користь позиції щодо нетотожності понять «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут».

У зв'язку з наведеним нам необхідно визначитися зі своїм ставленням до юридичної природи інституту угод у кримінальному провадженні – він є комплексним чи міжгалузевим? Чи може він поєднує в собі і комплексну, і міжгалузеву складові?

Міжгалузевий характер правового інституту угод у кримінальному провадженні якнайкраще ілюструється правовими нормами щодо угод про примирення і тими правовими наслідками, які вони тягнуть.

Розглядаючи міжгалузеві зв'язки кримінального права і процесу, важливо розкрити питання про види угод про примирення, які мають різну правову природу – матеріальну чи процесуальну. Це питання є важливим для з'ясування, оскільки види і правові наслідки таких угод часто не розрізняють навіть представники правозастосовних органів, що авторка неодноразово спостерігала на практиці. Доречно нагадати, що у вітчизняній теорії кримінального права вже привертали увагу до плутанини, яку допускають практичні працівники щодо угод різної правової природи. Наприклад, О. О. Дудоров зазначає: «кримінальне провадження на підставі угод, про які йдеться в КПК, передбачає винесення обвинувального вироку і призначення покарання (хай і узгодженого сторонами відповідної угоди), чого не відбувається у випадку звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі на підставі ст. 46 КК. Розрізняються і коло тих кримінальних правопорушень, щодо яких застосовується кримінально-правове і кримінально-процесуальне примирення, а також підстави і порядок апеляційного оскарження відповідних судових рішень. На жаль, у судовій практиці згадані відмінності інколи ігноруються» [53, с. 76-86; 54, с. 82].

Про види угод про примирення. Угоди про примирення у кримінальному провадженні мають два різновиди, що відрізняються як відмінною юридичною природою, так і правовими наслідками.

Передусім – це угода про примирення на підставі ст. 46 КК України. Своїм підґрунтям має матеріальний субстрат – випливає з норм кримінального права (ст. 46 КК України). Правовим наслідком такої угоди є звільнення винного (підозрюваного, обвинуваченого) від кримінальної відповідальності. Таке судове рішення оформлюється ухвалою про звільнення від кримінальної відповідальності; відповідно до ч. 3 ст. 288 КПК України суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. Оскільки обвинувальний вирок щодо такої особи не постановляється, покарання не призначається, у винуватого після звільнення від кримінальної відповідальності не виникає стан судимості.

Інша угода, за своєю правовою природою, є процесуальною – це угода про примирення, що передбачена положеннями глави 35 «Кримінальне провадження на підставі угод». Відповідно до ст. 471 КПК України, в угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, *узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням* (виділено нами – О. Г.), наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди. Отже, істотною відмінністю змісту цієї угоди порівняно з угодою про примирення на підставі ст. 46 КК України є вказівка на узгоджене покарання або узгоджене звільнення від його відбування з випробуванням. Угода про примирення процесуальної правової природи затверджується обвинувальним вироком суду: якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання (ч. 1 ст. 475 КПК України). Таким чином, ця угода тягне для обвинуваченого більш суворі правові наслідки – судимість. Доречно підкреслити, що цей вид угоди про примирення є виключно процесуальним предметом регулювання, спрямованим на застосування положень, які не існують у матеріальному кримінальному законодавстві. Тобто йдеться про явище процесуальної надмірності (надлишковості), досліджене останнім часом у працях В. В. Навроцької [55, с. 6].

Висновки і пропозиції. Враховуючи наявність як матеріальних, так і процесуальних норм, які одночасно врегульовують умови і наслідки укладання обох вищеназваних типів угод у кримінальному провадженні, є підстави вважати цей правовий інститут міжгалузевим.

Комплексний характер інституту угод у кримінальному провадженні може бути доведений тим, що цей правовий інститут є цільним явищем, утвореним сукупністю окремих частин (правових норм), які пов'язані одне з одним загальним задумом або призначенням – врегулюванням кримінально-правового компромісу сторін кримінального провадження.

Таким чином, правові норми про угоди у кримінальному провадженні поєднують у собі ознаки як міжгалузевого, так і комплексного правового інституту.

Список використаної літератури

1. Туркота С. Виникнення та розвиток правового компромісу: історичні передумови. Право України. 2002. № 5. С. 46-51.
2. Іскендерова Г. Т. Історичні передумови запровадження угод у кримінальному провадженні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10-2. Том 2. С. 146-148.
3. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально-правових конфліктів на українських землях. Юридична Україна. 2008. № 5. С. 105-108.
4. Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ: НАВС, 2021. 497 с.
5. Балов П. О. Спрощені порядки кримінального провадження у стадії досудового розслідування: дис. д-ра філософії. Спеціальність 081 Право. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. 252 с.
6. Басиста І. В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 1. С. 11-19.
7. Глобенко Г. І. Інститут угоди як форма реалізації права на компроміс у кримінальному процесі. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 3 (33). С. 246-255.
8. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. 38 с.
9. Калиниченко А. Теоретичні аспекти судового компромісу в кримінальному судочинстві України. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3. С. 147-152.
10. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2018. 23 с.
11. Леляк О. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Національна академія прокуратури України, 2015. 20 с.
12. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. 214 с.
13. Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Академія адвокатури України, 2005. 23 с.
14. Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. 20 с.
15. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019. 38 с.
16. Таус М. М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: дис. д-ра філософії. Спеціальність 081 Право. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. 290 с.
17. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2018. 255 с.
18. Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. 296 с.

19. Шкелебей В. А. Процесуальні засади звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та примиренням винного з потерпілим: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2013. 18 с.
20. Глоба М. М. Застосування угод про примирення та визнання винуватості у кримінальному праві України: дис. … канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2021. 227 с.
21. Большакова Д. О. Призначення заходів кримінально-правового характеру на підставі угоди про примирення та угоди про визнання винуватості: дис. … д-ра філософії. Спеціальність 081 Право. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2024. 265 с.
22. Новохатська Д. В. Покарання та його призначення за злочини, що вчиняються через необережність: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2018. 18 с.
23. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. 128 с.
24. Музика Л. А. Концепція цивільно-правової політики України: монографія. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2020. 504 с.
25. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
26. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. Для студ.-юристів / Кол. авт.; за ред. доктора юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. 2-е вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 596 с.
27. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
28. Драгомерецький М. М. Міжгалузеві інститути права у правовому розвитку: дис. д-ра філософії. Спеціальність 081 Право. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. 213 с.
29. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-т. Харків: Право, 2016. Т. 3. Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
30. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. 2-е видання. Київ: Алерта, 2010. 528 с.
31. Левицька Н. О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. № 14. Т. 1. С. 22-24.
32. Драгомерецький М. М. Міжгалузеві інститути права: правова природа і підходи до розуміння: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2021. № 53. С. 21-25.
33. Наумова Н. М. Недоторканність житла як комплексний міжгалузевий правовий інститут: теоретико-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. 18 с.
34. Гуртова К. М. Сучасні науково-концептуальні підходи щодо розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2024. Вип. 85. Частина 1. С. 46-53.
35. Манько Д. Г. Міжгалузевість, комплексність, інтегративність як характеристики сучасного права. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 4. С. 8-12.
36. Словник української мови. Том 4. І – М / ред колегія: І. К. Білодід (голова) та ін.; Київ: Наукова думка, 1973. 840 с.
37. Словник іншомовних слів / за ред. член-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ: Українська радянська енциклопедія, 1974. 776 с.
38. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 20 с.
39. Кваша О. О. Інститут співучасті у злочині: окремі проблеми правотворення. Правотворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія. Київ: Кондор-Видавництво, 2010. С. 545-565.

40. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. 36 с.
41. Абакумова Ю. В. Інститут співучасті в кримінальному праві України: природа, сутність, сучасні проблеми визначення: монографія / за ред. В. Г. Лукашевича. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. 320 с.
42. Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2019. 512 с.
43. Митрофанов І. І., Притула А. М. Співучасть у злочині: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2012. 205 с.
44. Вознюк А. А. Інститут співучасті в кримінальному правопорушенні в проєкті нового Кримінального кодексу України. Проблеми впровадження нового Кримінального кодексу в правову систему України: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 7 квіт. 2021 р.) / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2021. С. 105-110.
45. Горбачов Д. М. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 226 с.
46. Дудоров О. О., Задоя К. П. Інститут співучасті у проєкті нового Кримінального кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 387-393.
47. Житний О. О. Генезис інституту співучасті у злочині в кримінальному праві України під впливом норм міжнародного права. Право і безпека. 2012. № 4 (46). С. 155-160.
48. Саско О. І. Історія розвитку інституту співучасті на теренах становлення української держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Випуск 38. Том 2. С. 78-82.
49. Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 260-263.
50. Ус О. В. Інститут співучасті в кримінальному законодавстві України: порівняльно-правовий аспект. Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. Вип. 59. С. 115-121.
51. Панов М. І. Інститут кримінального права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. С. 403.
52. Бевзенко В. М. Інститут процесуальної співучасті в адміністративному судочинстві України: сутність та правове регулювання. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 47. С. 222-227.
53. Дудоров О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: проблеми правозастосування. Азовські правові читання: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Бердянськ, 17-18 травня 2019 р. Бердянськ: ТОВ «Модем-1», 2019. С. 76-86.
54. Дудоров О. О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2022. 632 с.
55. Навроцька В. В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України: реф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2025. 36 с.

References

1. Turkota, S. (2002). Vynyknennia ta rozvytok pravovoho kompromisu: istorychni peredumovy [Emergence and development of lawful compromise: historical prerequisites]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 5, 46-51 [in Ukrainian].
2. Iskenderova, H. T. (2014). Istorychni peredumovy zaprovadzhennia uhod u kryminalnomu provadzhenni [Historical prerequisites to the implementation of plea bargains in criminal proceedings] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Se-

riia: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 10-2, vol. 2, 146-148 [in Ukrainian].
3. Haivoronska, I. (2008). Istorychnyi rozvytok myrnoho i kompromisnoho vyrishennia kryminalno-pravovykh konfliktiv na ukrainskykh zemliakh [Historical development of peaceful and compromise resolution of criminal conflicts in Ukrainian lands]. Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine, 5, 105-108 [in Ukrainian].
4. Sirotkina, M. V. (2021). Theory and practice of exercising the right to tradeoff in a criminal process of Ukraine: Doctor's thesis in the specialty 12.00.09. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
5. Balov, P. O. (2024). Simplified procedures of criminal proceedings in the stage of pretrial investigation. PhD's thesis in the specialty 081 Law. Khmelnytskyi: Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law [in Ukrainian].
6. Basysta, I. V. (2017). Praktychni problemy ukladennia uhod pro prymyrennia u kryminalnomu provadzhenni [Practical problems of concluding reconciliation agreements in criminal proceedings]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Criminal Justice Bulletin, 1, 11-19 [in Ukrainian].
7. Hlobenko, H. I. (2024). Instytut uhody yak forma realizatsii prava na kompromis u kryminalnomu protsesi [Institute of agreement as a form of implementation the right to compromise in criminal proceedings]. Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 3, 246-255 [in Ukrainian].
8. Hryniuk, V. O. (2017). Function of prosecution in criminal proceedings of Ukraine: legal, theoretical and practical problems of implementation. Extended abstract of doctor's thesis. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
9. Kalynychenko, A. (2016). Teoretychni aspekty sudovoho kompromisu v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Theoretical aspects of judicial compromise in criminal proceedings of Ukraine]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economics and law, 3, 147-152 [in Ukrainian].
10. Kislitsyna, I. O. (2018). The role of the prosecutor in criminal proceedings on the basis of agreements on the recognition of guilt: questions of theory and practice. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: National University «Odesa Law Academy» [in Ukrainian].
11. Lelyak, O. O. (2015). The agreement on the recognition of guilt in criminal proceedings of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Prosecutors of Ukraine [in Ukrainian].
12. Novak, R. V. (2015). Criminal proceedings on the basis of agreements in Ukraine. PhD's thesis in the specialty 12.00.09. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
13. Pushkar, P. V. (2005). Guilty pleas in modern criminal procedure: comparative legal research. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Academy of Advocacy of Ukraine [in Ukrainian].
14. Sayenko, G. Y. (2017). Proceeding on the basis of agreements in the criminal process of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
15. Sachko, O. V. (2019). Ensuring the rule of law in the application of special orders and modes of criminal proceedings. Extended abstract of doctor's thesis. Irpin: University of the State fiscal Service [in Ukrainian].
16. Taus, M. M. (2021). Litigation based on agreements in criminal procedure of Ukraine. PhD's thesis in the specialty 081 Law. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
17. Trekke, A. S. (2018). Criminal proceedings on the basis of an agreement on the recognition of guilt. PhD's thesis in the specialty 12.00.09. Irpin: University of the State fiscal Service [in Ukrainian].
18. Kholodylo, P. V. (2017). Criminal proceedings based on a guilty plea agreement. PhD's thesis in the specialty 12.00.09. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
19. Shkelebey, V. A. (2013). The procedural fundamentals of a person's liberation from criminal responsibility in connection with the active repentance and reconciliation of the offender with the victim. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukrainian].
20. Globa, M. M. (2021). Application of the agreements on reconciliation and admission of guiltiness in the criminal law of Ukraine. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv:

Yaroslav Mudry National Law University [in Ukrainian].
21. Bolshakova, D. O. (2024). Imposition of criminal legal measures on the basis of a reconciliation agreement and a plea agreement. PhD's thesis in the specialty 081 Law. Zaporizhzhia: Classical Private University [in Ukrainian].
22. Novohatska, D. V. (2018). Punishment and its imposition for the crimes are committed by negligence. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
23. Usaty, G. O. (2001). Criminal-legal compromise: monograph. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
24. Muzyka, L. A. (2020). Conception of a civil and legal policy of Ukraine. Kyiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
25. Zvick, M. V., Petryshyn, O. V., Avramenko, L. V. (2009). General theory of state and law. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
26. Bobrovnyk, S. V. (Ed.). (2023). General theory of law. Kyiv: Yurincom Inter [in Ukrainian].
27. Husariev, S. D., Tykhomyrov, O. D. (Eds.). (2017). Theory of state and law. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
28. Dragomeretskyy, M. M. (2023). Interbranch institutes of law in legal development. PhD's thesis in specialty 081 Law. Odesa: National University «Odesa Law Academy» [in Ukrainian].
29. Petryshyn, O. V. (Eds.). (2017). Great Ukrainian Legal Encyclopedia. (Vol. 3). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
30. Skakun, O. F. (2010). Theory of state and law. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
31. Levytska, N. O. (2015). Mizhhaluzevi normatyvno-pravovi instytuty: deiaki teoretychni pytannia [Interbranch regulatory-legal institutes: some theoretical questions]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 14, vol. 1, 22-24 [in Ukrainian].
32. Dragomeretskyy, M. M. (2021). Mizhhaluzevi instytuty prava: pravova pryroda i pidkhody do rozuminnia [Inter-branch legal institutions: legal nature and approaches to understanding]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 53, 21-25 [in Ukrainian].
33. Naumova, N. M. (2017). Inviolability of home as a complex interbranch legal institute: theoretical and legal characteristics. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian].
34. Hurtova, K. M. (2024). Suchasni naukovo-kontseptualni pidkhody shchodo rozuminnia poniattia «kompleksnyi mizhhaluzevyi pravovyi instytut» [Modern scientific and conceptual approaches to understanding the concept of «complex interbranch legal institution»]. Naukovii visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 85, part 1, 46-53 [in Ukrainian].
35. Manko, D. H. (2022). Mizhhaluzevist, kompleksnist, intehratyvnist yak kharakterystyky suchasnoho prava [Interbranchy, complexity, integrity as characteristics of modern law]. Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii – Current problems of domestic jurisprudence, 4, 8-12 [in Ukrainian].
36. Bilodid, I. K. (Eds.). (1973). Dictionary of Ukrainian language. Vol. 4. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
37. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1974). Dictionary of foreign words. Kyiv: Ukrainska radianska entsyklopediia [in Ukrainian].
38. Zharovska, H. P. (2004). The complicity in crime according to Ukrainian criminal law. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences [in Ukrainian].
39. Kvasha, O. O. (2010). Instytut spivuchasti u zlochyni: okremi problemy pravotvorennia [Institute complicity in a crime: some problems of lawmaking]. Pravotvorennia v Ukraini: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty. 545-565 [in Ukrainian].
40. Kvasha, O. O. (2013). Complicity in crime: essence, structure and responsibility. Extended abstract of doctor's thesis. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences [in Ukrainian].
41. Abakumova, Y. V. (2012). Institute of complicity in the criminal law of Ukraine: monograph. Zaporizhzhia: Classical Private University [in Ukrainian].

42. Orlovskyi, R. S. (2019). Institute of complicity in the criminal law of Ukraine. Doctor's thesis in the specialty 12.00.08. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
43. Mytrofanov, I. I., Prytula, A. M. (2012). Complicity in a crime. Odesa: Phenix [in Ukrainian].
44. Vozniuk, A. A. (2021). The Institute of Complicity in a Criminal Offense in the Draft of the New Criminal Code of Ukraine. Problems of implementing the new Criminal Code into the legal system of Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference (pp. 105-110). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
45. Gorbachov, D. M. (2013). Complicity in crimes with a special subject (on example the crimes in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services). PhD's thesis in specialty 12.00.08. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences [in Ukrainian].
46. Dudorov O. O., Zadoya K. P. (2023). Instytut spivuchasti u proiekti novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The Institute of Complicity in the Draft of the New Criminal Code of Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal, 3, 387-393 [in Ukrainian].
47. Zhytnyi, O. O. (2012). Henezys instytutu spivuchasti u zlochyni v kryminalnomu pravi Ukrainy pid vplyvom norm mizhnarodnoho prava [The genesis of the institute of complicity in the criminal law of Ukraine under the influence international law]. Pravo i bezpeka – Law and Security, 4, 155-160 [in Ukrainian].
48. Sasko, O. I. (2016). Istoriia rozvytku instytutu spivuchasti na terenakh stanovlennia ukrainskoi derzhavy [The history of the development of the institute of complicity in the vast establishment of the Ukrainian state]. Naukovii visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 38, vol. 2, 78-82 [in Ukrainian].
49. Trostiuk, Z. A. (2010). Pro deiaki lohichni defekty rehlamentatsii instytutu spivuchasti u zlochyni v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [On some logical defects in the regulation of the institute of complicity in a crime in the Criminal Code of Ukraine]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law, 2, 260-263 [in Ukrainian].
50. Us, O. V. (2003). Instytut spivuchasti v kryminalnomu zakonodavstvi Ukrainy: porivnialno-pravovyi aspect [Institute of complicity in criminal legislation of Ukraine: comparative aspect]. Problemy zakonnosti – Legality issues, 59, 115-121 [in Ukrainian].
51. Panov, M. I. (2017). Institute of criminal law. Great Ukrainian Legal Encyclopedia. (Vol. 17 Criminal Law). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
52. Bevzenko, V. M. (2010). Instytut protsesualnoi spivuchasti v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy: sutnist ta pravove rehuliuvannia [Institute of procedural participation in administrative proceedings of Ukraine: essence and legal regulation]. Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky – State and law. Legal and political sciences, 47, 222-227 [in Ukrainian].
53. Dudorov, O. O. (2019). Exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the offender with the victim: problems of law enforcement. Azov legal readings: proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 76-86). Berdiansk: TOV «Modem-1» [in Ukrainian].
54. Dudorov, O. O. (2022). Criminal law problems of modern Ukraine (selected works). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
55. Navrotska, V. V. (2025). Interrelationships and conflicts of Criminal Procedure and Criminal Law of Ukraine. Extended abstract of doctor's thesis. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10.09.2025 р.

O. S. Hadzhuk, Doctor of Philosophy in the Field of Jurisprudence, Attorney,
Heaf of AA LAW FIRM HADZHUK AND PARTNERS
e-mail: o.hadzhuk@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0003-0185-9415

PLEA AGREEMENTS IN CRIMINAL PROCEEDING AS A COMPLEX INTERBRANCH LAW INSTITUTE

Summary

The article explores agreements in criminal proceedings in the aspect of the interbranch connection between criminal law and the process.

A central focus of the study are theoretical discussions on the correlation between the concepts of "complex law institute" and "interbranch law institute".

An important concern raised in the study is a theoretical view, according to which a complex law institute does not always have an interbranch feature. This view is supplemented with new arguments.

The author's position on the concept of "complex law institute" has been developed. It is determined that a complex is a certain whole, single object (phenomenon), formed by separate parts that are connected to each other by a basic idea or purpose. It has been proven that a law institute can simultaneously have the characteristics of being complex and interbranch.

The article further argues that agreements in criminal proceedings are a law institute that combines the features of both complex and interbranch.

Types of agreements (it is about conciliation agreement and plea bargain) in criminal proceedings are distinguished based on the legal consequences they entail. Taking into account the presence of both substantive and procedural norms that simultaneously regulate the conditions and consequences of concluding both of the above-mentioned types of agreements in criminal proceedings, there are reasons to consider this law institute to be interbranch.

The complex nature of the institute of agreements in criminal proceedings can be proven by the fact that this law institute is a holistic phenomenon formed by an aggregate of individual parts (legal norms) that are connected to each other by a basic idea or purpose – the settlement of the criminal-law compromise of the parties to criminal proceedings.

Keywords: criminal law, criminal procedure, interbranch connections, complex law institute, interbranch law institute, conciliation agreement, plea bargain, compromise in criminal law.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340310
УДК 343.8

О. Г. Колб, докт. юрид. наук, професор, Заслужений юрист України
Державний податковий університет
Кафедра кримінального права та процесу
вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна
e-mail: kolboleksandr@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-1792-4739

Л. М. Дучимінська, начальник управління контрольно-перевірочної роботи
Головне управління Пенсійного фонду України у Волинській області
e-mail: lesia.duchyminska@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-2907-9408

ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ПРИЙНЯТТЮ ПРОТИПРАВНИХ РІШЕНЬ ОРГАНАМИ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

У даній науковій статті здійснено аналіз судових рішень, що стосуються юридичної оцінки прийнятих органами Пенсійного фонду України рішень щодо пенсійного забезпечення окремих категорій громадян, а також визначені деякі детермінанти, які сприяють протиправній діяльності даного органу державної виконавчої влади з означених питань.

Зокрема, встановлено, що однією з таких детермінант є неналежний судовий контроль за виконанням рішень судів, які пов'язані з відновленням порушених прав, законних інтересів і свобод людини та громадянина.

Визначено також, що відсутність у зв'язку з цим правового механізму відповідальності посадових і службових осіб органів пенсійного забезпечення України, не дозволяє належним чином реагувати на детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють прийняттю суперечливих і таких, що не відповідають чинному законодавству України, рішень з означених питань.

З'ясовано, що така ситуація в системі вказаних органів державної влади склалася і в результаті безконтрольності за сферою пенсійного і соціального забезпечення громадян з боку Правління Пенсійного фонду України, як центрального органу виконавчої влади України, що реалізує державну політику у вказаній галузі суспільних відносин.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, констатовано, що без системних змін та заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму з питань контролю за діяльністю органів пенсійного і соціального забезпечення, практично неможливо нейтралізувати, блокувати, усунути, тощо ті детермінанти, що сприяють прийняттю протиправних рішень зазначеними органами державної виконавчої влади з означеного предмета діяльності.

Ключові слова: права, законні інтереси та свободи людини і громадянина; органи Пенсійного фонду України; детермінанти; протиправні рішення; судовий і відомчий контроль; нейтралізація, блокування, усунення, тощо детермінант протиправної діяльності.

© О. Г. Колб, Л. М. Дучимінська, 2025

Постановка проблеми. Як свідчить практика, впродовж усього періоду свого функціонування органи Пенсійного фонду України (ПФУ) приймають рішення, які не в повній мірі відповідають Конституції України та іншим законодавчим актам, що регулюють сферу пенсійного та соціального забезпечення прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина [1].

Саме зазначена обставина й обумовлює необхідність звернення громадян України до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [2], посилюючи таким чином недовіру населення не тільки до системи ПФУ та судових органів, але й у цілому до державної влади в Україні, яка нездатна у зв'язку з цим забезпечити реалізацію на практиці визначеного на законодавчому рівні принципу соціальної справедливості [3, с. 268].

Результати спеціальних наукових досліджень [4], а також отримані у ході даного доктринального пошуку, свідчать про те, що серед детермінант (причин, умов і корелянт) [5, с. 187-190], які сприяють неправомірній діяльності органів ПФУ з питань пенсійного та соціального забезпечення громадян нашої держави, окреме місце і роль відіграють правові прогалини і колізії, що стосуються здійснення відомчого та судового контролю за виконанням рішень відповідних судів з означеної проблематики. Зокрема, тільки за останні п'ять років (202-2025 рр.) кількість судових рішень з питань відновлення порушених прав пенсіонерів в Україні зросла у 26 разів!!! [6].

Таким чином, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення і на доктринальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показав аналіз наукової літератури, у сучасних умовах адміністративно-правові засади судового контролю у сфері публічного управління в Україні розробила З. А. Добош (2024 р.) [4]. Крім цього, активні пошуки теоретичного характеру в цьому напрямі здійснюють також такі учені, як: В. Авер'янов, О. Андруневич, Ю. Волкова, Б. Гудз, О. Грицаєнко, В. Дерець, О. Журавель, О. Капаля, В. Колесниченко, О. Кондратьєв, О. Констатий, О. Марченко, М. Оніщук, К. Ржецька, О. Савчук, Л. Сушко, А. Фокіна, С. Шило, О. Юнін та ін.

Поряд з цим, слід зазначити, що в умовах внесених у чинне законодавство України змін з означеного питання у 2024 році [7], вказана проблематика досліджена недостатнім чином, що, у свою чергу, визначає актуальність, а також теоретичну та практичну цінність даної наукової статті.

Метою цієї наукової статті є обґрунтування здійснення на всіх рівнях (законодавчому, правоохоронному, правозастосовному, т. ін.) системних заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення, тощо детермінант, які сприяють прийняттю органами ПФУ неправомірних рішень з питань пенсійного забезпечення громадян України.

Натомість головним завданням цієї роботи є визначення змісту та сутності зазначених вище детермінант, а також розробка на підставі отриманих результатів дослідження науково обґрунтованих заходів щодо їх усунення, нейтралізації, блокування тощо.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 19 та п. 6 ст. 92 Конституції України, виключно законами мають керуватися органи ПФУ при визначенні форм і видів пенсійного забезпечення громадян нашої держави, діючи при цьому у спосіб, що передбачений відповідними законодавчими актами.

У той самий час, особливо в умовах воєнного стану в Україні (2022-2025 рр.), вказані органи державної виконавчої влади, всупереч вимогам ст. ст. 58 та 64 Основного Закону, встановлюють різноманітні правообмеження щодо розміру щомісячних виплат, призначених на підставі судових рішень, пенсій для окремих категорій наших співвітчизників [8].

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, до основних детермінант, які сприяють вчиненню протиправних рішень (дій чи бездіяльності) посадовими і службовими особами системи ПФУ, можна віднести наступні із них, а саме:

1. Відсутність дієвого та ефективного судового контролю за виконанням прийнятих відповідними судами рішень з питань, зокрема пенсійного забезпечення громадян України.

Це питання регулюється положеннями ст. ст. 381-383 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) та передбачає притягнення винних у невиконанні рішення суду осіб до юридичної відповідальності (у виді штрафу в сумі від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб) [7].

Проте, у зазначених вище нормах КАСУ жодним словом не сказано про можливість кримінальної відповідальності суб'єктів таких правопорушень за ст. 382 Кримінального кодексу України (КК) за невиконання судового рішення.

Такий законодавчий підхід не тільки знижував би рівень протиправних намірів посадових і службових осіб ПФУ з даного виду діяльності (дав би можливість шляхом «розуміння тяжкості відповідальності» здійснювати так зване загальносоціальне запобігання злочинам [9, с. 206], але й підвищував би авторитет органів судової влади в Україні, а в кінцевому підсумку, дозволив на практиці забезпечувати ефективний захист прав пенсіонерів і нашій державі. Та попри все, через недосконаліть правового механізму судового контролю, низький рівень правової свідомості окремих суддів, а також відсутність узагальненої практики Верховного Суду з означених питань, його рівень в Україні є вкрай низьким та таким, що суперечить принципам судочинства, які закріплені у ст. 2 КАСУ та ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пріоритетним з яких є принцип верховенства права.

Прикладом зазначеної практики можна назвати рішення у справі № 140/1135/24 [10], у якому суд, всупереч існуючим доказам, а також з ігноруванням того факту, що впродовж року органами ПФУ не виконується рішення суду, прийняв письмовий звіт даного органу державної влади та визнав, що прийняв це рішення впродовж одного робочого дня з часу отримання даного звіту від відповідача та заперечення з цього приводу позивача [10]. І це при тому, що позови у пенсійних справах суди розглядають як правило не менше як у тримісячний термін з часу відкриття відповідного провадження [11].

Як видається для удосконалення правового механізму з означених питань логічно було б ч. 1 ст. 382-3 КАСУ доповнити абзацом наступного змісту:

«В ухвалі суду відповідач попереджається про кримінальну відповідальність за невиконання судового рішення».

Крім цього, ст. 382-3 КАСУ слід доповнити також частиною 12 наступного змісту:

«Суддя, який безпідставно прийняв письмовий звіт відповідача про виконання судового рішення, притягається до передбаченої законом юридичної відповідальності».

2. Відсутність юридичного обов'язку для судів щодо виявлення та реагування відповідними процесуальними засобами на причини і умови, які сприяли вчиненню правопорушень з боку винних осіб.

Така правова прогалина [3, с. 271] стала наслідком так званих «реформ» часів В. Януковича, прихильники якого ліквідували у діючих на той час законодавчих актах (зокрема, у Кримінальному процесуальному кодексі (КПК)) правовий інститут «причин і умов злочинності», що дало можливість останньому створити по-суті злочинну організацію (ст. 255 КК) серед верхівки державної влади України [12].

Схоже (а про це свідчать результати аналізу прийнятих судами України рішень з питань пенсійного забезпечення громадян) за таким «сценарієм» діє у сьогоденні Правління ПФУ, яке, як один із ключових суб'єктів реалізації державної політики у сфері пенсійного і соціального захисту, не тільки не здійснює належний відомчий контроль за виконанням судових рішень на місцях, але й використовує інертність, а, подекуди, службову безвідповідальність суддів і судів з аналогічного виду моніторингової діяльності, для своєрідного «освячення» протиправної діяльності територіальних органів пенсійного забезпечення [13].

У такій ситуації, без сумніву, важливим юридично виваженим кроком у цьому напрямі було б доповнення ст. 382-3 КАСУ і частиною 13 наступного змісту:

«Суд за результатами розгляду звіту про виконання судового рішення зобов'язаний вжити невідкладні заходи щодо усунення причин і умов, які сприяли прийняттю протиправного рішення відповідачем».

3. Відсутність в Україні спеціального державного органу, який би контролював виконання судових рішень.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що ліквідувавши у Конституції України (ст. 131-1), а також у Законі України «Про прокуратуру» правовий інститут загального прокурорського нагляду [14], законодавець, натомість, не створив іншого державного органу, який би контролював процес охорони і захисту прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина в країні в цілому, поклавши це на «плечі» пересічних громадян (у виді позовних вимог до відповідача).

Як наслідок, грубо порушуючи чинне законодавство України, зокрема у частині пенсійного забезпечення, органи ПФУ навіть не переймаються, що за таку протиправну діяльність вони притягатимуться до юридичної відповідальності. Більш того, сьогодні посадові та службові особи «посилають» заявників у суд так, як свого часу наш військовослужбовець відіслав російській військовий корабель під час нападу на острів Зміїний у відомому напрямку [15].

Звичайно, що при такому підході у системі ПФУ не за горами наступить той час, коли його Правління можуть визнати «злочинною організацією» (а саме – за

умисне порушення правового статусу пенсіонерів, умисне невиконання судових рішень з цього приводу та умисне нездійснення належного відомчого контролю з означених питань), а її членів та інших винуватих у цьому службових осіб притягнуть до передбаченої ст. 255 КК кримінальної відповідальності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, виходячи з результатів проведеного аналізу за означеною тематикою дослідження, можна констатувати, що в умовах здійснення визначених відповідними планами Європейського Союзу для України заходів щодо вступу в це співтовариство, актуальними є завдання щодо нейтралізації, блокування, усунення, тощо тих детермінант, що сприяють прийняттю протиправних рішень органами ПФУ, позаяк вони мають пряме відношення до оціночних критеріїв ЄС, на підставі яких визначається рівень охорони та захисту прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина в Україні на всіх рівнях державної діяльності.

Список використаної літератури

1. Збірник правових позицій Верховного Суду, щодо захисту соціальних прав / упоряд. М. І. Смокович, А. І. Рибачук, В. М. Кравчук; відп. за вип.: Н. Л. Богданюк, В. Л. Котвицький, О. І. Ткаченко та ін. Харків: Право; Верховний Суд, 2020. 206 с.
2. Пічкур проти України: рішення Європейського Суду з прав людини від 07.11.2013 р. (заява № 10441/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text
3. Теорія держави і права: підруч. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
4. Добош З. А. Адміністративно-правові засади судового контролю у сфері публічного управління в Україні: монографія. Львів: Растр – 7, 2024. 457 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х книгах, Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія криміналістичної науки. 424 с.
6. Уряд визначив прозорий і єдиний підхід до пенсійних виплат за судовими рішеннями. Міністерство соціальної політики, сім›ї та єдності України. URL: https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua?__cft__[0]=AZWECQ0XigJcyTg4RF5YlN3Gl-hSXPHO2W2SXEByM-y9EIkemh63vcxFsDX4Lu7-_2VcAI6lOB6MToa8bNNy-1aPl9ZL7dTmwobkLQfrahNVEybfApBuvztAGg_DgmrKFFCXr3RmlNygWhqIm-oSMg7KuJoGZK4kWY8yAg87IofSL-wKg&__tn__=-UC%2CP-R
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень: Закон України від 21.11.2024 р. № 4094-IX. Відомості Верховної Ради України. 2025. № 18. Ст. 54.
8. Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua.
9. Панов М. І. Завдання та функції кримінального права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право. 2016. Т. 17. Кримінальне право / ред-кол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст.голови) та ін.; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 206-209.
10. Ухвала Волинського окружного адміністративного суду від 16.07.2025 р. по справі №140/1135/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128890232
11. Визначено середній час для розгляду судових справ. Вища рада правосуддя. URL: https://hcj.gov.ua/news/vyznacheno-seredniy-chas-dlya-rozglyadu-sudovyh-sprav
12. Дорош С. Справа про держзраду Януковича: коли кінець? BBC NEWS Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-38675348
13. Олешкевич Ю. Що робити, якщо для Пенсійного фонду рішення суду – «не указ», або як домогтися перерахунку пенсії у повному обсязі. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/shho-robyty-yakshho-dlya-pensijnogo-fondu-rishennya-sudu-ne-ukaz-abo-yak-domogtysya-pererahunku-pensiyi-u-povnomu-obsyazi/
14. Савицький І. Чи стало краще від скасування «загального нагляду» прокуратури? Резонанс. URL: https://resonance.ua/chi-stalo-krashhe-vid-skasuvannya/

15. Калюжина С. «За заслуги перед Черкащиною»: нагородили автора легендарної фрази про російський корабель. Суспільне Черкаси. URL: https://suspilne.media/cherkasy/222936-za-zaslugi-pered-cerkasinou-nagorodili-avtora-legendarnoi-frazi-pro-rosijskij-korabel/

References

1. Zbirnyk pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu, shchodo zakhystu sotsialnykh prav / uporiad. M. I. Smokovych, A. I. Rybachuk, V. M. Kravchuk; vidp.za vyp.: N. L. Bohdaniuk, V. L. Kotvytskyi, O. I. Tkachenko ta in. Kharkiv: Pravo; Verkhovnyi Sud, 2020. 206 s. [in Ukrainian].
2. Pichkur proty Ukrainy: rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 07.11.2013 (zaiava № 10441/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text [in Ukrainian].
3. Teoriia derzhavy i prava: pidruch. / O. V. Petryshyn, S. P. Pohrebniak, V. S. Smorodynskyi ta in.; za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2014. 368 s. [in Ukrainian].
4. Dobosh Z. A. (2024). Administratyvno-pravovi zasady sudovoho kontroliu u sferi publichnoho upravlinnia v Ukraini: monohrafiia. Lviv: Pacmp – 7, 457 s. [in Ukrainian].
5. Zakaliuk A. P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3-kh knyhakh, Kyiv: Vydavnychyi dim «In Yure». Kn. 1: teoretychni zasady ta istoriia kryminalistychnoi nauky. 424 s. [in Ukrainian].
6. Uriad vyznachyv prozoryi i yedynyi pidkhid do pensiinykh vyplat za sudovymy rishenniamy. Ministerstvo sotsialnoi polityky, simi ta yednosti Ukrainy. URL: https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua?__cft__[0]=AZWECQ0XigJcyTg4RF5YlN3GlhSXPHO2W2SXEByM-y9EIkemh63vcxFsDX4Lu7-_2VcAI6lOB6MToa8bNNy1aPl9ZL7dTmwobkLQfrahNVEybfApBuvztAGg_DgmrKFFCXr3RmlNygWhqImoSMg7KuJoGZK4kWY8yAg87IofSL-wKg&__tn__=-UC%2CP-R [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia polozhen pro sudovyi kontrol za vykonanniam sudovykh rishen: Zakon Ukrainy vid 21.11.2024 № 4094-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2025. № 18. St. 54 [in Ukrainian].
8. Pro vyznachennia poriadku vyplaty pensii deiakym katehoriiam osib u 2025 rotsi u period voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.01.2025. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
9. Panov M. I. (2017). Zavdannia ta funktsii kryminalnoho prava. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. Kharkiv: Pravo. T. 17. Kryminalne pravo / red-kol.: V. Ya. Tatsii (holova), V. I. Borysov (zast.holovy) ta in.; Nats.yuryd.un-t im. Yaroslava Mudroho, S. 206-209. [in Ukrainian].
10. Ukhvala Volynskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 16.07.2025 po spravi № 140/1135/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128890232 [in Ukrainian].
11. Vyznacheno serednii chas dlia rozghliadu sudovykh sprav. Vyshcha rada pravosuddia. URL: https://hcj.gov.ua/news/vyznacheno-seredniy-chas-dlya-rozglyadu-sudovyh-sprav [in Ukrainian].
12. Dorosh S. Sprava pro derzhzradu Yanukovycha: koly kinets? BBC NEWS Ukraina. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-38675348 [in Ukrainian].
13. Oleshkevych Yu. Shcho robyty, yakshcho dlia Pensiinoho fondu rishennia sudu – «ne ukaz», abo yak domohtysia pererakhunku pensii u povnomu obsiazi. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/shho-robyty-yakshho-dlya-pensijnogo-fondu-rishennya-sudu-ne-ukaz-abo-yak-domogtysya-pererahunku-pensiyi-u-povnomu-obsyazi/ [in Ukrainian].
14. Savytskyi I. Chy stalo krashche vid skasuvannia «zahalnoho nahliadu» prokuratury? Rezonans. URL: https://resonance.ua/chi-stalo-krashhe-vid-skasuvannya/ [in Ukrainian].
15. Kaliuzhyna S. «Za zasluhy pered Cherkashchynoiu»: nahorodyly avtora lehendarnoi frazy pro rosiiskyi korabel. Suspilne Cherkasy. URL: https://suspilne.media/cherkasy/222936-za-zaslugi-pered-cerkasinou-nagorodili-avtora-legendarnoi-frazi-pro-rosijskij-korabel/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла 13.09.2025 р.

O. G. Kolb, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine
State Tax University
the Department of Criminal Law and Procedure
31 Universytetska St, Irpin, 08200, Ukraine
e-mail: kolboleksandr@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-1792-4739

L. M. Duchyminska, Head of the Department of Control
and Verification Work of the Main Department
of the Pension Fund of Ukraine in Volyn Region
e-mail: lesia.duchyminska@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-2907-9408

SOME DETERMINANTS THAT CONTRIBUTE TO THE ADOPTION OF UNLAWFUL DECISIONS BY THE BODIES OF THE PENSION FUND OF UKRAINE

Summary

This scientific article analyzes court decisions related to the legal assessment of decisions taken by the Pension Fund of Ukraine on pension provision for certain categories of citizens, and also identifies some determinants that contribute to the illegal activities of this state executive body on these issues.

In particular, it was established that one of such determinants is improper judicial control over the implementation of court decisions related to the restoration of violated rights, legitimate interests and freedoms of a person and a citizen.

It was also determined that the absence of a legal mechanism for the responsibility of officials and employees of pension provision bodies of Ukraine in this regard does not allow for an adequate response to the determinant complex of causes and conditions that contribute to the adoption of contradictory and non-compliant decisions on these issues.

It was found that such a situation in the system of the specified state authorities has also arisen as a result of the lack of control over the sphere of pension and social security of citizens by the Board of the Pension Fund of Ukraine, as the central executive body of Ukraine, which implements state policy in the specified field of public relations.

Based on the results of the study, it was stated that without systemic changes and measures aimed at improving the legal mechanism for controlling the activities of pension and social security bodies, it is practically impossible to neutralize, block, eliminate, etc. those determinants that contribute to the adoption of illegal decisions by the specified state executive bodies on the specified subject of activity.

Keywords: rights, legitimate interests and freedoms of man and citizen; bodies of the Pension Fund of Ukraine; determinants; illegal decisions; judicial and departmental control; neutralization, blocking, elimination, etc. determinants of illegal activity.

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340311
УДК 343.9

К. Д. Кулик, канд. юрид. наук, доцент
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра кримінально-правової політики
вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, 61024, Україна
e-mail: k.d.kulyk@nlu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2986-5836

ГРОМАДСЬКИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ МОНІТОРИНГ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Динамічне реформування антикорупційного законодавства зумовлює необхідність розробки механізму оцінки ефективності заходів, спрямованих на запобігання та боротьбу з корупцією. Поступово впроваджуються заходи, що допомагають виявляти, мінімізувати та нейтралізувати фактори, що сприяють корупції в країні. Одним із таких заходів є антикорупційний моніторинг. Система антикорупційного моніторингу наразі перебуває в процесі законодавчого закріплення, інституціоналізації та функціонування в Україні.

У статті досліджено вплив громадського антикорупційного моніторингу на реалізацію системи заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції. Визначено як офіційні державні органи, які уповноважені на здійснення державного моніторингу та оцінки ефективності реалізації Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми з її виконання, так і акцентовано увагу на участі громадськості у запобіганні корупції.

Метою статті є визначення ролі громадського антикорупційного моніторингу в системі запобігання та протидії корупції в Україні.

Авторка розкрила три найбільш поширені форми здійснення представниками громадськості антикорупційного моніторингу в Україні. До них належить: участь у діяльності міжнародних та національних громадських організацій та об'єднань, метою яких є зниження корупції в державі; журналістські розслідування корупційних практик та їх висвітлення у пресі; діяльність окремих громадян у запобіганні корупції.

Зроблено висновок, що активна робота громадянського суспільства посилює контроль за доброчесністю та прозорістю діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та приватного сектору.

Ключові слова: корупція; корупційні правопорушення; антикорупційний моніторинг; запобігання корупції; громадські організації; громадське суспільство.

Постановка проблеми. На сьогодні, корупція посідає друге місце серед основних проблем українського суспільства, поступаючись лише збройній агресії російської федерації проти нашої держави [1]. Високий рівень корупції становить значну загрозу національній безпеці, призводить до суттєвих економічних, соціальних та політичних втрат. В умовах воєнного стану протидія цьому негативному явищу набуває додаткової актуальності, оскільки надходження міжнародної допомоги у значній кількості може підвищувати ризик злочинних дій, в тому числі й корупційних.

© К. Д. Кулик, 2025

Активізація реалізації заходів з протидії корупції в Україні стала можливою із прийняттям пакету законів 14 жовтня 2014 року, у який увійшли Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII, Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 рр.» № 1699-VII та Закон України «Про Національне антикорупційне бюро» № 1698-VII. Також важливу роль відіграла готовність українського суспільства до кардинальних змін у протидії корупції. З цього часу законодавство у сфері запобігання та протидії корупції позначається динамічним розвитком. Протягом останніх 11 років відбулася велика кількість реформ, результатом яких стали позитивні зміни в Індексі сприйняття корупції від Transparency International Україна, а саме, плюс 10 балів.

Заходи з протидії корупції реалізуються у багатьох сферах діяльності держави. У зв'язку з цим, постала необхідність в оцінці результативності проведених заходів, аналізі недоліків та корегуванні наступних антикорупційних програм, тобто, в антикорупційному моніторингу. Його необхідність випливає також з ч. 3 ст. 5 Конвенції ООН проти корупції, відповідно до якої кожна Держава-учасниця повинна періодично проводити оцінку відповідних правових інструментів й адміністративних заходів з метою визначення їх адекватності з точки зору запобігання корупції та боротьби з нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання корупційної злочинності та запобігання їй досліджувалося багатьма відомими науковцями, серед яких А. В. Білецький, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. В. Новіков, О. В. Таволжанський, М. І. Хавронюк та інші. Водночас, недостатньо вивченою залишається проблематика оцінки стану реалізації антикорупційної реформи як спеціально-уповноваженими на це суб'єктами, так і представниками громадськості.

Метою статті є визначення ролі громадського антикорупційного моніторингу в системі запобігання та протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні відсутнє поняття антикорупційного моніторингу в законодавстві, а також чітке єдине розуміння комплексу заходів, які до нього входять, що потребує поглибленого вивчення. Відсутність офіційного визначення надає можливість формувати авторські позиції щодо цього питання. Так, К. Берднікова визначає антикорупційний моніторинг як науково обґрунтовану комплексну планову діяльність уповноважених суб'єктів і учасників зі збору, узагальнення, аналізу та оцінки інформації, що стосується ефективності антикорупційного законодавства та заходів, що використовуються державою проти корупції, стану правозастосовної практики у сфері протидії корупції, сприйняття та оцінки рівня корупції інститутами громадянського суспільства, а також діяльності з проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів [2, с. 104]. Варто наголосити, що це визначення в повній мірі розкриває основні елементи змісту оцінки стану дотримання вимог антикорупційного законодавства. Основними завданнями антикорупційного моніторингу, на нашу думку, є: розробка та впровадження антикорупційних проєктів (планів боротьби з корупцією); виявлення та нейтралізація умов корупції; оцінка ефективності діяльності органів влади та місцевого самоврядування; оцінка рівня корупції; перевірка нормативно-правових актів на наявність корупціогенних факторів; профілактика проявів корупції; підготовка

звітів щодо запобігання та протидії корупції; побудова поточних прогнозів та напрямів покращення антикорупційної політики та інше [3, с. 131].

Одним із ключових офіційних суб'єктів проведення антикорупційного моніторингу в Україні з дня його створення стало Національне агентство з питань запобігання корупції (далі - НАЗК). Зазначена функція була закріплена за ним в Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», а також Законі України «Про запобігання корупції». Відповідно до цих нормативно-правових актів на виконання покладених завдань НАЗК має повноваження отримувати необхідну інформацію від усіх державних органів та органів місцевого самоврядування та організовувати проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції. Крім того, НАЗК накопичує обсяг інформації про корупцію у ході реалізації власних повноважень у сфері запобігання корупції. Оцінка ефективності Антикорупційної стратегії здійснюється на основі: результатів щорічних досліджень стану корупції в Україні шляхом проведення широких статистичних спостережень та аналізу практики застосування антикорупційного законодавства; визначення рівня імплементації міжнародних стандартів у сфері антикорупційної політики. Таким чином, досягається мета періодичної оцінки ефективності антикорупційної діяльності та вироблення заходів із її удосконалення.

Найбільш відомим дослідженням є результати опитування «Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність», яке проводиться регулярно в Україні з 2017 року [4]. Соціологічні дослідження рівня корупції та сприйняття корупції включають опитування підприємців, експертів та населення, проведені за розробленою НАЗК Методикою стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні. Аналітична робота проводилася за фінансової підтримки Координатора Проектів ОБСЄ в Україні, а також Антикорупційної Ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI). Крім зазначеного НАЗК проводяться багато узагальнень практики, статистичних спостережень та досліджень щодо корупційних ризиків у різних сферах життєдіяльності суспільства, формування негативного ставлення населення до корупції, громадської оцінки ефективності антикорупційної політики держави та інше.

Розділ 3 Закону України «Про запобігання корупції» було суттєво доповнено положеннями про Державну антикорупційну програму з виконання Антикорупційної стратегії (ст. 18-1), координацію реалізації Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної з виконання Антикорупційної стратегії (ст. 18-2), моніторинг та оцінку ефективності реалізації державної антикорупційної політики (ст. 18-3) та Інформаційну систему моніторингу реалізації державної антикорупційної політики (ст. 18-4). Зазначені новації були закріплені в Законі України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20.06.2022 р. № 2322-IX, які остаточно закріпили за Національним агентством з питань запобігання корупції повноваження у сфері державного моніторингу та оцінки ефективності реалізації Антикорупційної стратегії та Державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії. Деякі повноваження у сфері державного антикорупційного моніторингу мають й інші інституції у сфері боротьби з корупцією, а також органи державної влади й місцевого самоврядування. Тому всі вони належать до суб'єктів запобігання корупції.

Важливу роль у контролі за впровадженням антикорупційної політики в державі відіграє громадськість. Законодавство у сфері запобігання та протидії корупції жодним чином не визначає поняття «громадськість». Стаття 21 Закону України «Про запобігання корупції» надає перелік осіб, які можуть брати участь у запобіганні корупції: громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни. Тому вважаємо за доцільне звернутися до наукових концепцій розуміння поняття «громадськість». Зокрема, відомий кримінолог В. В. Голіна сформував дефініцію «громадськість, яка бере участь у запобіганні злочинності», а саме, це соціально активна частина суспільства (окремі громадяни та їх об'єднання), яка зацікавлена в участі у заходах із запобігання злочинності, і добровільно спрямовує свою діяльність на захист будь-якого члена спільноти від злочинних посягань та інших правопорушень та діє в межах суворого дотримання законодавства і засад моралі» [5, с. 40]. Акцентуючи увагу на запобіганні саме корупції, то найбільш змістовним, на нашу думку, є визначення, яке надає А. В. Білецький: «громадськість – це добровільне легітимне об'єднання фізичних та юридичних осіб приватного права, створене з метою захисту інтересів суспільства від протиправних корупційних посягань» [6, с. 40].

Відповідно до ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни мають право: запитувати та одержувати від державних органів та органів місцевого самоврядування інформацію про діяльність щодо запобігання корупції; проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій; брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання корупції; вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції; проводити заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції; здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству; здійснювати інші не заборонені законом заходи щодо запобігання корупції.

Доцільно звернути увагу, що міжнародні нормативно-правові акти, такі як Конвенція ООН проти корупції, також наголошують на обов'язковості залучення громадськості до антикорупційної діяльності (ст. 13). Згідно з цим положенням кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, у межах своїх можливостей і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею.

З кожним роком громадськість все активніше бере участь у запобіганні та протидії корупції в Україні на всіх рівнях. Дуже важливим фактором, який сприяє цьому є антикорупційна освіта населення. На сьогодні, діяльність з поширення

знань у сфері запобігання та протидії корупції здійснює багато суб'єктів. До цих суб'єктів належать як і державні антикорупційні інституції, органи державної влади та місцевого самоврядування, заклади вищої та середньої освіти, так і громадські організації й окремі громадяни. Проведення антикорупційних навчань розпочалося після антикорупційної реформи у 2014 році. За цей час вже спостерігаються позитивні результати за різними критеріями. Зокрема, зросла частка населення, яка негативно ставиться до корупційних проявів (58,8% респондентів[1]), яка спроможна бути викривачем корупції (12,3% респондентів), яка повідомила про корупційну ситуацію органам влади (9,7%), яка схвалює діяльність викривачів корупції (74,3%) [1]. Це показники, які були отримані за 10 років активної антикорупційної просвіти з населенням, яка продовжується і буде продовжуватися й надалі.

Громадський антикорупційний моніторинг в Україні може проявлятися в різних формах. Найбільш законодавчо оформленою є участь у громадських антикорупційних організаціях та об'єднаннях. Так, на території України діють десятки міжнародних та національних громадських організацій та об'єднань, в статуті яких метою діяльності визначено саме запобігання та протидію корупції. Найбільш відомими є наступні: Transparency International Україна, The Group of States against Corruption (GRECO), Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), Громадська організація «StateWatch», Центр протидії корупції, Центр політичних студій та аналітики «Ейдос», Центр політико-правових реформ, Центр демократії та верховенства права, Антикорупційний рух, Антикорупційна ініціатива, Антикорупційний штаб, Громадська організація «Свідомі» та інші. Представники цих організацій та об'єднань активно беруть участь у моніторингу стану дотримання антикорупційного законодавства органами державної влади та місцевого самоврядування, контролю прозорості та доступу населення до інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, участь у публічному обговоренні різних законопроектів тощо. Прикладами таких практик можуть бути наступні. Перш за все, це діяльність Transparency International Україна, основними напрямами роботи якої є: контроль публічних закупівель; моніторинг підвищення рівня прозорості та підзвітності міст; сприяння обізнаності громадян та бізнесу щодо явища корупції, її шкоди та відповідальності за вчинення корупційних дій, зміни поведінкових моделей, мотивація проактивного залучення до запобігання корупції, моніторинг діяльності Вищого антикорупційного суду; контроль за конфіскацією російських активів на користь України [7]. По-друге, українські антикорупційні організації активно реалізовують надані законодавством права щодо: прозорості та підзвітності влади, зокрема звітування про використані кошти; державних закупівель та законодавства, в тому числі за допомогою антикорупційних експертиз нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів; участі у громадських обговореннях різних законопроектів; допомоги в розробці новітніх інструментів електронного врядування; антикорупційного навчання активістів, державних службовців та політиків тощо. Так, ключовими результатами діяльності тільки Центру протидії корупції стали: адвокація створення Вищого антикорупційного суду, який за 5 років існування виніс 264 вироків з топ-

[1] Загальна кількість респондентів, що прийняла участь в опитуванні – 2488 осіб.

корупційних справ; проадвоковано 50 законів щодо координації створення антикорупційних структур, запровадження е-декларацій, криміналізації незаконного збагачення, судової реформи, оборонних закупівель та інші; сприяли запуску системи контролю за статками чиновників, проадвокували перший у світі реєстр бенефіціарних власників юридичних осіб та відкриття державних реєстрів власності [8]. Крім того, зазначені громадські організації брали участь у створенні Альтернативних звітів з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики у 2019 та 2021 роках, щорічному Індексі сприйняття корупції, рекомендаціях щодо кроків у протидії корупції на наступні роки.

Ще однією формою громадського антикорупційного моніторингу є журналістські розслідування. В Україні активно працюють як відповідні громадські організації, так і окремі журналісти, які публікують матеріали про корупційні схеми, конфлікти інтересів та непрозорі рішення посадових осіб. Ось деякі з них: Bihus.Info; Всеукраїнське об`єднання «Журналісти проти корупції»; Схеми: корупція в деталях; Центр журналістських розслідувань «Сила правди»; Наші гроші та інші. Не меншу роль у поширенні інформації про корупцію серед населення відіграють блогери та інфлюенсери. Найчастіше вони взаємодіють зі своєю аудиторією через соціальні мережі: Instagram, ТікТок, Facebook або YouTube.

Невід'ємною складовою громадськості є окремі фізичні особи. Варто звернути увагу, що не тільки громадяни України можуть брати участь у запобіганні корупційній злочинності в Україні, але й іноземці та особи без громадянства. Адже згідно ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією України, законами чи міжнародними договорами України. Незважаючи на те, що окремі фізичні особи можуть бути зовсім не пов'язані зі сферою боротьби з корупцією, це не позбавляє їх можливості приймати участь в антикорупційних практиках.

Однією з ключових можливостей для населення є повідомлення про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний та потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, НАЗК, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості. Національним законодавством України закріплено, що населення може робити такі повідомлення як із зазначенням своїх особистих даних, так і анонімно. Головне, щоб інформація, яку повідомляють містила фактичні дані, які можна перевірити, тобто, стосувалася конкретної особи, конкретного місця, обставин і часу вчинення можливих корупційних практик. Також новацією українського антикорупційного законодавства 2011 року стало впровадження інституту викривачів корупції.

Статус викривача корупції в Україні, на сьогодні, можна отримати як за Законом України «Про запобігання корупції», так і за Кримінальним процесуальним кодексом України. Для отримання такого статусу особа повинна

відповідати критеріям, визначеними у цих нормативно-правових актах. Так, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» викривачем є фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України викривач це фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування.

В Україні особа, яка отримала статус викривача корупції наділяється комплексом прав та гарантій захисту (ст. 53-3 ЗУ «Про запобігання корупції»). Права викривача виникають з моменту повідомлення інформації про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону. Викривач має право: 1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Законом; 2) подавати докази на підтвердження своєї заяви; 3) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав повідомлення, підтвердження його прийняття і реєстрації; 4) давати пояснення, свідчення або відмовитися їх давати; 5) на безоплатну правничу допомогу у зв'язку із захистом прав викривача; 6) на конфіденційність; 7) повідомляти про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону без зазначення відомостей про себе (анонімно); 8) у разі загрози життю і здоров'ю на забезпечення безпеки щодо себе та близьких осіб, майна та житла або на відмову від таких заходів; 9) на відшкодування витрат у зв'язку із захистом прав викривачів, витрат на адвоката у зв'язку із захистом прав особи як викривача, витрат на судовий збір; 10) на винагороду у визначених законом випадках; 11) на отримання психологічної допомоги; 12) на звільнення від юридичної відповідальності у визначених законом випадках; 13) отримувати інформацію про стан та результати розгляду, перевірки та/або розслідування за фактом повідомлення ним інформації. Права та гарантії захисту викривачів поширюються й на близьких осіб викривача.

Висновки і пропозиції. Таким чином, за останні 11 років сформовано основу національного законодавства у сфері запобігання та протидії корупції, що продовжує розвиватися та вдосконалюватися. Для підвищення ефективності реалізації усіх запроваджених антикорупційних механізмів необхідно посилити участь громадськості в антикорупційній діяльності, сформувати стійке до корупції суспільство. Громадськість у своїй роботі, переважно, використовує інформацію з відкритих джерел даних, спілкування з державними органами, експертами та населенням. Дослідження свідчать, що активна робота неурядових антикорупційних організацій, об›єднань громадян та окремих експертів посилює контроль за доброчесністю та прозорістю діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та приватного сектору. Разом із наявними державними інструментами виявлення потенційних ознак корупційних практик (оцінка

корупційних ризиків у діяльності органів влади; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; моніторинг способу життя суб'єктів декларування; фінансовий контроль та перевірка декларацій та інші), вони складають систему антикорупційного моніторингу, який на сьогодні починає набувати в Україні законодавчої визначеності.

Список використаної літератури

1. Результати опитування «Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність» у 2024 році. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/07/17/0717bf197d9dbfd35baa6d2e939ca43a2e47460785552328ee7bd5e2fdebb05e11548549.pdf (дата звернення: 15.09.2025).
2. Берднікова К. Антикорупційний моніторинг в Україні: особливості та перспективи запровадження. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. Вип. 95. С. 103-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_95_31 (дата звернення: 15.09.2025).
3. Кулик К. Д. До питання запровадження антикорупційного моніторингу в Україні. Юридична осінь 2020 року: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (Харків, 23 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 129-131. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/yr_osin_2020.pdf (дата звернення: 15.09.2025).
4. Результати опитування «Корупція в Україні: розуміння, сприйняття, поширеність» у 2017, 2020 та 2021 роках. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/uk/doslidzhennya-koruptsiyi/ (дата звернення: 15.09.2025).
5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.
6. Білецький А. В. Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 228 с.
7. Transparency International Україна. Напрями роботи. URL: https://ti-ukraine.org/napryamy-roboty/ (дата звернення: 15.09.2025).
8. Центр протидії корупції. URL: https://antac.org.ua/en/about-us/ (дата звернення: 15.09.2025).

References

1. Results of the survey "Corruption in Ukraine: understanding, perception, prevalence" in 2024. National Agency on Corruption Prevention. URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/69/e2/69e246e7eb726632245e30ef8a06692a92eebaab812071e1d39e2d8a852da5fc11540281.pdf [in Ukrainian].
2. Berdnikova, K. (2013). Anti-corruption monitoring in Ukraine: features and prospects for implementation. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies. Issue no 95. pp. 103-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2013_95_31 [in Ukrainian].
3. Kulyk, K. (2020). On the issue of introducing anti-corruption monitoring in Ukraine. Legal Autumn 2020: collection of abstracts and scientific reports of participants of the international scientific-practical conference of young scientists (Kharkiv, November 23, 2020). Kharkiv, pp. 129-131. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/yr_osin_2020.pdf [in Ukrainian].
4. Results of the survey "Corruption in Ukraine: understanding, perception, prevalence" in 2017, 2020 and 2021. National Agency on Corruption Prevention. URL: https://nazk.gov.ua/uk/doslidzhennya-koruptsiyi/ [in Ukrainian].
5. Holina, V. V., Kolodyazhny, M. G., Shramko, S. S. et al (2017). Publicity in preventing and combating crime: domestic and international experience: monograph; ed. by V. V. Holina, M. G. Kolodyazhny. Kharkiv: Pravo, 284 p. [in Ukrainian].
6. Biletsky, A. V. (2018). Public participation in the prevention of corruption crimes in

Ukraine. Candidate's thesis. Kharkiv, 228 p. [in Ukrainian].
7. Transparency International Ukraine. Areas of work. URL: https://ti-ukraine.org/napryamy-roboty/ [in Ukrainian].
8. Anti-Corruption Action Centre. URL: https://antac.org.ua/en/about-us/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

K. D. Kulyk, PhD in Law, Docent, Assistant Professor
Yaroslav Mudryi National Law University
the Department of Criminal Law Policy
77 Hryhoriia Skovorody St, Kharkiv, 61024, Ukraine
e-mail: k.d.kulyk@nlu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0003-2986-5836

CIVIL ANTI-CORRUPTION MONITORING AS AN IMPORTANT ELEMENT OF CORRUPTION PREVENTION IN UKRAINE

Summary

Dynamic reform of anti-corruption legislation necessitates the development of a mechanism for assessing the effectiveness of measures aimed at preventing and combating corruption. Measures are gradually being introduced to help identify, minimise and neutralise factors that contribute to corruption in the country. One such measure is anti-corruption monitoring. The anti-corruption monitoring system is currently in the process of being legislated, institutionalised and implemented in Ukraine.

The article examines the impact of public anti-corruption monitoring on the implementation of a system of measures aimed at preventing and combating corruption. It identifies the official state bodies authorised to carry out state monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of the Anti-Corruption Strategy and the State Anti-Corruption Programme for its implementation, and focuses on public participation in the prevention of corruption.

The purpose of this article is to determine the role of public anti-corruption monitoring in the system of preventing and combating corruption in Ukraine.

The author reveals the three most common forms of anti-corruption monitoring carried out by members of the public in Ukraine. These include: participation in the activities of international and national public organisations and associations whose aim is to reduce corruption in the state; journalistic investigations into corrupt practices and their coverage in the press; and the activities of individual citizens in preventing corruption.

It was concluded that active civil society work strengthens control over the integrity and transparency of the activities of state authorities, local self-government bodies and the private sector.

Keywords: corruption, corruption offense, anti-corruption monitoring, prevention of corruption, non-governmental anti-corruption organizations, civil society.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340312
УДК 347.626.2

В. І. Труба, докт. юрид. наук, професор, ректор
Заслужений юрист України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7782-2166

С. Є. Морозова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: stella_tutela@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0000-0802-745X

ФЕНОМЕН ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

У статті викладено результати досліджень інституту шлюбного договору в сімейному праві України. Для найбільш повного огляду досліджуваного інституту наведено законодавчий досвід деяких зарубіжних держав, який може стати в нагоді при удосконаленні вітчизняного законодавства.

Розглянуто правову природу відносин у шлюбному договорі, відзначено поєднання засад цивільного зобов'язання і сімейно-правового договору.

Розглядаючи умови укладення шлюбного договору та його зміст, автори відзначають неможливість шаблонного ставлення до цього виду сімейно-правового договору. Шлюбний договір використовується як засіб упорядкування майнових відносин подружжя, захисту їхніх майнових прав, а також майнових прав їхніх дітей, тож і зміст договорів залежить від багатьох чинників.

Серед проблемних моментів, притаманним застосуванню шлюбного договору, є відсутність в загальному чи обмеженому доступі інформації про укладений шлюбний договір. Це порушує права контрагентів за правочинами, другою стороною яких є особа, яка уклала шлюбний договір. На практиці зустрічаються випадки зловживання особами, які уклали шлюбний договір відносно бізнес-партнерів. З метою захисту прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, так і третіх осіб автори пропонують законодавчо запровадити спеціальний реєстр правового режиму майна подружжя. Реєстр правового режиму майна подружжя – це автоматизована система збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про режим володіння, користування та розпорядження майном подружжя.

Авторами проаналізовано статистичні дані посвідчених шлюбних договорів державними та приватними нотаріусами. Визначені тенденції зростання кількості посвідчених шлюбних договорів приватними нотаріусами порівняно з державними.

© В. І. Труба, С. Є. Морозова, 2025

Звернено увагу на неналежне виконання Міністерства юстиції України своїх функцій щодо здійснення узагальнення та аналізу звітів, поданих за результатами роботи державними та приватними нотаріусами як це передбачено наказом Міністерства юстиції України від 13.12.2022 р. № 5591/5.

Ключові слова: шлюбний договір, шлюбний контракт, сімейні правовідносини, сімейно-правові договори.

Постановка проблеми. Шлюбний договір серед інших договорів, що використовуються для врегулювання сімейних відносин (про надання утримання, про сплату аліментів на дитину тощо), займає окреме місце.

Норми про шлюбний контракт (шлюбний договір) в національному законодавстві з'явилися відносно недавно, а саме у 1992 році [1].

З тих пір здійснюються дослідження, присвячені вивченню симбіозу сімейних та зобов'язальних зв'язків, сімейного права та зобов'язального права. Дійсно, сімейний зв'язок породжує права та обов'язки, особливості яких легко спостерігати, але набагато важче окреслити загальну теорію їхнього співвідношення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інституту шлюбного договору у сімейному праві досліджувались у монографіях Т. О. Ариванюк (2002), С. Я. Фурси (2003), О. О. Ульяненко (2003), О. І. Сафончик (2004), В. К. Антошкіної (2006), О. В. Нєкрасової (2008), Г. М. Ахмач (2009), Л. В. Липець (2009), О. С. Олійник (2009), О. С. Простибоженко (2017), О. В. Розгон (2018), В. А. Ватраса (2020), В. М. Чернеги (2022) та ін. Більшість згаданих авторів виконували свої наукові розвідки під керівництвом шановної професорки І. В. Жилінкової. Саме вона стала автором першої в Україні монографії, присвяченої теоретичним і практичним питанням інституту шлюбного контракту, особливостям його укладення, зміни, припинення і сфері регулювання відповідних відносин (1995). Через деякий час цю книгу було перевидано, що безумовно свідчить про її затребуваність серед представників юридичної спільноти. Крім того, І. В. Жилінкова у багатьох інших своїх наукових публікаціях досліджувала окремі аспекти шлюбного договору. Слід зазначити і про те, що Ірина Володимирівна активно займалась просвітницькою діяльністю серед юристів щодо юридичного і соціального значення шлюбного договору.

На сьогодні Україна вже пройшла той етап, коли українці вважали укладення шлюбного договору свідченням недовіри подружжя один одному. Шлюбний договір тепер сприймається як конкретний договірний режим, за допомогою якого ситуацію щодо врегулювання майнових відносин подружжя у разі розлучення можливо зробити більш передбачуваною.

Метою статті є викладення результатів дослідження окремих питань законодавчого регулювання шлюбного договору, аналізу його змісту, а також статистичних даних щодо застосування цього договору на практиці, окреслення нових шляхів щодо захисту прав подужжя, уникнення конфліктів тощо.

Виклад основного матеріалу. Шлюбні договори – це правовий інститут, що широко використовується в сучасний час, за допомогою якого подружні пари, які не бажають застосовувати певні правові положення до своєї індивідуальної справи, можуть цивілізовано урегулювати правила свого співжиття.

СК України врегульовує два правових режими майна подружжя: законний і договірний. Загальним правилом є законний режим подружжя. Цей режим застосовується, якщо подружжя не обрало іншого, договірного порядку вирішення своїх матеріальних відносин. Однак договірний режим майна подружжя не є безумовним. Умови шлюбного договору не повинні ставити одного з подружжя у надзвичайно невигідне матеріальне становище, зменшувати обсяг прав дитини, які встановлені законодавством України. Недотримання таких правил під час укладення шлюбного договору може призвести до розірвання або визнання його недійсним у судовому порядку.

Шлюбний договір надає можливість подружжю визначити правовий режим майна, відмінний від імперативних норм. Юридична техніка шлюбного договору є такою, що подружні обов'язки відповідають частково цивільним зобов'язанням у класичному розумінні цього терміна, частково – відображають природу прав та обов'язків суто сімейного права.

Події, які можуть відбутися протягом шлюбу та життя подружжя, часом змушують їх по-різному ставитись до управління своїм майном. Управління майном чутливе до соціальних потрясінь, війн чи економічних криз, стану особистих відносин та потреб в сім'ї. Подружжя в шлюбному договорі може адаптувати способи використання свого майна відповідно до своїх бажань і потреб, враховуючи чи ігноруючи своє матеріальне становище в дошлюбний період, або в період шлюбу до укладення шлюбного договору. Адже відповідно до ч. 1 ст. 92 СК України шлюбний договір може бути укладено не лише особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а й подружжям. Не допускається укладення шлюбного договору особами, які проживають однією сім'єю, не перебуваючи у шлюбі між собою.

У главі 10 СК України наведено низку вимог до шлюбного договору. Очевидно, що досконалого типового договору неможливо передбачити. Під час приватних інтерв'ю та у виступах на круглих столах нотаріуси свідчать, що часто в шлюбні договори включають питання повернення подарунків, отриманих під час заручин; спільності чи роздільного проживання; використання наявного чи придбаного майна у майбутньому, розпорядження ним; забезпечення потреб дітей; розпорядження на випадок смерті та інші важливі питання, що вирішуються в сімейному колі. Таким чином, шлюбний договір використовується як засіб упорядкування майнових відносин подружжя, захисту їхніх майнових прав, а також майнових прав їхніх дітей.

Законодавство України містить вимоги до укладення шлюбного договору, схожі на вимоги багатьох інших європейських держав.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 94 СК України шлюбний договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. Порядок посвідчення шлюбних договорів встановлено в главі 5 розділу ІІ Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 р. [3].

Незважаючи на те, що відповідно до закону шлюбним договором може змінюватися правовий статус майна, нотаріуси не зобов'язані встановлювати наявність шлюбного договору, перевіряти його зміст або вимагати згоду на відчуження майна іншого з подружжя, якщо з правовстановлюючого

документа, свідоцтва про шлюб та інших документів видно, що таке майно є не спільною, а особистою власністю одного з подружжя.

Певні складнощі виникають при захисті майнових інтересів подружжя, яке уклало шлюбний договір, а також третіх осіб, оскільки в багатьох випадках володіння, користування та розпорядження майном, належним подружжю, зачіпає інтереси третіх осіб, наприклад, контрагентів за цивільними договорами одного з подружжя, засновників (учасників) підприємницьких товариств.

Для вирішення питання про захист прав контрагентів за правочинами, другою стороною яких є особа, яка уклала шлюбний договір, а також для запобігання можливим зловживанням з боку останніх, слід звернутися до аналізу національного законодавства країн, у яких укладення шлюбного договору стало традицією, зокрема до законодавства ФРН та Франції.

Законодавством ФРН передбачено існування так званого реєстру майнових прав подружжя, в якому може бути зареєстровано шлюбний договір. Відповідно до § 1412 Цивільного уложення Німеччини подружжя може заявити свої заперечення проти правочину, укладеного одним із подружжя з третьою особою, тільки у тому разі, коли шлюбний договір було зареєстровано в реєстрі майнових прав подружжя або третя особа знала про наявність договору до здійснення правочину. Такий реєстр ведеться дільничними судами, і подружжя, за клопотанням одного або обох з подружжя, може зареєструвати шлюбний договір в будь-якому дільничному суді за місцем звичайного перебування хоча б одного з подружжя. При цьому у разі зміни місця звичайного перебування на інший округ слід повторно проводити таку реєстрацію. Реєстраційний запис щодо режиму майнових відносин подружжя публікується дільничним судом в спеціальному бюлетені, при чому у разі відступлення від вимог, встановлених законом, повідомлення має містити загальні відомості про таке відступлення. Ознайомлення з реєстром, а також отримання копій записів дозволено будь-якій особі [4].

За законодавством Франції, де шлюбні правочини можуть бути укладені тільки до реєстрації шлюбу (ст. 1395 ЦК Франції), особи, які укладають шлюб, мають надати довідку, видану їм нотаріусом, реєстратору актів цивільного стану перед реєстрацією шлюбу. Якщо в акті про реєстрацію шлюбу вказується, що контракт не укладався, то по відношенню до третіх осіб подружжя буде вважатися таким, що вступило в шлюб в рамках режиму загального права, якщо тільки в правочинах, оформлених з такими третіми особами, вони не вкажуть про те, що ними було укладено шлюбний контракт [5].

Подружжя, яке уклало шлюбний контракт, може зареєструвати відомості про укладення шлюбного контракту в Реєстрі комерсантів і товариств. Реєстр комерсантів і товариств ведеться на місцевому рівні завідувачем канцелярією кожного комерційного суду і містить дані про комерсантів і товариства, які діють на території, що підпадає під юрисдикцію даного суду. У Реєстрі комерсантів і товариств, зокрема відображаються відомості

про дату і місце укладення шлюбу, а також режим майнових відносин між подружжям. Відомості у вигляді копії або виписки з Реєстру комерсантів і товариств може отримати будь-яка особа.

Схоже правове регулювання передбачене і законодавством Квебеку (Канада) щодо захисту прав контрагентів за правочинами, другою стороною яких є особа, яка уклала шлюбний договір, а також для захисту прав самого подружжя. Відповідно до ст. 442 ЦК Квебеку повідомлення про шлюбний договір має бути зареєстроване в реєстрі особистих прав і речових прав на рухомість на підставі вимоги нотаріуса, який склав такий договір. При цьому до такого реєстру мають бути внесені всі подальші зміни до шлюбного договору. Зазначений реєстр ведеться в бюро по реєстрації прав земельних округів, вказаних Міністерством юстиції Квебеку, реєстри і документи, які зберігаються в таких бюро, є публічними документами (ст. 2969-2971 ЦК Квебеку) [6].

Як бачимо, законодавством ФРН, Франції та Квебеку встановлено схожий порядок регулювання оприлюднення відомостей про шлюбні контракти. Таке положення якнайкраще, на нашу думку, відповідає як захисту третіх осіб – контрагентів за правочинами з особами, які уклали шлюбний договір (контракт), так і запобіганню зловживань останніми, а також для захисту добросовісного подружжя, спадкоємців подружжя.

Згідно зі ст. 115 ЦК Латвійської Республіки для надання шлюбним договорам обов'язкової сили у відносинах з третіми особами вони підлягають внесенню в реєстр майнових відносин подружжя, а шлюбні договори про нерухоме майно – також в земельні книги. Положення шлюбного договору, що обмежують права, які набувають треті особи на спільно нажите майно, не пов'язують цих третіх осіб [7].

На нашу думку, є декілька шляхів вирішення питання про реєстрацію правового режиму майна подружжя. Перший – це законодавче закріплення права подружжя вносити відомості щодо укладення ними шлюбного контракту до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців. Другий – це законодавче закріплення права подружжя вносити відомості щодо укладення ними шлюбного контракту до Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Третій – запровадження спеціального реєстру правового режиму майна подружжя у вітчизняному законодавстві. Такий реєстр має бути запроваджено у вигляді автоматизованої системи збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про режим володіння, користування та розпорядження майном подружжя. Останній шлях видається доцільнішим. Реєстрація режиму майна подружжя, відмінного від передбаченого законом, допоможе забезпечити захист прав та інтересів як самого подружжя, їхніх дітей, так і третіх осіб.

З роками у нашій державі шлюбний договір стає все більш популярним. Однак трапляються непоодинокі випадки, коли його використовують як інструмент поділу майна подружжя перед розірванням шлюбу, а не для визначеної законодавством мети.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про нотаріат» нотаріуси мають подавати статистичні звіти. За період чинності цього Закону вимоги щодо звітності нотаріусів, передбачені у підзаконних нормативно-правових актах,

неодноразово змінювались. У 2022 році Міністерство юстиції України запровадило обов'язкову форму звітності, в якій відображаються посвідчені нотаріусами шлюбні договори [8].

У главі 3 розділу ІІ Інструкції щодо заповнення та подання форми звітності № 1-нотаріат (річна) «Звіт про роботу державних, приватних нотаріусів, Міністерства юстиції України та його територіальних органів у сфері нотаріату», затверджена наказом Міністерства юстиції України від 13.12.2022 р. № 5591/5 передбачено, що звіт за формою № 1-нотаріат (річна) заповнює Міністерство юстиції України. Звіт за формою № 1-нотаріат (річна) заповнюється з урахуванням узагальненої інформації, отриманої від територіальних органів. Заповнений звіт за формою № 1-нотаріат (річна) структурний підрозділ апарату Міністерства юстиції України, що здійснює реалізацію державної політики у сфері нотаріату, розміщує на веб-сайті Міністерства юстиції України. Всупереч цій вимозі, узагальнений звіт на вебсайті Міністерства юстиції України не оприлюднюється. З 2022 року окремо по областях та м. Києву звіти розміщуються на веб-сайтах міжрегіональних управлінь Міністерства юстиції України [9].

За результатами аналізу звітів нотаріусів щодо кількості посвідчених шлюбних договорів згідно з даними звітів, розміщених на веб-сайтах управлінь Міністерства юстиції України, а також його міжрегіональних відділеннях (Західне, Південне, Східне та Центральне), ми склали таку таблицю.

Кількість і відсоток посвідчених шлюбних договорів державними та приватними нотаріусами за періоди 1998-2004 та 2015-2024 років

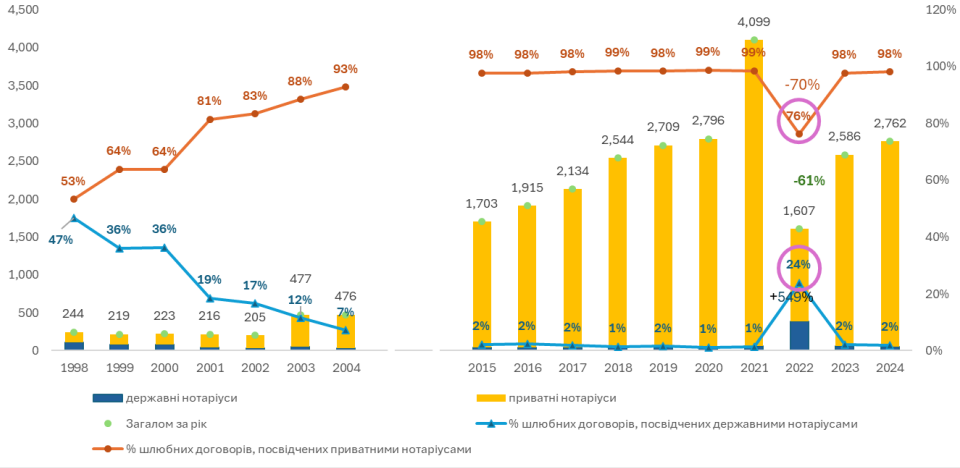

Оцінюючи загальну кількість шлюбних договорів, посвідчених державними та приватними нотаріусами за 1998–2004 та 2015–2024 роки, слід відзначити, що така кількість зростала. Піками в зміні були 2003 рік – загальне збільшення на 133%, 2021 рік – загальне збільшення на 47% і 2022 рік – падіння на 61%. Станом на 2024 рік загальна кількість посвідчених нотаріусами шлюбних договорів майже досягла рівня 2020 року.

Якщо порівняти кількість реєстрацій, виконаних приватними та державними нотаріусами, то з графіка видно, що ще у 1998 році відсоток договорів, посвідчених державними та приватними нотаріусами був майже 50/50. Надалі майже з кожним роком вклад у загальну кількість посвідчених договорів державними нотаріусами зменшувався (блакитна лінія з трикутниками), а приватних – зростав (помаранчева лінія з трикутниками). Аномалією такої тенденції став 2022 рік. При загальному падінні кількості посвідчених договорів вклад державних нотаріусів зріс на 549 %, а приватних –зменшився на 70 % відносно 2021 року.

Зменшення кількості укладених шлюбних договорів у 2022 році пояснюється, на нашу думку, введенням воєнного стану, значним відтоком громадян за кордони нашої держави на період воєнної агресії, закриттям державних реєстрів або обмеженням доступу до них, зокрема Постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». Метою ухвалення згаданої постанови є вжиття ефективних заходів щодо уникнення негативних наслідків, зумовлених веденням бойових дій, окупацією РФ окремих територій, запобігання ризикам порушення майнових прав громадян.

За весь період існування в законодавстві шлюбних договорів, їх значну кількість, посвідчених приватними нотаріусами можна пояснити зручністю, оперативністю, ввічливістю офісних працівників нотаріальних контор, а також вигідним їх територіальним розміщенням, відсутністю черг (у порівнянні із державними нотаріальними конторами). Відповідальне ставлення фахівців Міністерства юстиції України до збору та оприлюднення таких даних безумовно полегшить роботу установ та організацій, науковців у сфері юриспруденції, соціології тощо.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, слід відзначити, що шлюбний договір є феноменальним правовим явищем. Суспільство поступово відходить від думки про те, що договір, який покликаний забезпечувати права та обов'язки сторін у шлюбі, підриває довіру, ідеї партнерства і рівності, на яких ґрунтуються відносини подружжя, зумовлює примус чи нерівність. Те, що в державах зі сталою правовою традицією формувалось століттями, у нас за трохи більше 30 років еволюціонувало. Шлюбний договір слід вважати найважливішим соціальним інститутом, спрямованим на упорядкування сімейних відносин, зменшення кількості розлучень. Адже під час обговорення найбільш важливих сторін майбутнього сімейного життя (маючи на меті укладення шлюбного договору) особи можуть вчасно та врівноважено дійти висновку навіть і про недоцільність або передчасність укладання шлюбу, а їхня здатність відкрито обговорювати економічні аспекти сімейного життя дасть можливість уникнути ймовірних серйозних проблем у майбутньому.

З метою захисту прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, так і третіх осіб пропонуємо законодавчо запровадити спеціальний реєстр правового режиму майна подружжя. Реєстр правового режиму майна подружжя – це автоматизована система збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про режим володіння, користування та розпорядження майном подружжя.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на неналежне виконання Міністерством юстиції України своїх функцій щодо здійснення узагальнення та аналізу звітів, поданих за результатами роботи державними та приватними нотаріусами як це передбачено наказом Міністерства юстиції України від 13.12.2022 р. № 5591/5.

Напрямки подальших наукових пошуків. Питання врегулювання та застосування шлюбного договору тісно пов'язані зі спадковим договором. Поняття, ознаки та особливості законодавчого регулювання спадкового договору потребують окремого дослідження і висвітлення у подальшому та можуть стати предметами нових наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР: Закон України від 23.06.1992 р. № 2488-XII. Оф. веб-сайт ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-12#Text (дата звернення 12.09.2025).
2. Жилінкова І. В. Шлюбний контракт: монографія. Харків, 1995. 172 с.
3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за № 282/20595 Оф. веб-сайт ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text (дата звернення 12.09.2025).
4. Wirkungen gegenüber Dritten. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: https://www.buzer.de/1412_BGB.htm (дата звернення 12.09.2025).
5. Code civil des Français. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006439151 (дата звернення 12.09.2025).
6. Code civil du Québec. URL: https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/fr/version/lc/ccq-1991?code=se:442&historique=20221003 (дата звернення 12.09.2025).
7. Civillikums. Latvijas Republikas Likums. Pieņemts: 28.01.1937. Stājas spēkā: 01.09.1992. URL: https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums (дата звернення 12.09.2025).
8. Деякі питання формування звітності про роботу державних, приватних нотаріусів, Міністерства юстиції України та його територіальних органів у сфері нотаріату: Наказ Міністерства юстиції України 13 грудня 2022 р. № 5591/5, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.12.2022 р. за № 1594/38930. Оф. веб-сайт ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1594-22#n25 (дата звернення 12.09.2025).
9. Інструкція щодо заповнення та подання форми звітності № 1-нотаріат (річна) «Звіт про роботу державних, приватних нотаріусів, Міністерства юстиції України та його територіальних органів у сфері нотаріату», затверджена наказом Міністерства юстиції України від 13.12.2022 р. № 5591/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14.12.2022 р. за № 1594/38930. Оф. веб-сайт ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1594-22#n25 (дата звернення 12.09.2025).

References

1. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin i dopovnen′ do Kodeksu pro shlyub ta sim′yu Ukrayins′koyi RSR» vid 23.06.1992 № 2488-XII. Of. veb-sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2488-12#Text (data zvernennya 12.09.2025) [in Ukrainian].
2. Zhylinkova I. V. (1995). Shlubnyy kontrakt: monohrafiya. Kharkiv. 172 s. [in Ukrainian].
3. Poryadok vchynennya notarial′nykh diy notariusamy Ukrayiny, zatverdzhenyy nakazom Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny vid 22.02.2012 № 296/5, zareyestrovanym v Ministerstvi yustytsiyi Ukrayiny 22.02.2012 za № 282/20595 Of. veb-sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text (data zvernennya 12.09.2025) [in Ukrainian].
4. Wirkungen gegenüber Dritten. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: https://www.buzer.de/1412_BGB.htm (data zvernennya 12.09.2025).
5. Code civil des Français. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006439151 (data zvernennya 12.09.2025).

6. Code civil du Québec. URL: https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/fr/version/lc/ccq-1991?code=se:442&historique=20221003 (data zvernennya 12.09.2025).
7. Civillikums. Latvijas Republikas Likums.. Pieņemts: 28.01.1937. Stājas spēkā: 01.09.1992. URL: https://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums (data zvernennya 12.09.2025).
8. Deyaki pytannya formuvannya zvitnosti pro robotu derzhavnykh, pryvatnykh notariusiv, Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny ta yoho terytorial′nykh orhaniv u sferi notariatu: Nakaz Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny 13 hrudnya 2022 roku № 5591/5, zareyestrovanyy v Ministerstvi yustytsiyi Ukrayiny 14.12.2022 za № 1594/38930. Of. veb-sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1594-22#n25 (data zvernennya 12.09.2025) [in Ukrainian].
9. Instruktsiya shchodo zapovnennya ta podannya formy zvitnosti № 1-notariat (richna) «Zvit pro robotu derzhavnykh, pryvatnykh notariusiv, Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny ta yoho terytorial′nykh orhaniv u sferi notariatu», zatverdzhena nakazom Ministerstva yustytsiyi Ukrayiny vid 13.12.2022 № 5591/5, zareyestrovano v Ministerstvi yustytsiyi Ukrayiny 14.12.2022 za № 1594/38930. Of. veb-sayt VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1594-22#n25 (data zvernennya 12.09.2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

V. I. Truba, Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Rector of Odesa I. I. Mechnikov National University
Honored Lawyer of Ukraine
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: truba-v@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7782-2166

S. Ye. Morozova, PhD in Law, Associate Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Civil Law Disciplines
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: stella_tutela@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0000-0802-745X

THE PHENOMENON OF THE MARRIAGE CONTRACT

Summary

The article presents the results of research into the institution of marriage contract in family law of Ukraine. For the most complete overview of the institution under study, the legislative experience of some foreign states is presented, which may be useful in improving domestic legislation.

The legal nature of relations in a marriage contract is considered, and the combination of the principles of civil obligation and family law contract is noted.

The authors consider the conditions for concluding a marriage contract and its content. They note the impossibility of a template approach to this type of family law contract. A marriage contract is used as a means of regulating the property relations of spouses, protecting their property rights, as well as the property rights of their children, so the content of the contracts depends on many factors.

Among the problematic aspects inherent in the application of a marriage contract is the lack of general or limited access to information about the concluded marriage contract. This violates the rights of counterparties under transactions, the other party to which is the person who concluded the marriage contract. In practice, there are cases of abuse by persons who concluded a marriage contract in relation to business partners. In order to protect the rights and

interests of spouses, their children, and third parties, the authors propose to legislatively introduce a special register of the legal regime of marital property. The register of the legal regime of marital property is an automated system for collecting, accumulating, protecting, recording and providing information about the regime of ownership, use and disposal of marital property. The authors analyzed statistical data on marriage contracts certified by public and private notaries. Trends in the growth of the number of marriage contracts certified by private notaries compared to public ones were identified. Attention is drawn to the improper performance by the Ministry of Justice of its functions in generalizing and analyzing reports submitted based on the results of work by public and private notaries, as provided for by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 13.12.2022 No. 5591/5.

Keywords: marriage contract, family legal relations, family legal contracts.

СУДОУСТРІЙ

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340313
УДК 342.922/347.98

М. М. Стефанчук, докт. юрид. наук, професор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра юстиції
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: stefmar@knu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6239-9091

О. В. Саленко, канд. юрид. наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут права
Кафедра юстиції
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: olga_salenko@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7664-8709

ЮРИСДИКЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ АКТИВІВ ПІДСАНКЦІЙНИХ ОСІБ

У статті здійснено розвідку тенденцій розвитку юрисдикційного концепту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, як однієї із законодавчо унормованих санкцій, що має винятковий характер, та може бути застосована лише щодо фізичних та юридичних осіб, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України або значною мірою сприяли вчиненню таких дій іншими особами, за умови попереднього накладення на них санкції у вигляді блокування активів. Правова невизначеність, властива нормативно-правовій регламентації цієї санкції, а також новизна для правової системи України правового інституту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб зумовлюють активний науковий, а також експертно-практичний дискурс стосовно виправданості фактичної конфіскації санкційних активів в контексті забезпечення гарантій права власності та належної правової процедури. Означене зумовлює потребу вдосконалення юрисдикційного концепту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб крізь призму вимог забезпечення належної правової процедури в контексті гарантування принципу верховенства права. Мета статті полягає у виокремленні проблемних аспектів законодавчої регламентації застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб в аспекті формування складників юрисдикційного концепту такого стягнення, а також у визначенні законодавчих перспектив розвитку цього правового інституту.

Констатовано, що актуальна законодавча регламентація застосування санкції у

© М. М. Стефанчук, О. В. Саленко, 2025

вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, в аспекті формування складників юрисдикційного концепту такого стягнення, має контроверсійний характер та характеризується правовою невизначеністю. Обґрунтовано, що вилучення активів підсанкційних осіб в дохід держави за спрощеною процедурою провокує ризики неналежного забезпечення права на справедливий суд, що зумовлює потребу у перегляді унормованого наразі стандарту доказування у досліджуваній категорії справ у напрямі його підвищення з тим, аби забезпечити підсанкційних осіб правом на належний судовий розгляд у досліджуваній категорії справ. Аргументовано концептуальну доцільність використання надбань та досвіду практичної реалізації вже сформованих до певної міри та таких, що отримали певний рівень наукової розробки правових інститутів у сфері досліджуваних питань, зокрема правового інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

В аспекті формування складників юрисдикційного концепту застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб визначено такі законодавчі перспективи розвитку цього правового інституту: забезпечення чітких критеріїв та правової визначеності щодо підстав застосування санкцій та особливостей застосування досліджуваних санкцій до громадян України; забезпечення належного стандарту доказування у цій категорії справ у напрямі його підвищення з урахуванням правової природи цього виду санкції з тим, аби забезпечити підсанкційних осіб правом на належний судовий розгляд у досліджуваній категорії справ; розробка питання щодо перспективної можливості уповноваження прокурорів (зокрема, Офісу Генерального прокурора) представляти інтереси держави у справах про стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, яка може бути визначена одним із виключних випадків такого представництва, обумовленим актуальною потребою, та з урахуванням закріплених у законодавстві вимог щодо спеціальної процедури добору та підвищення кваліфікації прокурора як одного із основних функціонерів-правників системи правосуддя в Україні.

Ключові слова: санкції, стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, юрисдикція, стандарт доказування, право на справедливий суд, юрисдикційний механізм.

Постановка проблеми. Санкції, як спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, запроваджено в правову систему України однойменним Законом [1] з чітко визначеною і без сумніву виправданою метою їхнього застосування: захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидія терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави. З огляду на законодавчо визначену процедуру внесення пропозицій щодо застосування санкцій, скасування та внесення змін до них, експерти зауважують, що на відміну від кримінального переслідування, санкції мають політичну мету - обмежити вплив фізичних чи юридичних осіб, змусити їх припинити порушення чи утриматись від вжиття певних дій [2].

Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» [3] від 12 травня 2022 року Закон України «Про санкції» було доповнено новим їх видом - стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти

дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Метою таких законодавчих змін визначено перешкоджання використанню економічних активів на шкоду національній безпеці України та залучення активів, які є підґрунтям для діяльності, спрямованої на підготовку, розпалювання та ведення агресивної війни (включно з агресивною пропагандою), для посилення оборони України та відшкодування завданої шкоди [4]. Сама ж санкція охарактеризована як така, що має винятковий характер та може бути застосована лише щодо фізичних та юридичних осіб, які своїми діями створили суттєву загрозу національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності України (в тому числі шляхом збройної агресії чи терористичної діяльності) або значною мірою сприяли (в тому числі шляхом фінансування) вчиненню таких дій іншими особами, у тому числі до резидентів у розумінні Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів». Крім того, встановлено що ця санкція може бути застосована лише в період дії правового режиму воєнного стану та за умови, що на відповідну фізичну чи юридичну особу в порядку, визначеному Законом, вже накладено санкцію у виді блокування активів.

Попри те, що здебільшого механізми фінансових санкцій не дозволяють постійної конфіскації активу виключно на тій підставі, що вони підпадали під режим санкцій, на відміну від правових баз, що стосуються доходів від кримінальної протиправної діяльності, в експертному середовищі слушно зауважується про винятки з цього правила, а отже – можливість фактичної конфіскації санкційних активів, що зумовлює дискурс стосовно виправданості таких механізмів в контексті права власності та належної правової процедури [5, с. 471].

У цьому контексті потребують окремого дослідження юрисдикційні аспекти правового інституту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб крізь призму вимог забезпечення належної правової процедури в контексті гарантування принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій юридичній літературі питання правової природи та проблемних аспектів застосування санкцій викликають значний науковий інтерес та віднайшли своє відображення у працях багатьох науковців, зокрема А. Бабич, Ю. Барабаша, К. Бугайчука, Т. Горбачевської, С. Гриненка, Д. Новікова, О. Уварової, О Щербанюк та багатьох інших. Водночас, з огляду на новизну для правової системи України правового інституту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб потребують додаткових розвідок юрисдикційні аспекти застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб з метою вдосконалення юрисдикційного механізму реалізації державної санкційної політики.

Мета статті полягає у виокремленні проблемних аспектів законодавчої регламентації застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб в аспекті формування складників юрисдикційного концепту такого стягнення, а також у визначенні законодавчих перспектив розвитку цього правового інституту.

Виклад основного матеріалу. Сформована актуальна практика застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів

(санкцій) відповідно до Закону України «Про санкції» створює підґрунтя дослідникам для виокремлення низки проблемних аспектів, які, на їхню думку, свідчать про необхідність подальшого удосконалення законодавства про санкції з метою забезпечення їх правової визначеності, прозорості й ефективності, що заслуговує на підтримку. Серед таких проблемних аспектів виокремлюють: 1) відсутність чітких критеріїв і неоднозначність щодо підстав застосування санкцій, які створюють ризик політизації цього процесу та можуть призвести до недоречного використання санкційних механізмів; 2) недостатня юридична визначеність термінів, що ускладнює їхню інтерпретацію і може порушувати права суб'єктів, щодо яких застосовуються санкції; 3) недостатня прозорість процедур застосування санкцій і відсутність ефективних механізмів юридичного захисту, що порушує принцип верховенства права і права на справедливий процес; 4) необґрунтоване застосування обмежень, які не мають чіткої юридичної бази, що може призводити до порушення прав суб'єктів і скасування рішень у судовому порядку [6, с. 190].

З цього приводу Д. Новіков зауважує на потребі удосконалення законодавства з питань застосування санкцій із врахуванням міжнародного та українського досвіду такого застосування, зокрема стосовно накладення санкцій на громадян України, якщо вони здійснюють терористичну діяльність, з огляду на те, що «… чинний механізм використання санкцій уможливлює обмеження основних прав громадян України за умов, коли їх причетність до терористичної діяльності недоведена і невстановлена…» [7, с. 185].

Пропонуючи розширення переліку правових підстав застосування санкцій до громадян України, включивши до нього, крім здійснення терористичної діяльності, вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, К. Бугайчук зауважує на необхідності уникати розмитих формулювань, а також таких, що містять елементи дискреції під час накладення будь-яких обмежень на громадян суб'єктами владних повноважень, з огляду на те, що це може трактуватися як порушення принципу правової визначеності, особливо при визначенні порядку застосування заходів примусу чи інших обмежувальних заходів [8, с. 34, 36], з чим варто погодитися.

В розвиток окресленої дискусії щодо проблемних аспектів законодавчої регламентації застосування санкцій, слід окреслити також і юрисдикційні гарантії для цілей застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб. Передусім, з урахуванням вимог ст. 41 Основного Закону України встановлено виключно судовий порядок прийняття рішення щодо застосування цієї санкції, а також процедури його апеляційного оскарження. Так, за наявності підстав та умов, зазначених у ч. 1 ст. 5-1 Закону України «Про санкції», центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції, звертається до Вищого антикорупційного суду (далі - ВАКС) із заявою про застосування до відповідної фізичної або юридичної особи санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону, в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАСУ). Водночас КАСУ було доповнено положеннями про те, що саме ВАКС вирішує адміністративні справи щодо застосування санкції, передбаченої п. 1-1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про

санкції», як суд першої інстанції (ч. 5 ст. 22 КАСУ), а Апеляційна палата ВАКС переглядає судові рішення ВАКС в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції (ч. 4 ст. 23 КАСУ). Зрештою КАСУ доповнено ст. 283-1, якою визначено особливості провадження у справах про застосування санкцій. Отже, на відміну від попередніх видів санкцій, при застосуванні стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб мова йде не лише про обмеження у користуванні правом власності, а й про можливість позбавлення такого права у встановлених Законом випадках та порядку, який передбачає судовий контроль за підставністю та законністю втручання у право власності особи при застосуванні цієї санкції.

У цьому контексті слід зауважити, що експерти характеризують інститут конфіскації активів через накладення санкцій як новий для світової практики, водночас зауважуючи на тому, що такі політико-правові рішення націлені насамперед не на продовження сталої правової традиції, а радше є реакцією на нові виклики, до яких ані національне, ані міжнародне право були не готові. Водночас запровадження санкційного механізму конфіскації російських активів, створило підстави для стягнення в дохід держави майна, арештованого, але не конфіскованого у межах кримінальних проваджень. Попри це, санкційний механізм потребує постійного моніторингу на предмет відповідності міжнародним стандартам задля уникнення в майбутньому відшкодування шкоди особам, до яких його застосовано, з огляду на те, що стягнення активів в дохід держави відповідно до Закону України «Про санкції» процесуально значно простіше та швидше, ніж конфіскація у кримінальному провадженні. Водночас кримінальний процес - це менш ризиковий шлях для позбавлення права власності, зокрема в контексті забезпечення конвенційних прав на справедливий суд, на ефективний засіб правового захисту, на захист права власності [9].

Досліджуючи правову природу інституту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, Є. Крапивін зауважує на тому, що мова не йде про покарання за вчинення правопорушення, не про індивідуальне покарання за протиправні дії, а лише про спеціальний захід правового захисту [2]. Водночас актуальний юрисдикційний механізм застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб характеризують як такий, що становить значну загрозу для права на справедливий судовий розгляд, з огляду на можливість вилучення активів підсанкційних осіб в дохід держави за спрощеною процедурою зі спрощеними стандартами доказування без забезпечення гарантій кримінального провадження під час конфіскації майна, що позбавляє релевантних суб'єктів належних процесуальних гарантій [10, с. 204].

У цілому підтримуючи висвітлені вище експертні застереження стосовно ключових викликів у сфері прав людини в процесі застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, на наше бачення, на особливу увагу заслуговує такий юрисдикційний аспект як забезпечення належного стандарту доказування у цій категорії справ у напрямі його підвищення з урахуванням правової природи цього виду санкції з тим, аби забезпечити підсанкційних осіб правом на належний судовий розгляд у досліджуваній категорії справ.

У розвиток питання про формування складників юрисдикційного концепту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, з огляду на відносну

новизну цього правового інституту для національної правової системи, а також у сфері наукових розвідок, слід звернути увагу на вже сформовані до певної міри та такі, що отримали певний рівень наукової розробки правові інститути. Одним із таких є правовий інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, яке відбувається за правилами цивільного судочинства у ВАКС, попри те, що позивається з такими вимогами суб'єкт владних повноважень, а саме: за загальним правилом прокурори Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, або прокурори Офісу Генерального прокурора. У цьому контексті видається також релевантним звернути увагу на інші моменти, які є спільними для обох правових інститутів, пов'язаних зі стягненням в дохід держави активів.

Серед іншого, слід зауважити, що ці справи віднесені законодавцем до юрисдикції ВАКС, однак справи про визнання необґрунтованими активів розглядаються в порядку цивільного судочинства, а стягнення в дохід держави активів як виду санкцій - в порядку адміністративного судочинства, попри те, що першочерговим завданням ВАКС було визначено розгляд і вирішення справ про кримінальні корупційні правопорушення. Стосовно такого вибору суду для цілей визнання необґрунтованими активів було визначено фактор вищого рівня довіри та легітимності рішень ВАКС порівняно з іншими судами судової системи, щодо вибору суду для цілей стягнення в дохід держави активів як виду санкцій - не було запропоновано жодного обґрунтування, що вочевидь наштовхує на думку про сформовану сталу концепцію довіри до ВАКС, порівняно з іншими судами в системі. З одного боку, така показова демонстрація довіри до цього суду є вочевидь позитивним моментом, з огляду на констатовану кризу довіри до судової систем у цілому. З іншого боку, за наявності розгалуженої багаторівневої системи судів як цивільної, так і адміністративної юрисдикції - такий стан речей, до певної міри, сприяє стигматизації сприйняття судової влади та послабленню легітимності рішень інших судів судової системи в Україні [11, с. 192-193]. У цьому контексті, у світлі експертної дискусії, яка розгорталась щодо перспектив впровадження в структуру судоустрою в Україні до кінця 3 кварталу 2025 року нового суду для розгляду адміністративних справ за участю національних державних органів, судді якого обиратимуться після перевірки доброчесності та професіоналізму із залученням незалежних експертів [12], видавалось концептуально виправданим, щоб ці справи були віднесені до його юрисдикції, з огляду на публічно-правову природу обидвох категорій справ, що, однак не віднайшло свого втілення, з огляду на правовий аналіз релевантних положень законодавства [13].

У розвиток гіпотези про подібність правової природи цих категорій справ привертає увагу вибір суб'єкта, уповноваженого на звернення до суду з відповідним позовом. Так, у справах про визнання необґрунтованими активів - це прокурор у порядку реалізації функції представництва інтересів держави в суді, тобто, поза межами сфери кримінальної юстиції, а у справах про стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб - Міністерство юстиції України. У цьому контексті виникає питання про концептуальне обґрунтування вибору саме Міністерства юстиції України в якості представника інтересів держави у цій категорії справ. Жодним чином не піддаючи сумніву високий рівень професійності фахівців системи Міністерства юстиції України, все ж слід

звернути увагу на напрям правової політики держави щодо вимог до правників, які здійснюють представництво інтересів інших осіб, у тому числі - держави в суді. У цьому контексті привертає увагу Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», в якому судом конституційної юрисдикції констатовано неможливість дублювання функцій прокуратури іншими державними органами, оскільки протилежне могло б призвести до зміни конституційного визначеного механізму здійснення державної влади її окремими органами або вплинути на обсяг їхніх конституційних повноважень [14]. Саме таку правову позицію сформував Конституційний Суд України, визнавши неконституційними положення п. 13 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», згідно з якими цьому центральному органу виконавчої влади зі спеціальним статусом надавалось право за наявності підстав, передбачених законом, подавати до суду позови про визнання недійсними угод в порядку, встановленому законодавством України.

Крізь призму викладеної вище правової позиції суду конституційної юрисдикції, для цілей судового провадження з питань стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, видається виправданим розробка питання щодо перспективної можливості уповноваження прокурорів (зокрема, Офісу Генерального прокурора) представляти інтереси держави у такій категорії справ, яка може бути визначена одним із виключних випадків такого представництва, обумовленим актуальною потребою, та з урахуванням закріплених у законодавстві вимог щодо спеціальної процедури добору та підвищення кваліфікації прокурора як одного із основних функціонерів-правників системи правосуддя в Україні. Це має особливе значення й у світлі експертних засторог про те, що конфіскація майна у межах санкційних справ не замінює собою повноцінну кримінальну відповідальність, а винні особи мають понести покарання повною мірою, а не лише у фінансовому плані [9].

Висновки і пропозиції. Вищевикладене дає підстави дійти висновків про контроверсійний характер законодавчої регламентації застосування санкції у вигляді стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб в аспекті формування складників юрисдикційного концепту такого стягнення, що зумовлює потребу у визначенні законодавчих перспектив розвитку цього правового інституту, серед яких: забезпечення чітких критеріїв та правової визначеності щодо підстав застосування санкцій та особливостей застосування досліджуваних санкцій до громадян України; забезпечення належного стандарту доказування у цій категорії справ у напрямі його підвищення з урахуванням правової природи цього виду санкції з тим, аби забезпечити підсанкційних осіб правом на належний судовий розгляд у досліджуваній категорії справ; розробка питання щодо перспективної можливості уповноваження прокурорів (зокрема, Офісу Генерального прокурора) представляти інтереси держави у справах про стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб, яка може бути визначена одним із виключних випадків такого представництва, обумовленим актуальною потребою, та з урахуванням закріплених у законодавстві вимог щодо спеціальної

процедури добору та підвищення кваліфікації прокурора як одного із основних функціонерів-правників системи правосуддя в Україні.

Зазначене вище зумовлює потребу подальшої наукової розвідки питань правової природи санкцій, а також юрисдикційних аспектів їхнього застосування задля формування обґрунтованого та сталого концепту стягнення в дохід держави активів підсанкційних осіб та досягнення мети державної санкційної політики, що і повинно визначати вектори подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 року № 1644-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (дата звернення: 10.09.2025).
2. Крапивін Є. Стягнення в дохід держави активів як різновид санкцій та практика Європейського суду з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/Maket_web-1.pdf (дата звернення: 10.09.2025).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб: Закон України від 12 травня 2022 року № 2257-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 10.09.2025).
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 28 березня 2022 року. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39275 (дата звернення: 10.09.2025).
5. Щербанюк О. В. Стягнення в дохід держави підсанкційних активів та верховенство права. Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». 2025. Випуск 89. Ч. 3. С. 468-472.
6. Гриненко С. О. Проблеми застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) відповідно до Закону України «Про санкції». Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 6. С. 188-191.
7. Новіков Д. О. Адміністративно-правове регулювання санкційної політики Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль, 2025. 223 с.
8. Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. Право і безпека. 2022. № 1 (84). С. 29-38.
9. Кримінальне провадження чи санкційна справа: що ефективніше для конфіскації російських активів? URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalne-provadzhennya-chi-sankciyna-sprava-shcho-efektivnishe-dlya-konfiskaciyi-rosiyskih-aktiviv.html (дата звернення: 10.09.2025).
10. Horbachevska T., Barabash Yu., Uvarova O. The Expropriation of Sanctioned Assets: Does Ukrainian Jurisprudence Respond to Human Rights Concerns? Journal of Human Rights Practice, Volume 17, Issue 1, February 2025, Pages 197-206. URL: https://doi.org/10.1093/jhuman/huae031
11. Stefanchuk M. 'The Recovery of Ukraine in the Field of Justice: Challenges and Priority Goals' 2022 4-2 (17) Special Issue Access to Justice in Eastern Europe 186-201. URL: https://doi. org/10.33327/AJEE-18- 5.4-n000467.
12. План для Ukraine Facility 2024-2027. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf (дата звернення: 10.09.2025).
13. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо правових засад утворення та функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду: Закон України від 26.02.2025 р. № 4264-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text (дата звернення: 10.09.2025).
14. У справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»: Рішення Конституційного Суду України від 05.06.2019 р. № 4-р(II)/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

References

1. On sanctions: Law of Ukraine (2014, August). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
2. Krapivin, Ye. (2024). Confiscation of assets as a form of sanction and the practice of the European Court of Human Rights. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/Maket_web-1.pdf (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
3. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Enhancement of the Effectiveness of Sanctions Related to the Assets of Certain Individuals: Law of Ukraine (2022, May). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20/sp:max50:nav7:font2#Text (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
4. Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts to Improve the Effectiveness of Sanctions Related to the Assets of Certain Individuals» (2022, March). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39275 (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
5. Shcherbanyuk, O. V. (2025). Recovery of sanctioned assets and the rule of law. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 89, Vol 3, 468-472 [in Ukrainian].
6. Grynenko, S. O. (2024). Problems of applying special economic and other restrictive measures (sanctions) in accordance with the Law of Ukraine «On Sanctions». Juridical scientific and electronic journal, 6. 188-191 [in Ukrainian].
7. Novikov, D. O. (2025). Administrative and legal regulation of the sanctions policy of Ukraine. (Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences, Open International University of Human Development «Ukraine», Kyiv, West Ukrainian National University, Ternopil) [in Ukrainian].
8. Buhaichyk, K. L. (2022). Legal and regulatory aspects of improving the sanctions policy of Ukraine. Law and Safety, 1(84), 29-38 [in Ukrainian].
9. Criminal proceedings or sanctions proceedings: which is more effective for confiscating russian assets? URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalne-provadzhennya-chi-sankciyna-sprava-shcho-efektivnishe-dlya-konfiskaciyi-rosiyskih-aktiviv.html (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
10. Horbachevska, T., Barabash, Yu., Uvarova, O. (2025). The Expropriation of Sanctioned Assets: Does Ukrainian Jurisprudence Respond to Human Rights Concerns? Journal of Human Rights Practice, Vol 17, Issue 1, 197-206.
11. Stefanchuk, M. (2022). The Recovery of Ukraine in the Field of Justice: Challenges and Priority Goals. Special Issue Access to Justice in Eastern Europe, 4-2 (17), 186-201.
12. Plan for Ukraine Facility 2024-2027. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
13. On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges» and Certain Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Legal Basis for the Establishment and Functioning of the Specialised District Administrative Court and the Specialised Administrative Court of Appeal: Law of Ukraine (2025, February). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text (accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].
14. In the case on the constitutional complaint of the Zaporizhzhya Ferroalloy Plant Joint Stock Company regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of paragraph 13 of part one of Article 17 of the Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine». Decision of the Constitutional Court of Ukraine on 6 June 2019 № 4-p(II)/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p2_2019.pdf accessed 10 September 2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

M. M. Stefanchuk, Doctor of Judicial Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
the Department of Justice of the Educational and Scientific Institute of Law
60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: stefmar@knu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6239-9091

O. V. Salenko, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
the Department of Justice of the Educational and Scientific Institute of Law
60 Volodymyrska St, Kyiv, 01033, Ukraine
e-mail: olga_salenko@ukr.net
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-7664-8709

JURISDICTIONAL CONCEPT OF CONFISCATION OF ASSETS OF SANCTIONED PERSONS TO THE STATE INCOME

Summary

The article explores trends in the development of the jurisdictional concept of confiscating the assets of sanctioned persons to the state income, as one of the legally regulated sanctions of an exceptional nature that can only be applied to individuals and legal entities whose actions have created a significant threat to national security, sovereignty or territorial integrity of Ukraine, or have significantly contributed to the commission of such actions by other persons, provided that sanctions in the form of asset freezing have been previously imposed on them. The legal uncertainty inherent in the regulatory framework governing this sanction, as well as the novelty of the legal institution of confiscating the assets of sanctioned persons to the state income in the Ukrainian legal system, have given rise to active academic as well as expert and practical discourse on the justification of the actual confiscation of sanctioned assets in the context of ensuring guarantees of property rights and due process. This calls for improving the jurisdictional concept of confiscating the assets of sanctioned persons to the state income through the prism of requirements for ensuring due process in the context of guaranteeing the principle of the rule of law. The purpose of the article is to highlight problematic aspects of legislative regulation of the application of sanction in the form of confiscation of assets of sanctioned persons to the state income in terms of forming the components of the jurisdictional concept of such confiscation, as well as to determine the legislative prospects for the development of this legal institute.

It has been established that the current legislative regulation of the application of sanctions in the form of confiscation of assets of sanctioned persons to the state income, in terms of forming the components of the jurisdictional concept of such confiscation, is controversial and characterised by legal uncertainty. It has been substantiated that the confiscation of assets of sanctioned persons to the state income a simplified procedure provokes risks of improper ensuring of the right to a fair trial, which necessitates a review of the currently established standard of proof in the category of cases under consideration with a view to raising it in order to ensure that sanctioned persons have the right to a fair trial in the category of cases under research. It is argued that it is conceptually expedient to use the achievements and experience of practical implementation of legal institutes that have already been formed to a certain extent and have reached a certain level of scientific

development in the field of the issues under study, in particular the legal institution of recognising assets as unjustified and recovering them to state income.

In terms of forming the components of the jurisdictional concept of applying sanction in the form of confiscating the assets of sanctioned persons to the state income, the following legislative prospects for the development of this legal institute have been identified: ensuring clear criteria and legal certainty regarding the grounds for applying sanctions and the specifics of applying the sanctions under consideration to Ukrainian citizens; ensuring an appropriate standard of proof in this category of cases with a view to raising it, taking into account the legal nature of this type of sanction, in order to ensure that sanctioned persons have the right to a fair trial in the category of cases under consideration; developing the issue of the prospective possibility of authorising prosecutors (in particular of the Office of the Prosecutor General) to represent the interests of the state in cases concerning the confiscation of the assets of sanctioned persons to the state income, which may be defined as one of the exceptional cases of such representation, conditioned by the current need, and taking into account the requirements enshrined in legislation regarding the special procedure for the selection and training of prosecutors as one of the key legal professionals in the Ukrainian justice system.

Keywords: sanctions, confiscation of assets of sanctioned persons, jurisdiction, standard of proof, right to a fair trial, jurisdictional mechanism.

МОРСЬКЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340314
УДК 341.225.5:004.056

Б. М. Орловський, докт. юрид. наук, доцент, професор
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: b.orlovskyi@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9161-2904

Д. О. Зозулянський, адвокат,
член Комітету з питань ІТ-права
при Раді адвокатів Одеської області
e-mail: pravnic@ukr.net

КІБЕРБЕЗПЕКА МОРСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО СУДНА: ПОНЯТТЯ, СКЛАДОВІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена комплексному дослідженню кібербезпеки морського торговельного судна, розкриттю його сутності, ознак, основних складових, міжнародно-правового регулювання. У статті здійснено поглиблений аналіз поняття «кібербезпека морського торговельного судна», що виходить за межі суто технічного захисту й охоплює «забезпечення безперебійного, безпечного та надійного функціонування судна як цілісного технологічного комплексу в умовах постійних та зростаючих кіберзагроз». Для морського торговельного судна кібербезпека означає всебічний захист його критично важливих систем управління, до яких належать навігаційні, комунікаційні, двигунові, баластні, вантажні та інші бортові системи, від будь-якого несанкціонованого доступу, маніпуляцій, пошкодження або виведення з ладу, що може бути спричинене кібератаками.

Охарактеризовано ключові ознаки кібербезпеки, до яких віднесено системність, превентивність, динамічність та комплексність, що підкреслює необхідність багатовекторного підходу до захисту. Наприклад, системність вказує на те, що заходи захисту повинні бути інтегровані на всіх рівнях: від глобальних навігаційних систем до локальних бортових мереж, створюючи єдиний, взаємопов'язаний захисний контур. Динамічність відображає постійну еволюцію кіберзагроз, що вимагає безперервного оновлення методів і засобів захисту, щоб відповідати викликам кіберзлочинців.

Проаналізовано перелік об'єктів кібербезпеки згідно зі статтею 4 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», до яких відносяться: конституційні права і свободи людини і громадянина; сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища; держава, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави; а також об'єкти критичної інфраструктури, до яких, безумовно, належать морські торговельні судна, їхні бортові та наземні системи управління, порти й термінали, що забезпечують їхнє функціонування.

Детально розглянуто основні складові кібербезпеки морського торговельного судна,

© Б. М. Орловський, Д. О. Зозулянський, 2025

а саме: 1) захист інформаційних систем та мереж; 2) безпека операційних технологій (ОТ); 3) управління ризиками; 4) навчання та підвищення обізнаності екіпажу; 5) фізична безпека. Кожна з цих складових виступає невід'ємним елементом загальної системи захисту та вимагає специфічних заходів для забезпечення стабільної та надійної роботи. Особливу увагу приділено безпеці операційних технологій, що є критично важливою для запобігання втраті контролю над судном та уникненню серйозних аварій.

У статті проаналізовано міжнародно-правове регулювання кібербезпеки на морі, що знаходиться на стадії постійного розвитку. Вивчено роль Міжнародної морської організації (ІМО), Резолюції MSC.428(98), що пов'язана з управлінням морськими кіберризиками у системах управління безпекою, вплив її рекомендацій на держави, що приєдналися до цієї резолюції. Поряд із цим, акцентовано увагу на діяльності інших міжнародних інституцій та галузевих асоціацій, які сприяють розробці стандартів та найкращих практик.

Наголошено на тому, що морські торговельні судна, безумовно, належать до об'єктів критичної інфраструктури, що зумовлює їх особливий статус та необхідність першочергового захисту. У висновках підкреслено необхідність подальшої гармонізації міжнародного та національного законодавства, а також розробки більш детальних і обов'язкових норм для забезпечення стабільної та безпечної морської торгівлі.

Ключові слова: кібербезпека, кіберризик, ознаки кібербезпеки, об'єкти кібербезпеки, складові кібербезпеки, торгівельне мореплавство.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку глобальної економіки та міжнародної торгівлі нерозривно пов'язаний з функціонуванням морського транспорту, який забезпечує значну частку світових вантажоперевезень. Морські торговельні судна, будучи ключовими елементами логістичних ланцюгів, все більше інтегруються в цифрові мережі, оснащуючись передовими інформаційними та навігаційними системами. Ця цифровізація, безумовно, сприяє оптимізації процесів та підвищенню ефективності судноплавства. Поряд з цим виникають значні виклики, що пов'язані із правильним формуванням кібербезпеки морського торгівельного судна, заходами її правового регулювання та забезпечення для належної протидії кіберзагрозам, що посягають на неї. Кіберризики та кібератаки на морські торгівельні судна можуть мати катастрофічні наслідки: від виведення з ладу навігаційного обладнання та систем управління, що загрожує зіткненнями та катастрофами, до несанкціонованого доступу до конфіденційних даних та порушення функціонування критичних систем, що забезпечують безпеку екіпажу та вантажу. Існуючі правові механізми та законодавство досить часто виявляються недостатньо ефективними для належної протидії гібридним кіберзагрозам, що не знають державних кордонів і вимагають комплексного підходу.

Тому актуальною і дискусійною є тематика, що пов'язана із дослідженням кібербезпеки морського торговельного судна, її складових, ознак та об'єктів, заходів правового забезпечення і проблем нормативно-правового регулювання у контексті взаємодії міжнародного та національного законодавства. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена багатогранним характером кіберзагроз для морського торговельного судноплавства, що охоплює не лише технічні аспекти, а й нормативно-правову складову, яка вимагає належного правового регулювання таких процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що дослідження проблемних аспектів кібербезпеки привертало увагу різних вчених і прямо чи побічно зустрічалося у працях І. В. Арістова, О. А. Баранова, В. С. Веремчука, А. О. Волошина, О. В. Гайдука, І. В. Діордіци, Є. О. Живило, В. В. Куцаєва, С. Б. Майданевича, О. М. Мельника, В. Г. Пядишева, А. О. Трофименко, О. О. Тихомирова, В. П. Шеломенцева, В. С. Цимбалюка та інших. В той же час комплексний розгляд ключових складових кібербезпеки, системи її об'єктів та ознак залишився малодослідженим. Також немає однозначного трактування поняття кібербезпеки, зміст якого розглядається в залежності від сфери його застосування. Тому автор, спираючись на попередні дослідження, згідно із метою цієї статті здійснює комплексне дослідження поняття, ключових складових, системи об'єктів та ознак кібербезпеки і їх впливу на сферу торгівельного мореплавства, з акцентуванням уваги на правових аспектах цієї тематики.

Відповідно до визначеної проблеми та актуальності, завданнями дослідження стали: 1) розглянути поняття «кібербезпека», його ключові складові, систему ознак та об'єктів в межах чинного законодавства; 2) здійснити аналіз особливостей міжнародно-правового регулювання кібербезпеки у сфері торгівельного мореплавства, зокрема ролі міжнародних конвенцій та резолюцій у цьому питанні; 3) сформулювати поняття «кібербезпека морського торговельного судна» та визначити його складові елементи, що стосуються саме сфери торгівельного мореплавства.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, що динамічно розвивається та всебічно цифровізується, термін «кібербезпека» набув статусу одного з фундаментальних понять, що визначає «…здатність будь-якої системи протистояти загрозам у кіберпросторі». В широкому розумінні, кібербезпека є станом захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якого забезпечується цілісність, доступність та конфіденційність інформації, а також надійність функціонування інформаційно-комунікаційних систем. Це багатогранне явище, що включає в себе комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних та соціально-психологічних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та нейтралізацію кіберризиків й кіберзагроз, а також мінімізацію їхніх наслідків.

У правовій науці існують різні погляди на поняття «кібербезпека» в залежності від сфери її застосування. Наприклад, у сфері торгівельного мореплавства В. С. Веремчук визначає кібербезпеку при експлуатації морських суден як один із основних аспектів потенційних змін у морському праві у процесі його адаптації до технологічних викликів [5, с. 77]. У сфері інформаційної безпеки О. А. Баранов характеризує «кібербезпеку» як окремий випадок інформаційної безпеки в умовах використання комп'ютерних систем та/або телекомунікаційних мереж [3, с. 60-61].

Законодавчо поняття «кібербезпека» визначено у пункті 5 частини 1 статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», де воно характеризується як «…захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового

комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі» [1].

Аналіз наведеної дефініції дозволяє виокремити ключові складові кібербезпеки, що є нерозривно пов'язаними та взаємозалежними:

1) Захищеність життєво важливих інтересів особи (людини). Такий аспект підкреслює нам кінцеву мету кібербезпеки – це забезпечення непорушності та стійкості основних благ, що є фундаментальними для існування та розвитку особистості, соціуму та держави. До них належать права та свободи людини, економічна стабільність, суверенітет, територіальна цілісність тощо.

2) Використання кіберпростору. Зазначена складова чітко вказує на контекст (сферу), у якому (якій) реалізується кібербезпека – це середовище інформаційних та комунікаційних систем (кіберпростір), де здійснюється обмін даними, функціонує критична інфраструктура та формуються нові суспільні відносини.

3) Сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, як складова кібербезпеки акцентує нашу увагу на необхідності не лише захисту такого суспільства і середовища, а й створення умов для прогресивного розвитку цифрових технологій та їх інтеграції у повсякденне життя без потенційних кіберзагроз. Це передбачає можливість вільного та безпечного доступу до цифрової інформації, її обміну та використання у повсякденному житті людей.

4) Своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз. Така складова кібербезпеки відображає її активний характер і показує, що сфера кібербезпеки не обмежується лише реагуванням на вже існуючі загрози, а передбачає за собою постійний моніторинг, ідентифікацію потенційних ризиків, розробку та впровадження превентивних заходів, а також швидке та ефективне усунення наслідків кіберінцидентів.

5) Загрози національній безпеці держави у кіберпросторі, як складова кібербезпеки конкретизує характер загроз, проти яких спрямовані заходи кібербезпеки – це реальні та потенційні небезпеки, що можуть підірвати стабільність держави, її інституцій, економіки та суспільства через кіберпростір.

Далі у тексті зазначеного Закону варто звернути увагу на положення ст. 4, які деталізують перелік об'єктів кібербезпеки, що підлягають захисту в кіберпросторі [1]. Систематизація цих об'єктів дозволяє чітко окреслити сферу застосування Закону та пріоритети державної політики у сфері кібербезпеки. Отже, до системи об'єктів кібербезпеки входять:

1) Конституційні права і свободи людини і громадянина, що є фундаментальним об'єктом кібербезпеки та підкреслює її людиноцентричний підхід. Захист прав і свобод у кіберпросторі означає забезпечення приватності даних, свободи вираження поглядів, доступу до інформації, а також запобігання кіберзлочинам, які можуть порушувати особисті немайнові права людини (наприклад, кібербулінг, шахрайство, несанкціоноване використання персональних даних). Це також включає захист виборчих прав у цифровому середовищі.

В межах описаного людиноцентричного підходу варто звернути увагу на ратифікацію в Україні «Конвенції про кіберзлочинність», у якій прямо вказується на необхідність формування кожною країною-учасником певної системи

власних «умов та запобіжних заходів» (ст. 15 Конвенції) для адекватного захисту прав і свобод людини на своїй території [2]. Тобто такий об'єкт кібербезпеки визначається фундаментальним на міжнародному рівні.

2) «Суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища» як об'єкт відображає колективний вимір кібербезпеки. Забезпечення захищеності суспільства означає збереження його стабільності, цілісності, функціонування соціальних інститутів у цифровому просторі. Це передбачає захист від дезінформаційних кампаній, кіберзлочинів, що можуть спричинити паніку або дестабілізацію, а також створення умов для гармонійного та безперервного розвитку цифрових комунікацій.

3) «Держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність» є ключовим об'єктом національної безпеки, який прямо переноситься у сферу кіберпростору. Захист держави у кіберпросторі передбачає убезпечення державних інформаційних ресурсів, систем державного управління, оборонного комплексу від кібератак, що можуть загрожувати суверенітету, порушувати конституційний лад або ставити під сумнів територіальну цілісність країни. Це включає протидію кібершпигунству, кібердиверсіям та кібератакам на критичну інфраструктуру, що контролюється державою.

4) «Національні інтереси в усіх сферах життєдіяльності особи, суспільства та держави» як об'єкт охоплює широкий спектр інтересів, які можуть бути підірвані у кіберпросторі. Йдеться про економічні, політичні, соціальні, культурні, науково-технічні та інші інтереси, реалізація яких залежить від безпечного функціонування кіберпростору. Захист національних інтересів вимагає системного підходу до кібербезпеки у всіх галузях – від фінансів до освіти.

5) «Об'єкти критичної інфраструктури» охоплюють підприємства, установи та організації, незалежно від форми власності, що мають важливе (критичне) значення для держави і можуть забезпечувати функціонування певних сфер життєдіяльності чи економіки у суспільстві [1]. У контексті морського торговельного судноплавства, морські торговельні судна, їхні бортові системи та наземні системи управління, а також порти та термінали, які забезпечують їхнє функціонування, беззаперечно належать до об'єктів критичної інфраструктури. Це зумовлено їхньою непересічною роллю у глобальних логістичних ланцюгах, забезпеченні міжнародної торгівлі, енергетичній безпеці та загальній економічній стабільності. Кібератаки на ці об'єкти можуть призвести не лише до значних фінансових збитків, а й до зупинки поставок життєво важливих товарів, порушення міжнародних зобов'язань, техногенних катастроф та навіть людських жертв.

Питання міжнародно-правового регулювання кібербезпеки у сфері морського торговельного судноплавства є динамічним та перебуває на стадії активного формування, що зумовлено як стрімким розвитком цифрових технологій, так і зростанням викликів у кіберпросторі. Хоча наразі не існує єдиного всеосяжного міжнародного договору, який би виключно та всебічно регулював кібербезпеку суден, цей напрямок розвивається через низку міжнародних інструментів та ініціатив, які поступово формують міжнародну правову основу.

Ключову роль у цьому процесі традиційно відіграє Міжнародна морська організація (ІМО) – спеціалізована установа ООН, що відповідальна за безпеку та

захист судноплавства, а також за запобігання забрудненню моря з суден. Вона є глобальним органом, що створює нормативну базу для судноплавної галузі, формує правила та стандарти безпеки у сфері торговельного мореплавства [4, с. 15]. Знаковим кроком у її діяльності стало прийняття Резолюції MSC.428(98) «Управління морськими кіберризиками у системах управління безпекою» у якій Комітет з морської безпеки: підтверджує, що система управління безпекою в морі повинна обов'язково враховувати управління поточними кіберризиками; закликає адміністрації усіх портів забезпечити належний облік кіберризиків у своїх системах управління безпекою; визначає систему запобіжних заходів, які можуть знадобитися для збереження конфіденційності різних складових управління кіберризиками; надає рекомендації державам-членам, що приєдналися до резолюції, пов'язані із доведенням її змісту до усіх зацікавлених суб'єктів управління кіберризиками [6, с. 81]. Положення цієї Резолюції на практиці є не просто рекомендаціями, а свого роду вимогами, виконання якої може бути перевірено під час інспекцій портового контролю, що потенційно може впливати на допуск судна до порту або навіть його затримання.

Крім цього основоположного документа, важливе значення мають й інші керівництва та рекомендації, розроблені ІМО, які надають детальніші вказівки щодо впровадження ефективних заходів кібербезпеки на суднах. Рекомендації Міжнародної морської організації щодо регулювання морської кібербезпеки на території держав-учасниць зазвичай реалізується шляхом їх доповнення певними вимогами та положеннями із нормативних актів держави-учасниці.

При цьому інші міжнародні об'єднання та організації теж не залишаються осторонь у процесах врегулювання кібербезпеки. З 2018 року оцінка кібербезпеки стала обов'язковою частиною комерційних контрактів у «Міжнародному морському форумі нафтових компаній» (OCIMF). А класифікаційне товариство «DNV GL» з 2017 року надає послугу із затвердження типу кібербезпеки судна, а з 2018 року розробило позначення класу кібербезпеки, пов'язаного з рівнем охорони [7, с. 181].

Перейдемо до розгляду поняття «кібербезпеки морського торговельного судна» у сфері торгівельного мореплавства, де воно набуває особливого значення та специфіки, виходячи за рамки суто технічного захисту. Під ним розуміється забезпечення безперебійного, безпечного та надійного функціонування судна як цілісного технологічного комплексу в умовах постійних та зростаючих кіберзагроз. Для морського торговельного судна кібербезпека означає всебічний захист його критично важливих систем управління, до яких належать навігаційні, комунікаційні, двигунові, баластні, вантажні та інші бортові системи, від будь-якого несанкціонованого доступу, маніпуляцій, пошкодження або виведення з ладу, що може бути спричинене кібератаками. Такий захист безпосередньо впливає на безпеку мореплавства в цілому, сприяє охороні людського життя на морі, забезпечує захист морського середовища від потенційних екологічних катастроф, а також гарантує збереження вантажу, що є економічною основою торговельного флоту.

До основних ознак кібербезпеки морського торговельного судна можна віднести системність, превентивність, динамічність та комплексність.

Системність вказує на те, що заходи захисту повинні бути інтегровані на всіх рівнях функціонування судна, починаючи від глобальних навігаційних систем, які забезпечують позиціонування та прокладку курсу, і до локальних бортових мереж та окремих пристроїв, що контролюють роботу суднових механізмів. Ця системність передбачає взаємозв'язок і взаємозалежність усіх елементів кіберзахисту, які працюють як єдиний організм.

Превентивність наголошує на необхідності випереджального виявлення потенційних загроз та усунення вразливостей до того, як вони будуть реалізовані зловмисниками. Це означає постійний моніторинг, аналіз ризиків, впровадження оновлень програмного забезпечення та проактивне виявлення слабких місць у системі захисту.

Динамічність відображає постійну еволюцію кіберзагроз, що вимагає безперервного оновлення методів і засобів захисту. Кіберзлочинці постійно розробляють нові, більш витончені атаки, тому система кібербезпеки має бути гнучкою та адаптивною, здатною швидко реагувати на зміни в ландшафті загроз.

Комплексність означає поєднання різних підходів до забезпечення захисту, які охоплюють технічні рішення, організаційні процедури, відповідне правове регулювання та, що важливо, врахування людського фактору. Це свідчить про те, що ефективна кібербезпека не може бути досягнута лише за допомогою технологій, але потребує всебічного підходу.

Кібербезпека морського торговельного судна складається з кількох взаємопов'язаних елементів (складових частин), кожен з яких відіграє критично важливу роль. Складові кібербезпеки морського торговельного судна включають:

По-перше, захист інформаційних систем та мереж, що вимагає забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності даних, які обробляються на судні. Це охоплює захист електронної пошти, систем обміну інформацією, баз даних екіпажу та вантажу, а також інших цифрових ресурсів від несанкціонованого доступу чи пошкодження, що забезпечує безперебійну комунікацію та збереження важливих даних. Сюди належить впровадження надійних міжмережевих екранів, систем виявлення вторгнень, а також використання криптографічних методів для захисту інформації, що передається або зберігається. Це також вимагає регулярного аудиту безпеки та оновлення антивірусних програм для протидії новітнім загрозам.

По-друге, захист операційних технологій (ОТ), під яким розуміється безпека критично важливих систем управління судном. Йдеться про системи управління двигунами, що забезпечують рух судна, навігаційні системи, які визначають його місцезнаходження та курс, системи управління баластом, що впливають на остійність, вантажні операції, які є ключовими для комерційної діяльності, та інше життєво важливе обладнання. Несанкціоноване втручання в ОТ може призвести до втрати контролю над судном та серйозних аварій, що ставить під загрозу безпеку екіпажу та збереження судна. Це включає сегментацію мереж ОТ, використання спеціалізованих систем моніторингу та контролю за промисловими системами управління (ICS/SCADA), а також впровадження жорстких протоколів доступу для персоналу.

По-третє, управління ризиками, яке передбачає постійну ідентифікацію, ретельну оцінку та ефективну мінімізацію кіберризиків. Цей процес також

включає розробку та регулярне оновлення планів реагування на кіберінциденти, що дозволяє швидко та скоординовано діяти у випадку атаки, мінімізуючи її потенційні негативні наслідки. Важливою складовою є також проведення регулярних навчань та симуляцій кібератак для перевірки ефективності розроблених планів реагування та їх адаптації до нових викликів.

По-четверте, навчання та підвищення обізнаності екіпажу, що є критично важливим для нівелювання людського фактору, який часто виступає найслабшою ланкою у системі кібербезпеки. Регулярні тренінги та підвищення обізнаності щодо фішингових атак, соціальної інженерії, правил безпечного використання цифрових пристроїв та інших загроз дозволяють сформувати культуру кібербезпеки серед членів екіпажу, що значно підвищує загальний рівень захисту. Це також передбачає розробку чітких політик щодо використання особистих пристроїв на борту та постійне інформування про актуальні кіберзагрози, з якими може зіткнутися морський персонал.

По-п'яте, фізичну безпеку, яка доповнює цифрові заходи захисту. Вона полягає у захисті доступу до критично важливого обладнання та інфраструктури судна, що може бути використане для кібератаки, забезпечуючи додатковий рівень захисту від зовнішніх загроз. Це включає контроль доступу до серверних приміщень, навігаційного мостику та інших зон, де розміщено чутливе обладнання, що дозволяє запобігти прямому фізичному втручанню, яке може передувати чи супроводжувати кібератаку. Забезпечення фізичної безпеки також передбачає впровадження систем відеоспостереження та суворого контролю за всіма, хто має доступ до критичних зон судна.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід зазначити, що кібербезпека морського торговельного судна є не просто технічним питанням, а комплексною проблемою, що потребує глибокого правового аналізу, виваженого міжнародно-правового регулювання та ефективних заходів забезпечення. У контексті стрімкої цифровізації та інтеграції суден у глобальні інформаційні мережі, загрози у кіберпросторі набувають особливої гостроти, що безпосередньо впливає на безпеку мореплавства, збереження людського життя, захист морського середовища та стабільність світової торгівлі. Визначення поняття «кібербезпеки морського торговельного судна» як забезпечення безперебійного, безпечного та надійного функціонування судна як цілісного технологічного комплексу в умовах постійних кіберзагроз є фундаментальним для розбудови ефективної системи захисту. Аналіз цього поняття через призму Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» дозволив виокремити його ключові складові, визначити систему його об'єктів та сформулювати його ознаки. Варто розуміти, що розбудова ефективної системи кібербезпеки на морі є запорукою стабільного економічного розвитку, безперебійного функціонування логістичних ланцюгів та захисту національних інтересів у глобальному морському просторі.

Список використаної літератури

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України № 2163-VIII від 05.10.2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Стор. 42. Ст. 403.
2. Стратегія кібербезпеки України: затверджена Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. Офіційний вісник України. 2021. № 70. Стор. 42. Ст. 4417.
3. Баранов О. А. Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека». Правова інформатика. 2014. № 2. С. 54-62.
4. Веремчук В. С. Міжнародно-правове регулювання кібербезпеки у морській галузі: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство. 2024. № 38. С. 12-17.
5. Веремчук В. С. Міжнародно-правові аспекти експлуатації автономного морського судна: постановка питання. Правова держава. 2023. № 50. С. 72-80.
6. Пядишев В. Г. Питання вдосконалення кібербезпеки морського транспорту: зарубіжний досвід. Морська безпека та оборона. 2023. № 1. С. 78-86.
7. Трофименко А. О., Майданевич С. Б., Войченко Т. О., Дорофєєва З. Я. Деякі проблемні питання впровадження стандартів кібербезпеки на морському транспорті. Водний транспорт. 2023. № 37. С. 179-188.

References

1. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2163-VIII vid 05.10.2017 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. № 45. Stor. 42. St. 403 [in Ukrainian].
2. Stratehiya kiberbezpeky Ukrainy: zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 roku № 447/2021. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2021. № 70. Stor. 42. St. 4417 [in Ukrainian].
3. Baranov O. A. (2014). Pro tlumachennia ta vyznachennia poniattia «kiberbezpeka». Pravova informatyka, 2, 54-62 [in Ukrainian].
4. Veremchuk V. S. (2024). Mizhnarodno-pravove rehuliuvannia kiberbezpeky u morskii haluzi: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravoznavstvo, 38, 12-17 [in Ukrainian].
5. Veremchuk V. S. (2023). Mizhnarodno-pravovi aspekty ekspluatatsii avtonomnoho morskoho sudna: postanovka pytannia. Pravova derzhava, 50, 72-80 [in Ukrainian].
6. Piadyshev V. H. (2023). Pytannia vdoskonalennia kiberbezpeky morskoho transportu: zarubizhnyi dosvid. Morska bezpeka ta oborona, 1, 78-86 [in Ukrainian].
7. Trofimenko A. O., Maidanevych S. B., Voichenko T. O., Dorofieieva Z. Ya. (2023). Deiaki problemni pytannia vprovadzhennia standartiv kiberbezpeky na morskomu transporti. Vodnyi transport, 37, 179-188 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.08.2025 р.

B. M. Orlovskyi, Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor
Odesa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: b.orlovskyi@onu.edu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9161-2904

D. O. Zozulianskyi, Attorney
Member of the IT Law Committee
at the Council of Lawyers of the Odesa region
e-mail: pravnic@ukr.net

CYBERSECURITY OF MERCHANT SHIPS: CONCEPT, COMPONENTS AND INTERNATIONAL LEGAL REGULATION

Summary

The article is dedicated to a comprehensive study of the cybersecurity of merchant ships, revealing its essence, characteristics, key components, and international legal regulation. The study provides an in-depth analysis of the concept of "cybersecurity of a merchant ship", which extends beyond purely technical protection to encompass the "provision of uninterrupted, safe, and reliable functioning of a vessel as a holistic technological complex in conditions of constant and growing cyber threats". For a merchant vessel, cybersecurity means the comprehensive protection of its critical control systems, including navigation, communication, engine, ballast, cargo, and other onboard systems, from any unauthorized access, manipulation, damage, or disablement that may be caused by cyberattacks.

The article outlines the key characteristics of cybersecurity, which include systemic nature, preventiveness, dynamism, and comprehensiveness, underscoring the need for a multifaceted approach to protection. For example, the systemic nature indicates that protective measures must be integrated at all levels, from global navigation systems to local onboard networks, to create a single, interconnected protective perimeter. Dynamism reflects the constant evolution of cyber threats, requiring continuous updates of methods and means of protection to counter the challenges posed by cybercriminals.

The list of cybersecurity objects is analyzed in accordance with Article 4 of the Law of Ukraine "On the Main Principles of Cybersecurity of Ukraine", which includes: constitutional rights and freedoms of individuals and citizens; sustainable development of the information so-ciety and the digital communication environment; the state, its constitutional order, sovereign-ty, territorial integrity, and inviolability; national interests in all spheres of life of individuals, society, and the state; and critical infrastructure objects, which undoubtedly include merchant ships, their onboard and onshore control systems, as well as the ports and terminals that ensure their operation.

The main components of merchant ship cybersecurity are examined in detail: 1) protection of information systems and networks; 2) security of operational technologies (OT); 3) risk management; 4) crew training and awareness; and 5) physical security. Each of these components is an integral part of the overall protection system and requires specific measures to ensure stable and reliable operation. Particular attention is paid to the security of operational technologies, which is critical for preventing the loss of control over a vessel and avoiding serious accidents.

The article also analyzes the international legal regulation of maritime cybersecurity, which is in a constant state of development. The role of the International Maritime Organization (IMO), particularly Resolution MSC.428(98) concerning maritime cyber risk management in safety management systems, and the impact of its recommendations on signatory states are examined. In addition, the activities of other international institutions and industry associations that contribute to the development of standards and best practices are highlighted.

It is emphasized that merchant ships are, without a doubt, critical infrastructure objects, which gives them a special status and makes their protection a priority. The conclusions stress the need for further harmonization of international and national legislation, as well as the development of more detailed and binding norms to ensure stable and safe maritime trade.

Keywords: cybersecurity, cyber risk, cybersecurity features, cybersecurity objects, cybersecurity components, merchant shipping.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340315
УДК 340.134(477:4)

Я. В. Петруненко, докт. юрид. наук, професор
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
бул. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна
e-mail: petrunenko@yahoo.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-1186-730X

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДЕРЖАВНОЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ НОРМОПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО ACQUIS ЄС

Стаття присвячена науково-практичним засадам підвищення ефективності нормопроєктної діяльності в Україні через повний регуляторний цикл «ex ante» – «ухвалення» – «ex post» з урахуванням вимог європейської інтеграції. Обґрунтовано, що чинні принципи державної регуляторної політики (доцільність, пропорційність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість і врахування громадської думки) виконують роль декларативних орієнтирів, однак потребують операціоналізації у вигляді чітких процедур і мінімальних стандартів на всіх стадіях підготовки регуляторних актів. Мета роботи – сформувати доказові, узгоджені зі стандартами ЄС (better regulation), пропозиції щодо вдосконалення планування регуляторних ініціатив, аналізу регуляторного впливу (RIA) та відстеження результативності. Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-правовий аналіз керівних документів ЄС і OECD, доктринальний підхід, кейс-стаді державної практики (рішення Державної регуляторної служби України щодо відмови або усунення порушень, кількісні аналізи регуляторних впливів центральних органів виконавчої влади), а також інституційний аналіз ролей Державної регуляторної служби України, Міністерства юстиції України, парламентських структур і судів. Наукова новизна результатів проведеного дослідження полягає у системному пакеті законодавчих і організаційних пропозицій: запровадження 12-тижневого стандарту консультацій «call for evidence», обов'язкового SME-test і competition-assessment у складі RIA, принципу «one-in – one-out», цифрової готовності норм (machine-readable, API, відкриті дані), незалежного контролю якості за зразком RSB, а також планового ex post-оцінювання (REFIT-орієнтація). Практичне значення одержаних результатів полягає у конкретних механізмах: єдиний публічний реєстр намірів і календар консультацій; скринінг проблеми до старту RIA; матриця пріоритизації; інструменти гнучкості (fast-track із запобіжниками, sunset/review-клаузи, regulatory sandbox); KPI-архітектура з базовими лініями та відкритими дашбордами. Очікувані результати від імплементації – зниження регуляторного тягаря, покращення якості та передбачуваності «правил гри», зростання участі стейкхолдерів і довіри, посилення конкуренції та інновацій, а також прискорення наближення до acquis ЄС. Матеріали статті можуть бути використані як базовий проєкт оновлення ст. 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та дорожньої карти інституційної гармонізації.

© Я. В. Петруненко, 2025

Ключові слова: державна регуляторна політика, нормопроєктування, аналіз регуляторного впливу, ex ante, ex post, Державна регуляторна служба України, відстеження результативності, acquis ЄС, принцип «кращого регулювання», правотворення, європейська інтеграція.

Постановка проблеми. Фундаментом якісного правотворення, особливо в умовах європейської інтеграції України, є ефективне нормопроєктування. Сучасна національна регуляторна політика офіційно передбачає реалізацію повного циклу законодавчої діяльності, що включає попередню оцінку законодавчого впливу, прийняття нормативного акта відповідно до встановлених процедур, а також подальше відстеження результативності регулювання. Такий підхід є ключовою умовою належної якості нормативно-правових актів.

В ідеалі, попередня оцінка законодавчого впливу повинна здійснюватися до ухвалення нормативного акта з метою обґрунтування доцільності регулювання, визначення альтернативних варіантів вирішення проблеми та прогнозування очікуваних наслідків; надалі під час прийняття акту забезпечується дотримання передбачених законодавством процедур, зокрема вимог щодо прозорості, участі усіх зацікавлених сторін та обґрунтованості регуляторного втручання; після впровадження акту, знову ж таки в ідеалі, здійснюється оцінка результативності регулювання, яка дозволяє визначити фактичний вплив акту, його ефективність та потребу в коригуванні. Зазначений підхід відповідає усталеним практикам ЄС, де послідовне оцінювання законодавчого впливу до і після впровадження нормативного акту сприяє підвищенню його якості, легітимності та відповідності суспільним очікуванням.

У 2025 р. була оновлена методологія оцінки законодавчого впливу [1], якою запропоновано покроковий механізм для ініціаторів законопроєктів. Проте, як особливо зауважено в останньому звіті Європейської комісії [2], в Україні аналіз законодавчого впливу часто залишається формальним, із низькою якістю пояснювальних записок та недостатнім аналізом впливу.

Відтак, для нашої країни критично важливо вже зараз зробити ефективні кроки з удосконалення процедур і механізмів оцінки законодавчого впливу, аби у наступній доповіді Європейської комісії, підготовка якої планується орієнтовно у жовтні-листопаді 2025 р., зафіксувати якісні зміни. Пріоритетами мають бути: гармонізація методології з практиками ЄС, ранні та змістовні консультації із заінтересованими сторонами, незалежний контроль і обов'язкове планування ex post-оцінювання вже на етапі ухвалення нормативного акту. Представляється, що позитивні зрушення у вказаних напрямах сприятимуть зменшенню регуляторних ризиків, підвищать легітимність рішень, зміцнять довіру бізнесу та громадськості і, головне, сприятимуть пришвидшенню вступу України до ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення якості нормопроєктної діяльності на засадах державної регуляторної політики розвивається у двох взаємопов'язаних площинах – методологічній та прикладній.

На рівні методології, предметом нашої уваги стали керівні документи ЄС з «кращого регулювання» (better regulation) [3], які задають вимоги до повного регуляторного циклу. Узагальнення практик країн-членів ЄС і порівняльні висновки щодо ефективних регуляторних процедур подані в огляді OECD [4], що

підсилює вимоги до якості аналізу, консультацій та ex post-оцінювання. Європейська комісія у своєму звіті від 2024 р. щодо України [2] додатково артикулює інтеграційні очікування стосовно наближення процедур нормопроєктування до acquis ЄС, включно з інституційними та аналітичними стандартами. Українська дослідницько-практична база спирається на чинну правову рамку Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [5] і Положення про Державну регуляторну службу України [6], котрі фіксують принципи діяльності та функції суб'єктів державної регуляторної політики. Разом з тим, у 2023-2025 роках з'явився новий пласт практико-орієнтованих матеріалів, що деталізують методику RIA для національних умов (йдеться про другу редакцію «Посібника з методології Оцінки законодавчого впливу» видання 2025 р. [1]) та демонструють реальне застосування принципів, зокрема через рішення Державної регуляторної служби України про відмову в погодженні проєкту регуляторного акту [7] або про необхідність усунення порушень принципів державної регуляторної політики [8], у яких прямо зазначається про такі з них, як доцільність, пропорційність, ефективність та збалансованість. Паралельно профільні міністерства звітують про впровадження політики в галузевих секторах (наприклад, Міністерство освіти і науки України за підсумками 2024 р. [9], Міністерство економіки України за підсумками I півріччя 2025 р. [10]), що відображає інституційний рух до плановості, прозорості та ex post-відстеження. Показовими є кейси кількісних аналізів регуляторного впливу, де фіксується вибір «найменш обтяжливих» альтернатив і грошова оцінка витрат бізнесу [11], а також основоположні документи Державної регуляторної служби України (як-то Стратегія на 2023-2025 роки [12] зі змінами 2024 р.), які задають вектор дерегуляції та підвищення якості аналітики.

У вітчизняній академічній літературі досліджуються як загальнотеоретичні засади й міжнародний досвід [13], так і секторальні або процедурні аспекти принципів зі ст. 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»: пропорційність/ефективність у фінансовому секторі [14], оцінювання результатів регуляторного впливу в аграрній сфері [15], механізми публічної участі й громадського контролю [16], застосування засад регуляторної політики в умовах кризової релокації бізнесу [17]. Сукупно вказані праці формують наукову платформу для операціоналізації принципів у конкретні процедури планування, аналізу та перегляду регуляцій. Неабиякий вплив на формування власної позиції автора цієї статті щодо кола досліджуваних питань справили монографія В. А. Устименка «Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості» [18] та наукові статті Л. М. Ніколенко щодо принципів нормопроєктування у контексті адаптації до права ЄС [19], В. А. Устименка і Б. В. Деревянка зі спрямованості нормопроєктування на імплементацію Керівних принципів ООН щодо бізнесу і прав людини [20] та ін. Деякі аспекти досліджуваної теми, у тому числі щодо забезпечення економічної безпеки України крізь призму реформування державної регуляторної політики [21], ефективності використання публічних коштів як аксіологічної основи державної регуляторної політики [22], порівняльно-аналітичного дослідження нормопроєктної діяльності в Україні та країнах ЄС [23], порівняльного аналізу моделей нормопроєктної діяльності в кра-

їнах ЄС з виробленням на його основі рекомендацій для України [24], раніше розглядались й автором цієї статті, що сприяло подальшому заглибленню у специфіку досліджуваних нині питань нормопроєктної діяльності.

Мета статті. Мета статті полягає у розробленні науково обґрунтованих та практично орієнтованих пропозицій щодо вдосконалення принципів державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності в контексті адаптації нормопроєктування до acquis ЄС. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань: проаналізувати нормативно-інституційні засади державної регуляторної політики та їх відповідність принципам ЄС; окреслити основні проблеми чинної практики нормопроєктування; розробити пропозиції щодо вдосконалення планування проєктів регуляторних актів та запропонувати шляхи підвищення якості аналізу регуляторного впливу.

Представлена стаття підготовлена автором в рамках роботи над науковим проєктом «Методологічні засади нормопроєктування у контексті адаптації до права Європейського Союзу» (0125U001818), який виконується Державною установою «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України».

Виклад основного матеріалу. Розпочати варто з того, що Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [5] заклав фундаментальні принципи, яких у своїй діяльності обов'язково мають дотримуватися регуляторні органи. До них належать:

Доцільність – обґрунтована необхідність державного регулювання для вирішення конкретної проблеми. Регуляторне втручання допускається лише тоді, коли ринкові механізми не спроможні самостійно розв'язати проблему і потрібна дія держави. У зазначеному контексті уваги заслуговує відмова Державної регуляторної служби України у погодженні проєкту наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку розпорядження валютними цінностями (крім банківських металів), що переходять у власність держави». У своєму рішенні № 21 від 16 січня 2025 р. [7] Державна регуляторна служба України зафіксувала, що розробник проєкту не довів наявність проблеми, не обґрунтував, чому її не можуть вирішити ринкові механізми, і подав формальний аналіз регуляторного впливу, що суперечить ст. 4 Закону (принцип доцільності). На основі цих фактів Державна регуляторна служба України відмовила Міністерству фінансів України в погодженні проєкту наказу до належного обґрунтування проблеми та відповідних інструментів регулювання.

Адекватність (пропорційність) – відповідність форм та рівня державного впливу потребі у вирішенні проблеми та умовам ринку, з урахуванням всіх прийнятних альтернатив. Простіше кажучи, регулювання не повинно бути надмірним – воно має бути пропорційним масштабам і характеру проблеми. Прикладом практичного втілення цього принципу може бути рішення Державної регуляторної служби України № 46 від 09 травня 2025 р. [8], в якому встановлено вимогу привести окремі положення наказу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Порядку здійснення перевірки відповідності матеріально-технічної бази здобувача ліцензії технологічним вимогам до здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами, правилам технічної експлуатації установок та технологічним

регламентам» від 31 жовтня 2023 р. № 729 у відповідність до вимог принципів державної регуляторної політики, що у підсумку призвело до зупинення дії надмірного регулювання і подальшого скасування державної реєстрації цього наказу Міністерством юстиції України. Як результат, таким чином були усунені непропорційні вимоги до бізнесу.

Ефективність – забезпечення максимального досягнення цілей регулювання при мінімально необхідних витратах ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави. Регуляторний акт повинен приносити більше користі, ніж коштує його впровадження. У контексті зазначеного варто звернути увагу на підготовлений Міністерством фінансів України аналіз регуляторного впливу [11] проєкту змін до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку координації одночасного проведення планових перевірок (ревізій) контролюючими органами та органами державного фінансового контролю» від 23 жовтня 2013 р. № 805: зокрема він містить кількісні оцінки адміністративного навантаження (розрахунок витрат часу/коштів на ознайомлення; сумарні витрати для суб'єктів великого і середнього бізнесу) і прямо зауважує, що запропоновані зміни не створюють додаткових дій для суб'єктів господарювання. На нашу думку, вказаний документ по справедливості можна вважати прикладом комплексного одномоментного практичного втілення принципів «доцільність – пропорційність – ефективність – збалансованість», також у ньому відображається ex ante-перевірка Міністерства фінансів України. Так, прямо зафіксовано, що запропоноване рішення не передбачає додаткових дій для суб'єктів господарювання (пропорційність), а єдиними витратами є ознайомлення з актом 72 грн. на суб'єкта (1,5 год. × 48 грн./год.), що у перший рік становить 14 184 грн. сумарно для оціненої кількості суб'єктів (197), тобто, як видно, обрано найменш обтяжливу альтернативу з чітким співвідношенням вигод і витрат (ефективність) та з урахуванням неможливості вирішити проблему ринковими механізмами (доцільність).

Збалансованість – дотримання балансу інтересів бізнесу, громадян і держави при розробці та впровадженні регулювання. Недопустима перевага інтересів однієї групи (наприклад, лише держави) на шкоду іншим. Приклад дотримання принципу збалансованості демонструє вже згадувана нами вище відмова Державної регуляторної служби України у погодженні проєкту наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку розпорядження валютними цінностями (крім банківських металів), що переходять у власність держави». Своїм рішенням № 21 від 16 січня 2025 р. [7] Державна регуляторна служба України, крім іншого, вказала також на те, що без належних розрахунків витрат неможливо забезпечити баланс інтересів держави та суб'єктів господарювання (принцип збалансованості). Саме з метою відновлення такого балансу й відбулося коригування відповідних процедур.

Передбачуваність – послідовність і прогнозованість регуляторної діяльності, відповідність її задекларованим цілям та планам підготовки нормативних актів. Саме це надає змогу суб'єктам господарювання планувати власну діяльність, розраховуючи на стабільні «правила гри». До прикладу, Міністерство економіки України у своєму звіті [10] наголошує на дотриманні принципів передбачуваності й послідовності у підготовці регуляторних актів,

а також здійснення відстеження результативності й оприлюднення звітів. Міністерство освіти і науки України аналогічно наголошує [9] на забезпеченні принципів прозорості, врахування зауважень, системності і відповідності основним принципам Закону про регуляторну політику, а також оприлюднення результатів відстеження регуляторних актів.

Прозорість та врахування громадської думки – відкритість дій регуляторних органів на всіх етапах, обов'язковий розгляд зауважень і пропозицій від громадськості. Вказане передбачає проведення публічних консультацій, оприлюднення проєктів та аналізів, надання зворотного зв'язку щодо отриманих коментарів. Показово, що першою стратегічною ціллю серед пріоритетних завдань Державної регуляторної служби України на 2023-2025 роки визначено якраз «забезпечення прозорої та прогнозованої державної регуляторної політики…» [12].

Зазначені принципи державної регуляторної політики, на нашу думку, відтворюють провідні правові ідеї належного врядування у формі загальних (декларативних) приписів, що визначають ціннісну рамку, але не визначають достатньо конкретних процедурних стандартів на всіх стадіях регуляторного циклу «ex ante», «ухвалення» та «ex post». На наше переконання, для цілей європейської інтеграції вказані приписи слід операціоналізувати, встановивши обов'язкові мінімальні строки та формати консультацій, вимоги до кількісного RIA (включно з SME-test і конкуренційною оцінкою), централізований контроль якості аналізів, цифрові інструменти прозорості та обов'язковість ex post-оцінювання з орієнтацією на зменшення адміністративного тягаря (REFIT, «one-in – one-out»), а також посилити громадський контроль і зворотний зв'язок. Така деталізація дозволить узгодити національні процеси з європейськими Керівними принципами щодо кращого регулювання (Better Regulation Guidelines), зменшує надмірну бюрократію, підвищує передбачуваність регуляторного середовища й довіру стейкхолдерів, забезпечуючи якісне наближення до acquis ЄС.

У контексті зазначеного заслуговує підтримки позиція А. В. Чуба з приводу того, що «…такі принципи, на відміну від країн ЄС, не містять конкретної мети, завдань, напрямів діяльності та критеріїв відповідальності регуляторних органів. Як наслідок, відбувається зосередження ресурсів на процесі ухвалення рішень, а не на практичних кроках, які сприяють зростанню ділової активності…» [13]. А. В. Попова, досліджуючи мету та принципи державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг, справедливо акцентує увагу саме на «створенні сприятливих умов для їх функціонування, запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринках НФП та забезпечення захисту законних інтересів клієнтів» [14]. У свою чергу, О. П. Киценко обґрунтовує необхідність точнішої термінології та процедури оцінювання результатів регуляторного впливу, посилаючись на норми Закону й вимогу відповідності проєктів актів принципам регуляторної політики [15]. В. С. Омельченко у своїй дисертаційній роботі [16], надаючи характеристику принципам державної регуляторної політики, особливу увагу приділяє доцільності, прозорості та врахуванні громадської думки у контексті публічних консультацій і електронної демократії. Ю. О. Єршова у науковій статті про державну політику у сфері релокації бізнесу аргументовано підкреслює релевантність саме принципів державної

регуляторної політики зі ст. 4 як методологічної основи формування рішень у спеціальній сфері [17].

Зважаючи на висловлені думки науковців, вважаємо, що основна проблема полягає не у відсутності якихось принципів, а власне у механізмах їх дотримання на практиці. Відтак, вважаємо доцільним запропонувати такі основні пріоритети вдосконалення саме процедурних засад реалізації принципів нормопроєктної діяльності з урахуванням засад, визначених у Керівних принципах щодо кращого регулювання [3], розроблених Європейською комісією:

- мінімальний 12-тижневий інтернет-цикл публічних консультацій для ініціатив з оцінкою впливу, із обов'язковим оприлюдненням матеріалів («call for evidence») на єдиному порталі та прозорим зворотнім зв'язком (плюс додатково 8 тижнів для коментування законодавчих пропозицій після їх ухвалення комісією), і, як очікуваний результат, ми отримаємо інклюзивність, більш якісні дані для рішень, вищий рівень легітимності;

- централізований контроль якості через незалежний орган за зразком Regulatory Scrutiny Board (RSB), котрий рецензує RIA та оцінки, у результаті можливо буде очікувати підвищення якості аналітики, стримування формалізму, послідовність підходів між відомствами;

- обов'язковий SME-test («Think Small First») як частина RIA/Toolbox (зокрема, ідентифікація впливів, консультації з малим й середнім бізнесом, кількісна оцінка та пом'якшувальні заходи), в результаті регулювання очікувано стане більш пропорційним для малого й середнього бізнесу та можливо буде очікувати зниження адміністративного навантаження;

- REFIT та «one-in – one-out» системний перегляд регуляторного масиву для спрощення і компенсування нових адміністративних витрат, і як очікуваний результат отримаємо зниження тягаря без втрати цілей політики, покращення конкурентоспроможності;

- стандарти участі та прозорості («Have Your Say», мінімальні стандарти консультацій, публікація внесків і результатів), завдяки чому буде забезпечено відтворюваність процедур, покращена підзвітність та довіра громадськості;

- повний цикл «evaluate first» та методи ex post (обов'язкові оцінки результативності перед переглядом норм) для коригування регуляцій на підставі доказів, а не інерції;

- зв'язок із євроінтеграційними зобов'язаннями (поступове наближення правил і практик до стандартів ЄС, вимог Поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі (DCFTA) та ін.).

Наведені вище принципи мають реальну цінність лише тоді, коли вони забезпечуються відповідальними суб'єктами. В українській моделі подібним системним органом є Державна регуляторна служба України. Це центральний координатор і «фільтр якості» регуляторних рішень, який зводить декларативні приписи Закону [5] до конкретних вимог. Так, до основних завдань служби належать реалізація державної регуляторної політики, політики з питань нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності; координація дій органів виконавчої влади, інститутів громадянського суспільства і підприємництва з питань дерегуляції господарської діяльності [6]. Власне, саме Державна регуляторна

служба України визначає, наскільки принципи доцільності, пропорційності, ефективності, прозорості й передбачуваності реалізуються суб'єктами нормопроєктування на кожній стадії регуляторного циклу, а також наскільки українська регуляторна політика наближається до стандартів ЄС (Better Regulation, RIA/REFIT, SME-test, централізований контроль якості).

Так, суб'єкти нормопроєктування – це, передовсім, міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, котрі наділені правом розробляти проєкти нормативно-правових актів у своїй галузі. Міністерства формують державну політику і видають нормативні накази, а інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції) реалізують політику і можуть видавати нормативні акти в межах делегованих повноважень. Координація цієї роботи частково покладається на Міністерство юстиції України, яке здійснює правову експертизу всіх проєктів нормативних актів та державну реєстрацію відомчих нормативних актів. Адміністративна реформа повноваження Міністерства юстиції України у сфері нормотворчої діяльності дещо змінила: наразі воно відповідає за правову експертизу та державну реєстрацію нормативних актів міністерств і відомств, за підготовку пропозицій щодо узгодження законодавства України з принципами і стандартами Ради Європи та інтеграції до міжнародного права, а також координує роботу міністерств з указаних питань. Таким чином, Міністерство юстиції України виступає «юридичним фільтром» якості проєктів нормативних актів, зокрема в частині відсутності суперечностей законам, колізій, а Державна регуляторна служба України є «економіко-регуляторним фільтром» у частині дотримання процедур та принципів державної регуляторної політики.

Окрім Державної регуляторної служби України, функції контролю за дотриманням регуляторних процедур мають також парламентські структури. Так, у Верховній Раді України діє Комітет з питань економічного розвитку, до компетенції якого належить і регуляторна політика. Він розглядає законопроєкти на предмет відповідності вимогам Закону [5], заслуховує звіти Державної регуляторної служби України, може рекомендувати доопрацювання будь-якого законопроєкту з неякісним аналізом регуляторного впливу. Рахункова палата та Державна аудиторська служба України мають опосередкований вплив, оцінюючи ефективність реалізації державних програм та використання коштів (що може виявляти неефективні регуляції). Антимонопольний комітет України наділений правом проводити огляд впливу регуляторних актів на конкуренцію та надавати рекомендації. Національне агентство з питань запобігання корупції здійснює антикорупційну експертизу проєктів актів (виявлення корупціогенних факторів у проєктах нормативно-правових актів та шляхів їх усунення). Судова влада контролює якість нормопроєктування в порядку ex post, тобто коли прийнятий акт вже оскаржують у суді (наприклад, регуляторний акт може бути визнаний незаконним, якщо він прийнятий з порушенням процедури або без належного аналізу регуляторного впливу, що часто трапляється з актами місцевих рад).

У підсумку зауважимо, що в Україні сформована інституційна система нормотворчої діяльності з відповідним розподілом ролей: ініціатор (розробник) – готує проєкт; Державна регуляторна служба України – координує і перевіряє;

Міністерство юстиції України – здійснює правову експертизу; громадськість і бізнес – надають пропозиції; Кабінет Міністрів України, органи місцевої влади – приймають остаточне рішення; суди і парламент – контролюють постфактум. Однак, така система працює не бездоганно. Серед типових недоліків слід виділити формальність аналізу, недотримання планів і процедур тощо. Вказане свідчить про недостатню спроможність чи мотивацію інституцій дотримуватися встановлених правил. Частково це пояснюється відсутністю дієвих санкцій за порушення (окрім відмови Державної регуляторної служби України у погодженні проєкту, яка часто обходиться через депутатські законопроєкти), а частково – браком ресурсів та кваліфікації.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження можливо сформулювати наступні висновки і пропозиції. Виходячи з вимог європейської інтеграції, а також з урахуванням узагальнення практик країн-членів ЄС і порівняльних висновків OECD щодо ефективних регуляторних процедур [4], вважаємо доцільним запропонувати доповнення ст. 4 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [5] такими принципами (при цьому, збереження чинних принципів – без змін):

- доказовість (evidence-based policymaking) – ухвалення рішень на підставі найкращих доступних даних, аналітики і консультацій; обов'язок документувати причинно-наслідковий зв'язок між проблемою, цілями, альтернативами та очікуваними результатами;

- орієнтованість на малий і середній бізнес (SME-test/«Think Small First») – обов'язкова і пропорційна оцінка впливу на мікро-, малий і середній бізнес із розглядом пом'якшувальних заходів (винятки, поетапність, спрощені вимоги);

- конкуренційна нейтральність і competition-assessment – здійснення відповідної перевірки, аби регулювання не створювало невиправданих бар'єрів для конкуренції; обов'язок проходити сканування впливу на ринки;

- цифрова готовність та відкритість даних (digital-ready rulemaking) – проєктування норм таким чином, щоб їх можливо було автоматизовано виконувати/контролювати; машинозчитуваність, API та відкриті дані для моніторингу;

- мінімізація адміністративного тягаря та принцип «one-in – one-out» – запровадження правила, згідно якого нові вимоги, що створюють звітний тягар, компенсуються еквівалентним скороченням; акцент на спрощенні без втрати цілей політики;

- обов'язковість ex post-оцінювання і періодичний перегляд (REFIT-орієнтація) – встановлення циклу оцінок результативності і «регуляторних оглядів» для підтримання актуальності та усунення застарілих норм;

- права людини, рівність і недискримінація (fundamental-rights check) – системна перевірка сумісності з основоположними правами та рівністю (зокрема, гендерною);

- узгодженість із acquis ЄС та єдністю регуляторного простору – оцінювання відповідності майбутнім зобов'язанням з наближення законодавства до права ЄС та уникнення фрагментації внутрішнього ринку;

- ризик-орієнтованість (risk-based regulation і нагляд) – визначення інтенсивності вимог і контролю залежно від ризику та наслідків недотримання;

- незалежний контроль якості – зовнішня експертиза RIA/ex post за зразком

Regulatory Scrutiny Board (RSB) для забезпечення мінімальних стандартів якості.

Наведені принципи відображають прямі вимоги Європейської комісії, що забезпечить юридичну сумісність національних процедур під час адаптації до acquis ЄС. При цьому, законодавче закріплення вказаних принципів зменшить дискрецію підзаконних актів, уніфікує стандарти й забезпечить консультації та оцінювання до вимірюваних критеріїв, як цього вимагають керівні документи ЄС та рекомендації OECD.

За умови законодавчого закріплення зазначених принципів, об'єктивно можливо очікувати наступних практичних результатів: зменшення регуляторного тягаря завдяки принципу «one-in – one-out» (запроваджуючи нове зобов'язання, необхідно буде скасувати еквівалентний за вартістю обсяг чинних вимог), цифровій готовності та REFIT-переглядам; краще середовище для малого й середнього бізнесу через обов'язковий SME-test і пропорційність заходів; більш конкурентні ринки завдяки competition-assessment і узгодженості з внутрішнім ринком ЄС; захист прав і підвищення довіри громадськості через системну перевірку на дотримання фундаментальних прав і прозорі консультації; сталість та керованість регуляторного масиву через обов'язкові ex post-оцінювання і ризик-орієнтований підхід.

Список використаної літератури

1. Посібник з методології Оцінки законодавчого впливу. Друга редакція. Parliamentary Centre; Лабораторія законодавчих ініціатив. 2025. 55 с. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/06/ali_handbook2025_ukr.pdf
2. Ukraine 2024 Report. Accompanying the document. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. 2024 Communication on EU enlargement policy. Commission Staff Working Document SWD/2024/699. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699
3. Better Regulation Guidelines. Commission Staff Working Document. URL: https://commission.europa.eu/document/download/d0bbd77f-bee5-4ee5-b5c4-6110c7605476_en?filename=swd2021_305_en.pdf
4. Better Regulation Practices across the European Union 2022: Report. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: https://www.oecd.org/en/publications/better-regulation-practices-across-the-european-union-2022_6e4b095d-en.html
5. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text
6. Положення про Державну регуляторну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Державної регуляторної служби України» від 24 грудня 2014 р. № 724. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-п#Text
7. Про відмову в погодженні проєкту регуляторного акта: рішення Державної регуляторної служби України № 21 від 16 січня 2025 р. Державна регуляторна служба України. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/r-21.pdf
8. Про необхідність усунення Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України порушень принципів державної регуляторної політики згідно з вимогами Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»: рішення Державної регуляторної служби України № 46/0/107-25 від 09 травня 2025 р. Державна регуляторна служба України. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2025/05/Rishennya-Mindovkillya-nakaz-7292-kopiya.pdf
9. Інформація про здійснення Міністерством освіти і науки України державної регуляторної політики у 2024 році. Міністерство освіти і науки України. URL:

https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/regulatorna_dijalnist/2025/inform-pro-zdiysn-mon-derzh-rehul-polit-2024-30-01-2025.pdf

10. Інформація щодо здійснення Мінекономіки державної регуляторної політики у І півріччі 2025 року. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail/eb66f178-3a61-4ec2-b951-b95a79192f46?lang=uk-UA&title=InformatsiiaSchodoZdiisnenniaMinekonomikiDerzhavnoiReguliatornoiPolitikiUIPivrichchi2025-Roku
11. Аналіз регуляторного впливу до проєкту Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2013 р. № 805». Міністерство фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/АРВ%20%282%29.pdf
12. Стратегія Державної регуляторної служби України на 2023-2025 роки: наказ Державної регуляторної служби України від 20 лютого 2023 р. № 25 (зі змінами, внесеними згідно наказу Державної регуляторної служби України від 28 березня 2024 р. № 71). Державна регуляторна служба України. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/STRATEGIYA-DRS-2023-2025_DODATOK-razom-zi-zminamy.pdf
13. Чуб А. В. Досвід країн Європейського Союзу в реалізації регуляторної політики. Економіка та суспільство. 2023. № 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-6
14. Попова А. В. Мета та принципи державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 83. Т. 1. С. 372-378. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.55
15. Киценко О. П. Теоретико-правовий механізм оцінювання результатів регуляторного впливу в аграрному секторі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 80. Т. 1. С. 477-482. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.72
16. Омельченко В. С. Громадський контроль в системі публічного управління: інформаційно-комунікативний аспект. Дис. … доктора філософії за спец. 281 – Публічне управління та адміністрування. О.: Національний університет «Одеська політехніка», 2023. 310 с. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/dissphd/dysertaciya_omelchenko_v.s._2023.pdf
17. Єршова Ю. О. Окремі питання державної політики у сфері релокації суб'єктів господарювання під впливом економічно-небезпечних подій. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 5. С. 271-281. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.44
18. Устименко В. А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: Монографія / В. А. Устименко; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В. К. Мамутова НАН України». К.: Академперіодика, 2025. 452 с. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/256
19. Ніколенко Л. М. Принципи нормопроєктування у контексті адаптації до права Європейського Союзу. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С. 496-499. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/119
20. Устименко В. А., Деревянко Б. В. Спрямованість нормопроєктування на імплементацію Керівних принципів ООН щодо бізнесу і прав людини: самоаналіз за чеклістом Данського інституту з прав людини. Економіка та право. 2025. № 2. С. 24-33. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.02.024
21. Петруненко Я. В. Забезпечення економічної безпеки України крізь призму реформування державної регуляторної політики. Правові та економічні засади реформування системи органів державної влади і правосуддя в умовах інтеграції до європейської спільноти: проблеми та перспективи: Колект. моногр. / За ред. Г. В. Татаренко. Сєвєродонецьк: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2018. 208 с. С. 107-120. URL: https://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/2018-рік.pdf
22. Петруненко Я. В. Ефективність використання публічних коштів як аксіологічна основа державної регуляторної політики. Дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві: Колект. моногр. / За заг. ред. О. В. Гаран, О. І. Миколенко. Одеса: Фенікс, 2023. 300 с. Розділ 6. С. 203-

222. DOI: https://doi.org/10.18524/2022.978-966-928-840-0.6.203-222
23. Петруненко Я. В. Порівняльно-аналітичне дослідження нормопроєктної діяльності в Україні та країнах ЄС. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. Т. 3. С. 352-360. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.55
24. Петруненко Я. В. Моделі нормопроєктної діяльності в країнах ЄС: порівняльний аналіз та рекомендації для України. Правова держава. 2025. № 58. С. 176-189. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331005

References

1. Handbook on the Methodology of Legislative Impact Assessment. Second edition. Parliamentary Centre; Laboratory of Legislative Initiatives. 2025. 55 p. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/06/ali_handbook2025_ukr.pdf [in Ukrainian].
2. Ukraine 2024 Report. Accompanying the document. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. 2024 Communication on EU enlargement policy. Commission Staff Working Document SWD/2024/699. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699
3. Better Regulation Guidelines. Commission Staff Working Document. URL: https://commission.europa.eu/document/download/d0bbd77f-bee5-4ee5-b5c4-6110c7605476_en?filename=swd2021_305_en.pdf
4. Better Regulation Practices across the European Union 2022: Report. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: https://www.oecd.org/en/publications/better-regulation-practices-across-the-european-union-2022_6e4b095d-en.html
5. On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity: Law of Ukraine dated September 11, 2003 No. 1160-IV. Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text [in Ukrainian].
6. Regulations on the State Regulatory Service of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of the State Regulatory Service of Ukraine» dated December 24, 2014 No. 724. Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-п#Text [in Ukrainian].
7. On refusal to approve a draft regulatory act: Decision of the State Regulatory Service of Ukraine No. 21 dated January 16, 2025. State Regulatory Service of Ukraine. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/r-21.pdf [in Ukrainian].
8. On the need for the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine to eliminate violations of the principles of state regulatory policy in accordance with the requirements of the Law of Ukraine "On the Principles of State Regulatory Policy in the Sphere of Economic Activity": decision of the State Regulatory Service of Ukraine No. 46/0/107-25 of May 9, 2025. State Regulatory Service of Ukraine. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2025/05/Rishennya-Mindovkillya-nakaz-7292-kopiya.pdf [in Ukrainian].
9. Information on the implementation of state regulatory policy by the Ministry of Education and Science of Ukraine in 2024. Ministry of Education and Science of Ukraine. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/regulatorna_dijalnist/2025/inform-prozdiysn-mon-derzh-rehul-polit-2024-30-01-2025.pdf [in Ukrainian].
10. Information on the implementation of the state regulatory policy by the Ministry of Economy in the first half of 2025. Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail/eb66f178-3a61-4ec2-b951-b95a79192f46?lang=uk-UA&title=InformatsiiaSchodoZdiisnenniaMinekonomikiDerzhavnoiReguliatornoiPolitikiUIPivrichchi2025-Roku [in Ukrainian].
11. Analysis of the regulatory impact of the draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 23, 2013 No. 805". Ministry of Finance of Ukraine. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/APB%20%282%29.pdf [in Ukrainian].
12. Strategy of the State Regulatory Service of Ukraine for 2023-2025: Order of the State Regulatory Service of Ukraine dated February 20, 2023 No. 25 (as amended by the Order of the State Regulatory Service of Ukraine dated March 28, 2024 No. 71). State Regulatory

Service of Ukraine. URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/STRATEGIYA-DRS-2023-2025_DODATOK-razom-zi-zminamy.pdf [in Ukrainian].
13. Chub A. V. (2023). Experience of European Union countries in implementing regulatory policy. Economy and society. No. 47. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-6 [in Ukrainian].
14. Popova A. V. (2024). The purpose and principles of state regulation of non-banking financial services markets. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law. Issue 83. Vol. 1. P. 372-378. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.55 [in Ukrainian].
15. Kytsenko O. P. (2023). Theoretical and legal mechanism for evaluating the results of regulatory influence in the agricultural sector. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Law. Issue 80. Vol. 1. P. 477-482. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.72 [in Ukrainian].
16. Omelchenko V. S. (2023). Public control in the system of public administration: information and communication aspect. Dissertation … Doctor of Philosophy in speciality 281 – Public administration and administration. O.: National University "Odesa Polytechnic". 310 p. URL: https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/dissphd/dysertaciya_omelchenko_v.s._2023.pdf [in Ukrainian].
17. Yershova Y. O. (2024). Certain issues of state policy in the sphere of relocation of economic entities under the influence of economically dangerous events. Analytical and comparative jurisprudence. No. 5. P. 271-281. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.44 [in Ukrainian].
18. Ustymenko V. A. (2025). Adaptation of national legislation to the law of the European Union: foundations, criteria, measurements of stability: Monograph / V. A. Ustymenko; NAS of Ukraine, State Institution «V. K. Mamutov Institute of Law and Policy of the NAS of Ukraine». Kyiv: Akademperiodika, 452 p. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/256 [in Ukrainian].
19. Nikolenko L. M. (2025). Principles of normative design in the context of adaptation to the law of the European Union. Legal Scientific Electronic Journal. No. 3. P. 496-499. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/119 [in Ukrainian].
20. Ustymenko V. A., Derevyanko B. V. (2025). The orientation of normative drafting towards the implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights: self-analysis according to the checklist of the Danish Institute for Human Rights. Economics and Law. No. 2. P. 24-33. DOI: https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.02.024 [in Ukrainian].
21. Petrunenko Ia. V. (2018). Ensuring the economic security of Ukraine through the prism of reforming the state regulatory policy. Legal and economic principles of reforming the system of state authorities and justice in the context of integration into the European community: problems and prospects: Collected monographs / Ed. G. V. Tatarenko. Severodonetsk: Publishing house of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 208 p. P. 107-120. URL: https://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/2018-rík.pdf [in Ukrainian].
22. Petrunenko Ia. V. (2023). The effectiveness of the use of public funds as an axiological basis for state regulatory policy. Research on the mechanism for the implementation of human and citizen rights and freedoms in public and private law: Collected monographs / Ed. O. V. Haran, O. I. Mykolenko. Odesa: Fenix, 300 p. Section 6. P. 203-222. DOI: https://doi.org/10.18524/2022.978-966-928-840-0.6.203-222 [in Ukrainian].
23. Petrunenko Ia. V. (2025). Comparative and analytical study of normative-drafting activity in Ukraine and EU countries. Analytical and comparative jurisprudence. No. 3. T. 3. P. 352-360. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.55 [in Ukrainian].
24. Petrunenko Ia. V. (2025). Models of normative-drafting activity in EU countries: comparative analysis and recommendations for Ukraine. Constitutional State. №. 58. P. 176-189. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331005 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.09.2025 р.

Ia. V. Petrunenko, DSc (Law), Full Professor
State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine"
60 Tarasa Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine
e-mail: petrunenko@yahoo.com
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-1186-730X

IMPROVEMENTS TO THE PRINCIPLES OF STATE REGULATORY POLICY IN THE SPHERE OF ECONOMIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF ADAPTATION RULEMAKING ACTIVITY TO THE EU ACQUIS

Summary

The article is devoted to the scientific and practical foundations for improving the effectiveness of rule-making activities in Ukraine through a full regulatory cycle of "ex ante" – "adoption" – "ex post", taking into account the requirements of European integration. It is argued that the current principles of state regulatory policy (expediency, proportionality, efficiency, balance, predictability, transparency and consideration of public opinion) serve as declarative guidelines, but need to be operationalized in the form of clear procedures and minimum standards at all stages of regulatory drafting. The aim of the work is to develop evidence-based proposals, consistent with EU standards (better regulation), for improving the planning of regulatory initiatives, regulatory impact analysis (RIA) and performance monitoring. The methodological basis of the study consists of a comparative legal analysis of EU and OECD guidance documents, a doctrinal approach, case studies of state practice (decisions of the State Regulatory Service of Ukraine on refusal or elimination of violations, quantitative analyses of regulatory impacts of central executive bodies), as well as an institutional analysis of the roles of the State Regulatory Service of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, parliamentary structures and courts. The scientific novelty of the research results lies in a systematic package of legislative and organisational proposals: the introduction of a 12-week standard for "call for evidence" consultations, mandatory SME-test and competition-assessment as part of RIA, the "one-in – one-out" principle, digital readiness of regulations (machine-readable, API, open data), independent quality control based on the RSB model, and planned ex post-evaluation (REFIT-orientation). The practical significance of the results obtained lies in specific mechanisms: a single public register of intentions and a consultation calendar; screen-ing of issues prior to the start of RIA; a prioritisation matrix; flexibility tools (fast-track with safeguards, sunset/review-clauses, regulatory sandbox); KPI architecture with baselines and open dashboards. The expected results of implementation are a reduction in the regulatory burden, improved quality and predictability of the "rules of the game", increased stakeholder participation and trust, enhanced competition and innovation, and accelerated convergence with the EU acquis. The materials of the article can be used as a basic draft for updating Article 4 of the Law of Ukraine "On the Principles of State Regulatory Policy in the Sphere of Economic Activity" and a roadmap for institutional harmonisation.

Keywords: state regulatory policy, rulemaking, regulatory impact analysis, ex ante, ex post, State Regulatory Service of Ukraine, performance monitoring, EU acquis, principle of «better regulation», lawmaking, European integration.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340316
УДК 347.73

В. О. Єфіменко, аспірант
Державний податковий університет
Кафедра фінансового та податкового права
вул. Університетська, 31, Ірпінь, 08200, Україна
e-mail: v.e777555@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0001-4600-6737

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ЗОВНІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В ПОЛЬЩІ ТА НІМЕЧЧИНІ

У статті розглянуто особливості нормативно-правового регулювання здійснення публічного зовнішнього фінансового контролю в Польщі та Німеччині. Акцентовано увагу на інституційній незалежності, правовому підґрунті та практичних аспектах функціонування відповідних органів фінансового контролю в Польщі та Німеччині. Аргументовано, що ефективна система фінансового контролю є важливою передумовою прозорого та відповідального управління державними ресурсами. Проаналізовано діяльність Вищої контрольної палати Польщі, її історичну еволюцію, правовий статус, повноваження та організаційну структуру. Визначено ключові принципи: підзвітність лише парламенту, імунітет працівників, участь у формуванні бюджету та право звернення до Конституційного трибуналу. Досліджено систему багаторівневого фінансового аудиту Німеччини, яку очолює Федеральна рахункова палата, що має незалежний статус, виконує як контрольні, так і консультативні функції, а також здійснює аудит на всіх рівнях державного управління. Підкреслено, що ключовими ознаками ефективного зовнішнього фінансового контролю є прозорість процедур, повноваження контролерів, довгостроковість призначення керівників і забезпечення їх незалежності. Підсумовано, що на основі вищезазначеного досвіду провідних країн світу можна зробити кілька важливих висновків для України щодо впровадження та вдосконалення системи фінансового контролю: 1) значення широких повноважень для ефективного контролю. Досвід Німеччини показує, що надання органам фінансового контролю (зокрема, Рахунковій палаті) широких повноважень, таких як видача обов'язкових для виконання постанов та ухвалення рішень щодо використання фінансових ресурсів, є ключовим для запобігання зловживанням і забезпечення ефективності фінансових витрат; 2) ефективність внутрішнього контролю та автоматизація. Важливим аспектом є розвиток служб внутрішнього контролю та поступова автоматизація аудиторських процесів, як це відбувається в Німеччині. Такий підхід дозволяє значно підвищити ефективність перевірок і зменшити людський фактор, що, в свою чергу, підвищує якість аудиту та контролю. Розвиток і вдосконалення системи фінансового контролю в Україні на основі цих принципів може значно підвищити рівень прозорості та ефективності використання державних фінансів.

© В. О. Єфіменко, 2025

Ключові слова: контроль, зовнішній фінансовий контроль, публічний фінансовий контроль, органи фінансового контролю, фінансово-правові відносини, рахункова палата.

Постановка проблеми. У зарубіжних державах система публічного зовнішнього фінансового контролю формується, базуючись на базових принципах, закріплених у міжнародних правових актах, а також з урахуванням глобального досвіду. Для гарантування стабільного, економічного, соціального та політичного розвитку України необхідно поглиблено досліджувати питання регулювання проведення публічного зовнішнього фінансового контролю та проводити відповідні реформи у цій сфері. Україна має зосередити зусилля на пошуку рішень для актуальних викликів, спираючись на досвід проведення зовнішнього фінансового контролю в інших країнах, щоб ефективно адаптувати їх до національних реалій. Використання міжнародного досвіду є важливим аспектом інтеграції країни у світову спільноту та впровадження передових методів зовнішнього фінансового контролю. Таким чином, детальне вивчення зарубіжних моделей зовнішнього фінансового контролю та їх адаптація до української системи сприятиме підвищенню її результативності та дієвості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти вивчення зарубіжних моделей зовнішнього фінансового контролю в межах наукових досліджень з різних галузей правничої науки вивчали такі вчені: О. О. Александрович, Н. П. Владімірова, Т. О. Губанова, Л. В. Дікань, В. М. Дерекон, Н. І. Литвин, В. В. Миргород-Карпова, В. І. Невідомий, Л. В. Овсянніков, Ю. П. Петренко, Ю. Л. Петрушевський, Ю. І. Пивовар, В. М. Піхоцький, І. І. Попадинець, В. П. Прасюк, О. Г. Рябчук, Л. А. Савченко, Т. О. Голоядова, А. С. Ярошенко та ін.

Мета статті. Мета статті полягає в тому, щоб дослідити моделі зовнішнього фінансового контролю у Польщі та Німеччині та виокремити їх основні особливості, які можна врахувати при реформуванні моделі зовнішнього фінансового контролю в Україні.

Виклад основного матеріалу. У державах Європейського Союзу контроль за фінансовими потоками проводиться рахунковими палатами або головними аудиторськими відомствами. Вказані органи мають у своєму складі відповідні структурні підрозділи, які виконують чітко визначені функції з обмеженим колом повноважень. Їхня основна роль – контроль за використанням державних фінансових ресурсів. Додаткову ланку в системі фінансового контролю займають недержавні аудиторські служби, які на комерційних засадах здійснюють перевірку звітної документації та правомірності фінансових операцій. Самостійну роль відіграють служби внутрішнього контролю, які функціонують у межах підприємств, установ та організацій. Їхнє ключове завдання – раціоналізація фінансових потоків, підвищення прибутковості та мінімізація витрат [1, с. 254].

Так, польський досвід у сфері проведення публічного зовнішнього фінансового контролю має значну цінність для України з кількох причин. По-перше, історично польські державні інституції суттєво впливали на формування основ Гетьманщини. По-друге, на сучасному етапі проведення реформ щодо вітчизняної системи публічного фінансового контролю важливо враховувати

передові європейські практики, зокрема польський досвід, у сфері фінансового контролю. Глибоке вивчення та адаптація польської моделі можуть сприяти розробці оптимального підходу до організації публічного зовнішнього фінансового контролю в Україні, підвищуючи його ефективність і відповідність сучасним викликам.

Вища контрольна палата Республіки Польщі (далі – Палата) є однією з найдавніших державних установ країни, заснована 7 лютого 1919 року, тобто практично через три місяці після поновлення незалежності Польщі. Юзеф Пілсудський проявив ініціативу щодо створення Палати шляхом підписання указу про заснування Вищої контрольної палати Республіки Польщі (Najwyższa Izba Kontroli Państwa). Згідно з Конституцією Республіки Польщі, Вища контрольна палата подає до Сейму звіт щодо виконання бюджету держави та фінансово-кредитної політики, а також щорічний звіт про свою роботу. Важливо, що термін повноважень Президента Вищої контрольної палати не збігається з каденцією парламенту, що унеможливлює політичну залежність від однієї партії чи групи. Від початку свого функціонування Вища контрольна палата мала ключове значення у системі публічного контролю, здійснюючи заходи фінансового контролю щодо доходів і витрат держави, а також фінансової роботи всіх установ і підприємств, що використовують публічні кошти [2].

З моменту заснування, нормативне регулювання роботи Вищої контрольної палати відбувалось на підставі Указу про її заснування від 07 лютого 1919 року, згідно з нормами якого Вища контрольна палата визначалась як інституція держави, що безпосередньо була підзвітна главі держави, залишаючись незалежною та відповідальною за постійний і всеосяжний контроль над доходами та витратами державного бюджету. У подальшому, відповідно до Конституції Республіки Польща від 17 березня 1921 року та Закону від 21 червня 1921 року, Вища контрольна палата набула статусу незалежного органу державної влади, що співпрацює з парламентом та функціонує на засадах колегіальності. Відповідно до положень Конституції, Вища контрольна палата проводить нагляд за роботою органів публічного управління, Національного банку Польщі, публічних юридичних осіб та інших публічних організаційних структур, оцінюючи їх роботу з позиції правомірності, економічності, результативності, оперативності та відповідності нормам законодавства. Крім того, Палата має повноваження перевіряти роботу органів муніципальної влади, муніципальних юридичних осіб та інших комунальних установ, оцінюючи їх ефективність, надійність та законність. Також вона може контролювати суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують державне чи муніципальне майно або фінансові ресурси, а також виконують фінансові обов'язки перед державою [3].

Щодо сучасного нормативного регулювання роботи Вищої контрольної палати Польщі, то 23 грудня 1994 року було прийнято Закон про Вищу контрольну палату, який є чинним і сьогодні. Згідно з вказаним Законом та чинної Конституції Республіки Польща, Вища контрольна палата є вищим колегіальним органом публічного фінансового контролю, що підпорядковується безпосередньо Сейму. Так, О. О. Александрович до основних засад незалежної роботи Вищої контрольної палати в сучасній Польщі відносить наступні: 1) Вища контрольна палата є вищим органом публічного фінансового контролю, що перебуває

у підпорядкуванні виключно Сейму; 2) Вища контрольна палата має право проводити фінансовий контроль над діяльністю вищих органів публічної влади, урядової адміністрації, Національного банку Польщі, публічних юридичних осіб та інших публічних установ; 3) Вища контрольна палата проводить фінансово-контрольні заходи за ініціативою Сейму або його органів, за ініціативою Президента Польщі, Голови Ради Міністрів або за власною ініціативою; 4) Вища контрольна палата має право звертатися до Конституційного Трибуналу з пропозиціями щодо відповідності актів Конституції або загальнообов'язкового тлумачення законодавства; 5) призначення керівництва Вищої контрольної палати суворо регламентоване законом, а саме Сейм призначає Голову Палати абсолютною більшістю голосів за поданням Маршала Сейму або групи з не менше 35 депутатів за погодженням Сенату; Президія Сейму призначає членів Колегії Палати за поданням Голови палати на трирічний термін. Окрім керівництва, до складу Колегії Палати входять сім незалежних експертів, які представляють наукове середовище в сферах економіки та фінансів; 6) Голова Палати має право призначати відповідальних працівників без проходження стажування, якщо вони мають необхідну кваліфікацію або професійний досвід; 7) Проєкт бюджету Палати, ухвалений Колегією, міністр фінансів включає до загального державного бюджету, а Голова Вищої контрольної палати має повноваження Міністра фінансів у питаннях виконання бюджету установи, при цьому сам бюджет контролюється Сеймом; 8) Заступники Голови, генеральний директор Вищої контрольної палати та інші працівники, відповідальні за контрольні заходи, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за свої дії без попередньої згоди Колегії Вищої контрольної палати, а Голова – без погодження Сейму. Ця норма зберігається навіть після припинення їхньої роботи в установі; 9) Президент Вищої контрольної палати визначає регламент підготовки контрольних заходів, завдання для контролерів та вимоги до складання підсумкових звітів за результатами перевірок [3].

Так, для Польщі характерна така ж модель зовнішнього фінансового контролю, як і для України, а саме функціонування колегіального органу без судових повноважень, який належить до незалежних органів фінансового контролю. У Польщі контроль за дотриманням законодавства здійснюється в межах континентальної системи, що ґрунтується на діяльності незалежних бухгалтерських палат. Ці палати створюються вищими органами влади, функціонують на колегіальних засадах і мають гарантовану законодавством незалежність у своїй діяльності [4, с. 16].

Аналіз історичного досвіду та організаційно-правових гарантій функціонування незалежного публічного контролю в Польщі дозволяє зробити такі ключові висновки: 1) автономія вищого органу публічного фінансового контролю значною мірою забезпечується особливою роллю, незважаючи на велику кількість інституцій з повноваженнями проведення фінансового контролю (парламентських, адміністративних, судових тощо), центральною ланкою незалежного зовнішнього публічного фінансового контролю залишається Вища контрольна палата, яка заснована у 1919-1921 роках та зберегла свої основні функції та незалежність; 2) розширені повноваження Вищої контрольної палати, а саме повноваження офіційно оцінювати діяльність

уряду щодо виконання бюджетних та інших зобов'язань, а також самостійно звертатися до Конституційного трибуналу для тлумачення чинних законів, ініціювати контрольні перевірки за власною ініціативою; 3) працівники Палати мають імунітет та соціальні гарантії, що означає неможливість їх притягнення до кримінальної відповідальності без дотримання складної юридичної процедури, а також польське законодавство передбачає значний рівень соціального та матеріального забезпечення співробітників Палати, яке залежить від їхнього стажу та посади в організації [3].

Таким чином, Вища контрольна палата Польщі є головним незалежним органом публічного фінансового контролю, що формується Сеймом. Вища контрольна палата Польщі на постійній основі звітує перед Сеймом про результати найважливіших фінансово-контрольних заходів, подає інформацію про виконання бюджету держави та роботу органів публічного управління, а також річні звіти про власну роботу [5, с. 84].

Поміж іншого, досвід Німеччини у сфері регулювання та здійснення зовнішнього фінансового контролю є важливим для України, оскільки аналіз особливостей проведення публічного зовнішнього фінансового контролю в Німеччині надасть цінні уроки щодо ефективності контролю та прозорості у використанні публічних фінансових ресурсів в Україні.

У Німеччині зовнішній фінансовий контроль за роботою суб'єктів публічної адміністрації проводиться Федеральною контрольною палатою (нім. Bundesrechnungshof), контрольними палатами земель (нім. Landesrechnungshof), публічними контрольними комітетами (нім. Landesrec hnungsprüfungsausschüsse) та незалежними аудиторськими фірмами. Правову основу функціонування Федеральної контрольної палати становлять Федеральний закон про Федеральну контрольну палату (нім. Bundesrechnungshofgesetz) [6], що регулює здійснення фінансового аудиту, правила подання фінансової звітності та інші аспекти функціонування палати, Федеральний закон про бюджетні принципи (нім. Haushaltsgrundsätzegesetz) [7], що регулює засади фінансового управління та контролю, Федеральний бюджетний кодекс (Bundeshaushaltsordnung) [8], що встановлює загальні аспекти використання та контролю публічних фінансів, і Закон про адміністративні процедури (Verwaltungsverfahrensgesetz) [9], що регулює процедурні правила для органів державної влади.

Відповідно до статті 1 Закону «Про Федеральну контрольну палату Німеччини» Федеральна контрольна палата Німеччини є вищим незалежним органом зовнішнього публічного фінансового контролю на федеральному рівні. У своїй роботі Федеральна рахункова палата підзвітна лише закону. У межах своїх прав Федеральна рахункова палата надає допомогу Бундестагу, Бундесрату та федеральному уряду для ухвалення необхідних рішень. Конституція Німеччини також гарантує незалежність Федеральної контрольної палати, яка є окремим федеральним відомством, підпорядкованим тільки своїм статутним завданням і відокремлене від інших гілок влади [6].

Так, Федеральна контрольна Палата реалізує функції аудиту та контролю над фінансовою роботою федерального уряду та його органів. Поміж іншого, діяльність контрольних палат земель регулюється Бюджетним кодексом земель (нім. Landeshaushaltsordnung), який визначає правила та засади фінансового

управління в межах визначеної федеральної землі, а також встановлює процес проведення фінансово-контрольних заходів відносно суб'єктів публічної адміністрації федеральних земель. Також відповідно до Закону про державний бюджет земель (нім. Landeshaushaltsgesetz) визначено процес формування, виконання та здійснення контролю за виконанням бюджету земель, а саме визначено порядок проведення фінансового аудиту бюджету та здійснення фінансових операцій суб'єктів публічного управління [10].

Слід зауважити, що Закон про Контрольні палати земель (діє в деяких федеральних землях) (нім. Landesrechnungshofgesetz) визначає правовий статус, функції та повноваження вказаних органів, зокрема процедуру аудиту суб'єктів публічного управління [10].

Фінансовий контроль у Німеччині проводять Федеральна Рахункова палата та Інститут аудиторів. При Аудиторській палаті функціонують аудиторські суди, які мають повноваження накладати штрафи та інші адміністративні санкції за неналежне проведення перевірок. За необхідності вони можуть позбавити аудитора права займатися професійною діяльністю [11, с. 463].

Забезпечення високого рівня фінансового контролю в інших країнах гарантується тим, що керівники вищих органів публічного фінансового контролю призначаються парламентами на строк, довший, ніж самі парламенти, а їх звільнення відбувається за рішенням парламенту у випадку професійної невідповідності або зловживань. Наприклад, президент і віце-президент Федеральної рахункової палати Німеччини обираються Бундестагом за пропозицією Федерального уряду та призначаються Федеральним президентом на 12 років [12].

Особливістю проведення публічного фінансового контролю в Німеччині є регламентація основоположних засад функціонування фінансової системи в окремому розділі Конституції Німеччини під назвою «Фінанси». У вказаному розділі регулюються фінансові відносини між Федерацією, землями та громадами, що забезпечує їхню фінансову стабільність. Також у статті 107 Конституції Німеччини визначена система розподілу податкових надходжень між Федерацією та землями з метою вирівнювання їхніх фінансових можливостей. Водночас, відповідно до статті 109 Конституції Німеччини Федерація та землі залишаються незалежними у веденні власного бюджетного господарства [13].

Публічний зовнішній незалежний фінансовий контроль за бюджетним фінансуванням, управлінням економікою Німеччини та стратегічно важливими федеральними об'єктами в Німеччині проводить Федеральна рахункова палата. Вказаний орган також перевіряє діяльність публічних підприємств, організацій соціального страхування, що отримують кошти держави, а також установ, які не належать до компетенції федерації, але розпоряджаються коштами держави. Федеральна рахункова палата складається з восьми відділів, кожен з яких виконує певні функції: ревізія рахунків, контроль бюджетного фінансування, аудит установ транспорту та зв'язку, нагляд за оборонним бюджетом, перевірка військових і цивільних будівельних об'єктів, аудит соціальної сфери, контроль підготовки кадрів та управління економікою, а також кураторство економічних і фінансових питань. Основними критеріями оцінки діяльності Палати є точність і ефективність. Її працівники проводять фінансово-економічний

аналіз масштабних проєктів, контролюючи реалізацію визначених цілей на практиці. Члени Федеральної рахункової палати користуються незалежністю, подібною до суддівської. Щороку Палата звітує перед урядом, Бундестагом і Бундесратом. Функціонування та взаємодія органів зовнішнього фінансового контролю, відповідальних за формування, розподіл і контроль бюджетних коштів, відбувається через систему бюджетного адміністрування. Об'єктами зовнішнього фінансового контролю є фінансові ресурси федерального уряду, урядів земель і муніципалітетів. До суб'єктів бюджетного адміністрування належать фінансові органи (Міністерство фінансів та його регіональні підрозділи), органи грошово-кредитного регулювання (Бундесбанк та його структури) і органи публічного фінансового контролю (Федеральна рахункова палата). У сфері фінансового контролю в Німеччині провідну роль відіграє парламентський контроль, що зосереджується на дотриманні законодавства. Для підвищення ефективності фінансового нагляду в деяких федеральних землях діє спеціальний рівень управління – середній рівень, який дає змогу здійснювати контроль за міжбюджетними відносинами, що сприяє реальному й ефективному нагляду та результативному управлінню бюджетними коштами [14, с. 29]

Також Міністерство фінансів відіграє ключову роль у системі фінансового контролю Німеччини, адже його управління та відділи проводять нагляд за формуванням і розглядом бюджету держави, здійснюють аналіз фінансових кошторисів міністерств і відомств. У кожній урядовій структурі працюють представники Міністерства фінансів, які відповідають за законність і обґрунтованість витрат, а також оцінюють їхню ефективність. Наразі сфера фінансового контролю, який здійснює Міністерство фінансів, поступово розширюється. Це зумовлено зростанням обсягу ресурсів, що перерозподіляються через фінансову систему, а також появою нових об'єктів контролю [14, с. 30]

Так, Федеральна рахункова палата є найвищим федеральним органом, що має рівний статус із Управлінням федерального президента, федерального канцлера та міністерств. Як незалежний контрольний орган у сфері публічних фінансів, Палата підпорядковується виключно закону, а жодна інша державна установа не може доручати їй проведення аудиту. Організаційна структура державного фінансового аудиту в Німеччині відповідає федеративному устрою країни, адже включає Федеральну рахункову палату та рахункові палати шістнадцяти федеральних земель, які діють автономно та не залежать одна від одної [15, с. 112].

Федеральна рахункова палата Німеччини складається з дев'яти відділів ревізії та 48 підрозділів аудиторів, а адміністративне управління здійснює президент відділу. Кожен відділ реалізовує визначені повноваження у сфері проведення фінансового контролю. Серед основних повноважень вказаного органу належить аналіз проєкту федерального бюджету, аудит публічних закупівель та оцінка ефективності публічного управління. Окрему роль відіграє консультативна функція Федеральної рахункової палати, адже вказаний орган може надавати рекомендації парламенту й уряду на основі результатів перевірок. Такі консультації можливі ще до ухвалення урядом остаточних рішень, що дає змогу внести необхідні корективи на ранніх етапах формування відповідних рішень [15, с. 116].

Поміж іншого, Федеральна рахункова палата Німеччини складається з дев'яти відділів, кожен з яких має визначені сфери відповідальності, а саме: 1) перший відділ – президентський – підтримує президента палати у виконанні його повноважень, здійснює центральне управління палатою, контролює виконання її бюджету, кадрову політику, майно, а також відповідає за звітність перед парламентом і зв'язки з громадськістю; 2) другий відділ – здійснює аудит масштабних публічних відомств та взаємодіє з парламентським комітетом асигнувань; 3) третій відділ – проводить контроль публічних інтересів у сфері поштових послуг, залізниці, цільових фондів, а також оцінює ефективність діяльності акціонерних товариств з публічним фінансуванням; 4) четвертий відділ – проводить аудит оборонного відомства та внутрішніх служб безпеки; 5) п'ятий відділ – перевіряє діяльність Федерального міністерства транспорту та громадських робіт, включаючи будівництво доріг; 6) шостий відділ – здійснює аудит Федерального агентства зайнятості, Міністерства освіти і наукових досліджень, а також бере участь у справах, пов'язаних із Європейським Союзом; 7) сьомий відділ – підтримує аудиторську діяльність у сферах управління персоналом, організаційних процедур, внутрішніх послуг та інформаційних технологій; 8) восьмий відділ – контролює фінансове та митне адміністрування, аудит Міністерства фінансів, Міністерства економіки та технологій, Міністерства продовольства, сільського господарства і захисту прав споживачів; 9) дев'ятий відділ - проводить аудит у сфері медичного та пенсійного страхування, охорони здоров'я, реабілітації та соціальних послуг. Федеральна рахункова палата також оцінює наслідки прийняття законодавчих актів, перевіряючи обґрунтованість та послідовність їхнього аналізу, а також ефективність використання знань і досвіду аудиторів держави [16, с. 31].

Висновки і пропозиції. Отже, у Німеччині система зовнішнього фінансового контролю базується на чіткій правовій основі, що включає Конституцію, бюджетні кодекси та спеціальні закони, які регламентують аудит, фінансове управління та адміністративні процедури. Контроль охоплює всі рівні влади – федеральний, земельний та муніципальний, забезпечуючи прозоре використання бюджетних коштів і дотримання фінансової дисципліни. Федеральна рахункова палата не лише проводить аудит, а й виконує консультативну функцію, надаючи рекомендації уряду та парламенту щодо фінансової ефективності. Важливою особливістю є незалежність аудиторів та керівників органів фінансового контролю, яких призначає парламент на довготривалий термін, що мінімізує політичний вплив на їхню діяльність. Дослідження функціонування незалежного публічного контролю дозволяє в Польщі дозволяє зробити такі ключові висновки: 1) автономія вищого органу публічного фінансового контролю значною мірою забезпечується особливою роллю, незважаючи на велику кількість інституцій з повноваженнями проведення фінансового, центральною ланкою незалежного зовнішнього публічного фінансового контролю залишається Вища контрольна палата; 2) розширені повноваження Вищої контрольної палати, а саме повноваження офіційно оцінювати діяльність уряду щодо виконання бюджетних та інших зобов'язань, а також самостійно звертатися до Конституційного трибуналу для тлумачення чинних законів, ініціювати контрольні перевірки за власною ініціативою; 3) працівники Палати мають імунітет та соціальні гарантії.

На основі вищезазначеного досвіду провідних країн світу можна зробити кілька важливих висновків для України щодо впровадження та вдосконалення системи фінансового контролю: 1) значення широких повноважень для ефективного контролю. Досвід Німеччини показує, що надання органам фінансового контролю (зокрема, Рахунковій палаті) широких повноважень, таких як видача обов'язкових для виконання постанов та ухвалення рішень щодо використання фінансових ресурсів, є ключовим для запобігання зловживанням і забезпечення ефективності фінансових витрат; 2) ефективність внутрішнього контролю та автоматизація. Важливим аспектом є розвиток служб внутрішнього контролю та поступова автоматизація аудиторських процесів, як це відбувається в Німеччині. Такий підхід дозволяє значно підвищити ефективність перевірок і зменшити людський фактор, що, в свою чергу, підвищує якість аудиту та контролю. Розвиток і вдосконалення системи фінансового контролю в Україні на основі цих принципів може значно підвищити рівень прозорості та ефективності використання державних фінансів.

Список використаної літератури

1. Литвин О. І. Зарубіжний досвід здійснення державного фінансового контролю. Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького. 2013. Том 15. № 3 (57) Частина 4. С. 251-258.
2. Верховна контрольна палата Польщі. URL: http://ostarbeiter.vn.ua/verh-kontr- palata-poll.html (дата звернення: 14.08.2025).
3. Александрович О. О. Історичний досвід та організаційно-правові гарантії незалежного державного фінансового контролю в Польщі. Актуальні проблеми державного управління. 2014. № 2. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/03.pdf. (дата звернення: 24.08.2025).
4. Невідомий В. І. Рахункові палати як органи фінансового контролю в Україні та Європі: конституційно-порівняльний аналіз: автореферат. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ: КНУВ, 2007. 22 с.
5. Кузьменко О. Інтеграція Рахункової палати України до міжнародних інститутів вищого незалежного фінансового контролю. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 4. С. 83-85.
6. Про Федеральну контрольну палату Німеччини: Закон Республіки Німеччина від 11.07.1985 р. URL: http://pfm.in.ua/files/files/pfm_document_52b311638d6f5.pdf. (дата звернення: 24.08.2025).
7. Bundesrechnungshofgesetz (BRHG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/brhg_1985/ (дата звернення: 14.08.2025).
8. Haushaltsgrundsätzegesetz(HGrG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/hgrg/ (дата звернення: 14.08.2025).
9. Bundeshaushaltsordnung (BHO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bho/ (дата звернення: 14.08.2025).
10. Landeshaushaltsordnung (LHO). URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=3920031009101837119 (дата звернення: 14.08.2025).
11. Ходаківська Л. О., Грибовська Ю. М. Органи фінансового контролю: вітчизняний та міжнародний досвід. Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю: матеріали II Міжн. наук.- практ. конф. (23 квітня 2020 р., м. Полтава), 2020. С. 461-466.
12. Мягкий М. Г. Міжнародний досвід функціонування системи державного фінансового контролю. URL: http://www.repository. hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3079/1/Мягкий. (дата звернення: 20.08.2025).
13. In Focus: Implications of a Eurozone Break-up Euromonitor International 08 December 2014. URL: http//pottal.euromonitor.com/Portal/Pages/- Magazine/WelcomePage.aspx (дата звернення: 24.08.2025).

14. Гончарова М. В. Досвід організаційно-правового регулювання фінансового контролю у зарубіжних країнах. Проблеми фінансово-кредитної та банківської системи. № 3 (69). 2014. С. 27-32.
15. Слободяник Ю. Б. Формування системи державного аудиту в Україні: монографія / Ю. Б. Слободяник. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2014. 321 с.
16. Дікань Л. В. Державний аудит: підручник / Л. В. Дікань, О. В. Кожушко, Ю. О. Лядова. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 412 с.

References

1. Lytvyn O. I. (2013). Zarubizhnyў dosvid zdiўsnennia derzhavnoho finansovoho kontroliu. Naukovyў visnyk LNUVMBT im. S. Z. Hzhytskoho [in Ukrainian].
2. Verkhovna kontrolna palata Polshchi. URL: http://ostarbeiter.vn.ua/verh-kontr- palata-poll.html (data zvernennia: 04.08.2025) [in Ukrainian].
3. Aleksandrovych O. O. (2014). Istorychnyў dosvid ta orhanizatsiўno-pravovi harantiї nezalezhnoho derzhavnoho finansovoho kontroliu v Polshchi. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. № 2. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/03.pdf. (data zvernennia: 04.08.2025) [in Ukrainian].
4. Nevidomyў V. I. (2007). (Rakhunkovi palaty yak orhany finansovoho kontroliu v Ukraïni ta Yevropi: konstytutsiўno-porivnialnyў analiz: avtoreferat. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: 12.00.02. Kyїv: KNUV [in Ukrainian].
5. Kuzmenko O. (2001). Intehratsiia Rakhunkovoї palaty Ukraïny do mizhnarodnykh instytutiv vyshchoho nezalezhnoho finansovoho kontroliu. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo [in Ukrainian].
6. Pro Federalnu kontrolnu palatu Nimechchyny: Zakon Respubliky Nimechchyna vid 11.07.1985. URL: http://pfm.in.ua/files/files/pfm_document_52b311638d6f5.pdf. (data zvernennia: 04.08.2025) [in Ukrainian].
7. Bundesrechnungshofgesetz (BRHG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/brhg_1985/ (data zvernennia: 04.08.2025).
8. Haushaltsgrundsätzegesetz(HGrG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/hgrg/ (data zvernennia: 04.08.2025).
9. Bundeshaushaltsordnung (BHO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bho/ (data zvernennia: 04.08.2025).
10. Landeshaushaltsordnung (LHO). URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_text_anzeigen?v_id=3920031009101837119 (data zvernennia: 04.08.2025).
11. Khodakivska L. O., Hrybovska Yu. M. (2020). Orhany finansovoho kontroliu: vitchyznianyi ta mizhnarodnyi dosvid. Problemy oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpryiemnytskoiu diialnistiu: materialy II Mizhn. nauk.- prakt. konf. (23 kvitnia 2020 r., m. Poltava) [in Ukrainian].
12. Miahkyi M. H. Mizhnarodnyi dosvid funktsionuvannia systemy derzhavnoho finansovoho kontroliu. URL: http://www.repository. hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3079/1/Miahkyi. (data zvernennia: 04.08.2025) [in Ukrainian].
13. In Focus: Implications of a Eurozone Break-up Euromonitor International 08 December 2014. URL: http//pottal.euromonitor.com/Portal/Pages/- Magazine/WelcomePage.aspx (data zvernennia: 04.08.2025).
14. Honcharova M. V. (2014). Dosvid orhanizatsiino-pravovoho rehuliuvannia finansovoho kontroliu u zarubizhnykh krainakh. Problemy finansovo-kredytnoi ta bankivskoi systemy. № 3 (69) [in Ukrainian].
15. Slobodianyk Yu. B. (2014). Formuvannia systemy derzhavnoho audytu v Ukraïni: monohrafiia / Yu. B. Slobodianyk. Sumy: FOP Natalukha A. S. [in Ukrainian].
16. Dikan L. V. (2016) Derzhavnyi audyt: pidruchnyk / L. V. Dikan, O. V. Kozhushko, Yu. O. Liadova. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].

Стаття надійшла 03.09.2025 р.

V. O. Yefimenko, PhD Student
State Tax University
the Department of Financial and Tax Law
31 Universytetska St, Irpin, 08200, Ukraine
e-mail: v.e777555@gmail.com
ORCID iD: https://orcid.org/0009-0001-4600-6737

FEATURES OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC EXTERNAL FINANCIAL CONTROL IN POLAND AND GERMANY

Summary

The article examines the features of regulatory and legal regulation of public external financial control in Poland and Germany. The focus is on institutional independence, legal basis and practical aspects of the functioning of the relevant financial control bodies in Poland and Germany. It is argued that an effective financial control system is an important prerequisite for transparent and responsible management of state resources. The activities of the Supreme Audit Office of Poland, its historical evolution, legal status, powers and organizational structure are analyzed. The key principles are identified: accountability only to parliament, immunity of employees, participation in budget formation and the right to appeal to the Constitutional Tribunal. The multi-level financial audit system of Germany, headed by the Federal Audit Office, which has an independent status, performs both control and advisory functions, and also carries out audits at all levels of public administration, is studied. It is emphasized that the key features of effective external financial control are the transparency of procedures, the powers of controllers, the long-term appointment of managers and ensuring their independence. It is summarized that based on the above-mentioned experience of leading countries in the world, several important conclusions can be drawn for Ukraine regarding the implementation and improvement of the financial control system: 1) the importance of broad powers for effective control. The experience of Germany shows that granting financial control bodies (in particular, the Audit Office) broad powers, such as issuing binding resolutions and making decisions on the use of financial resources, is key to preventing abuse and ensuring the efficiency of financial spending; 2) the effectiveness of internal control and automation. An important aspect is the development of internal control services and the gradual automation of audit processes, as is happening in Germany. This approach allows to significantly increase the efficiency of inspections and reduce the human factor, which in turn increases the quality of audit and control. Development and improvement of the financial control system in Ukraine based on these principles can significantly increase the level of transparency and efficiency of use of public finances.

Keywords: control, external financial control, financial control bodies, Federal Audit Chamber of Germany, Supreme Audit Chamber of Poland.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ФАХОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти та науки України від 06 березня 2020 р. науковий фаховий журнал «Правова держава» отримав категорію «Б» (юридичні науки) в переліку наукових фахових видань (Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.).

Науковий фаховий журнал «Правова держава» успішно пройшов процес оцінки і внесений до науковометричної бази даних ICI Journals Master List на 2024 рік. На підставі поданої інформації в анкеті і аналізі випусків журналу за 2024 рік, експерти Index Copernicus розрахували значення індексу:

ICV 2024 = 85,41. https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=32241

1. У виданні публікуються матеріали, в яких висвітлюються актуальні питання та аналіз теоретичних та практичних проблем сучасного стану розвитку правової системи, розгляд теоретичних проблем розвитку окремих елементів правової системи України, дослідження місця національної правової системи серед правових систем сучасності та її адаптація до європейських стандартів, загальнотеоретичні питання правознавства, актуальні проблеми публічно-правових наук та тенденції розвитку науки приватного права.

2. До друку приймаються статті українською, англійською та німецькою мовами.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **onu.pd.odessa@gmail.com** у форматі **Автор_Назва статті,** оформлену згідно вказаних вимог.

4. Рукопис статті, супроводжується:

- Довідкою про автора.

- Авторський реферат (анотація) статті англійською мовою для розміщення на веб-сайті видання. Авторський реферат повинен містити прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи або навчання, назву та стислий зміст статті. Реферат повинен бути написаний з використанням наступного алгоритму: мета та актуальність теми; методика (методи) дослідження; отримані результати; практичну цінність статті. Обсяг реферату має бути не менше 1800 знаків. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

5. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Автори повинні подавати оригінальні наукові статті, а якщо автори використовували роботи та / або вислови інших людей, вони повинні бути належним чином оформлені у вигляді цитат. Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним.

6. Автор не має публікувати статтю, в якій описується по суті одне й те саме дослідження, у більш ніж одному науковому виданні або первинній публікації. Подання статті до більш ніж одного наукового видання одночасно розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автор не має подавати на розгляд в інші наукові видання раніше опубліковані статті. У випадку, якщо автор у вторинній публікації використовує матеріали попередніх праць, автор має навести поси-

лання на первинну статтю. Редколегія залишає за собою право на рецензування, редакційні виправлення, скорочення і відхилення статей. Відповідальність за матеріал статті несе автор (автори).

7. Наукові статті, що надійшли до редколегії, обов'язково проходять сліпе подвійне рецензування та перевірку на оригінальність статті, після чого відповідальний секретар редколегії повідомляє авторів про позитивне чи негативне рішення щодо прийняття статті для публікації у збірнику.

8. Технічні вимоги до оформлення наукової статті:

- загальний обсяг статті має складати до 20 сторінок;
- кількість співавторів – не більше двох;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою **редактора Word for Windows®**;
- стандарти:

a) **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – **«книжна»;**

b) поля: **ліве** – 20 мм, праве – 20 мм, **верхнє** – 20 мм, **нижнє** – 20 мм; сторінки без нумерації;

c) **абзац** – 1,25 см;

d) **переплетіння** – 0 см;

e) **інтервал між рядками** – 1,5 пт.;

f) інтервал між абзацами **«до», «після»** – 0 пт;

g) відступи **«праворуч», «ліворуч»** – 0 пт;

h) шрифт набору – Times New Roman;

i) **назва, текст статті, додатки** – кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5;

- стаття набирається по всій ширині абзацу;

9. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.);

- **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа українською (або мовою статті). Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання,** назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори); **адреса; e-mail** (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5).

- порожній рядок;

- **назва статті** – великими літерами, по центру українською (або мовою статті) (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок;

- **анотація** українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

анотацію не потрібно розміщувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити: актуальність теми дослідження, постановка проблеми та завдання, аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення недосліджених частин загальної проблеми, постановка завдання, викладення основного матеріалу (**стисло**), висновки відповідно до статті;

- **ключові слова** (3-10 слів) українською (або мовою статті) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1,5);

- порожній рядок;

- **основний матеріал статті**:

Структура статті має бути такою:

- Постановка проблеми;

- Аналіз останніх досліджень і публікацій;

- Мета статті;

- Виклад основного матеріалу;

- Висновки і пропозиції.

- **література** (Times New Roman, 14 пт., **жирний**, по центру); перелік літератури є останнім в статті і його необхідно оформити відповідно чинних вимог з оформлення літератури;

- **стаття надійшла** у нижньому правому кутку листа (Times New Roman, 14 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);

- **ініціали та прізвища** авторів у верхньому правому кутку листа англійською мовою. Порядок подання: **ім'я, по-батькові, прізвище; науковий ступінь, вчене звання**, назва факультету або кафедри, де працює автор (або автори);

адреса; e- mail, ORCID (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1).

- **анотація** англійською мовою (від 1800 знаків) (Кегль 14 pt, міжрядковий інтервал – 1);

- **references** (Times New Roman, 14 пт., жирний, по центру).

10. **Літературні джерела**, **що цитуються,** повинні бути пронумеровані відповідно з порядком звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...".

11. **Список літератури** наводиться наприкінці статті відповідно до порядку звернення по тексту на мові оригіналу, відповідно до ДСТУ 7152:2020 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» (ISO 8:2019, NEQ; ISO 18:1981, NEQ; ISO 215:1986, NEQ).

12. **References** повинен бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом APA (http://www.bibme.org/citation-guide/apa/).

До уваги авторів та читачів!
Науковий журнал «Правова держава» з 2016 року
виходить з періодичністю 4 рази на рік.

ГРАФІК ВИПУСКУ НОМЕРІВ «ПРАВОВА ДЕРЖАВА»
на 2025 рік

№№ випуску	Початок прийому статей	Закінчення прийому статей	Електронна версія журналу	Друкована версія журналу
57	15.02.2025	15.03.2025	15.04.2025	15.05.2025
58	15.04.2025	15.05.2025	15.06.2025	15.07.2025
59	15.08.2025	15.09.2025	15.10.2025	15.11.2025
60	15.10.2025	15.11.2025	15.12.2025	15.01.2026

Редколегія має право редагувати текст статей,
погоджуючи відредагований варіант
з автором, а також не приймати рукописи,
якщо вони не відповідають вимогам
журналу «Правова держава».

Українською, англійською та німецькою мовами

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора,
яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів
відповідальність несе автор або особа, яка надала матеріал.
Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
(чинне до 31 березня 2024 р.):
Серія КВ № 16843-5605ПР від 20.07.2010 р.

Згідно з Рішенням Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 429 від 22.02.2024 р. журнал зареєстрований
як друковане медіа і внесений
до Реєстру суб'єктів у сфері медіа з ідентифікатором R30-02960.

Підписано до друку **15.10.2025 р.** Формат 70x108/16. Ум.-друк. арк. 18,02.
Зам. № 2510-01. Наклад 100 пр.

Адреса редколегії:
Україна, 65058, Одеса, Французький бульвар, 24/26
Тел.: (048) 702-31-31
e-mail: onu.pd.odessa@gmail.com
www.pd.onu.edu.ua

Надруковано у ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.2002 р.)
Україна, 65009, Одеса, вул. Зоопаркова, 25
e-mail: fenix-izd@ukr.net